

OSZTÁLYETHIKA.

A morális érzék, úgy látszik, a csoport biztonságának ösztönéből eredt. A leprimitívebb emberek cselekedetei valószínűleg csaknem egészen ösztönszerűek voltak, csakúgy, mint az alacsonyabbrendű állatokéi. A jogos és jogtalan fogalmi még nem születtek meg. Az önkielégítés és önfentartás irányított majdnem minden tettet, a csoportföntartás ösztöne pedig csak szorongatás idején nyilvánult. A legalacsonyabbrendű törzsek, a melyekről ismereteink vannak, mint pl. a Fülöp-szigetek negritói és a délafrikai bushman-ek, egyéenkint járnak a kisebb és könnyebben megszerezhető táplálék után és csakis a nagyobbfajta táplálék megszerzésére és biztosítására, s támadásra és védelemre társulnak. »Az alacsonyabb fajoknál« — írja Bücher¹ — »a saját létföntartás kizárólagos gondja túlsúlyban van minden más mentális érzelem fölött, s tényleg . . . kívül semminek sincs jelentősége«. Közöttük oly nagy önzés és keményszívűség tapasztalható, hogy »a férfiak képesek feleségeiktől, az apák éhező gyermekeiktől az eleséget megtagadni, hogy csak maguk kedvökre lakmározhassanak«. A primitív vadember csak önmagával s csak a jelenel törődik. »Ha ennél fogva sok megfigyelő szemére veti, hogy féktelenül önző, társaival szemben kőszívű, kapzsi, tolvaj, lusta, a jövővel nem törődő, feledékeny, ez azt jelenti, hogy rokonszenv, emlékezet s értelmi erő még teljesen fejletlenek benne.«

Az agyvelő fejlődése nyomán lassan és fokozatosan érvényre lépett a mindennapi élet jelenségeiben működő okok és okozatok néminemű értelmes fölfogása. A csoport biztonságának ösztöne, a mely az önkielégítés és önfentartás vakabb és elsődlegesebb

¹ *Industrial evolution.* (Morley Wickett angol fordítása szerint) 15—16. o.

ösztönei rovására tért foglalt, sántikálva, de mégis kifejlesztette annak a szükségnek homályos tudatát, hogy némely fajta cselekvést korlátozni kell, ellenkezőjét viszont elő kell mozdítani. Azok a csoportok és törzsek, a melyek közt ez az ösztön a legjobban kifejlődött, vagy a melyekben legkorábban érlelődött primitív tudattá, számra, hatalomra nagyon erősödtek, míg azok, a melyek közt a leggyöngébben jelentkezett, kiküszöböltettek, vagy teljesen elvesztették a versenyt.¹ Ezt az ösztönt azután fölötte izmosította a rokonság, a vérségi kötelék érzékének kifejlődése. »A primitív erkölcsökben nagyon kevés volt az altruizmus. Megvolt a szülői ösztön, a mely megvan az állatokban s ehhez nemsokára hozzájárult a ragaszkodás a rokonság iránt általában, a melyet bajos fölfedezni az emberiségen alul. Még később, a mikor a rokonság csoporttá alakul, az érzésnek ez a köteléke a csoporttal együtt bővül, de még nem terjed át más csoportokra, ámbár ezek merő hajtásai ugyanezen törzsnek, a melyek külön szakadtak, a mikor a csoport oly nagyra nőtt, hogy már nem lehetett összetartani. Még utóbb, a mikor a primitív hordák törzseket kezdtek alakítani, több-kevesebb ragaszkodás támadt a törzs minden tagjában egymás iránt és ez az érzés lépést tartott a csoport terjeszkedésével egészen addig, míg a társadalmi fejlődésnek végső primitív békés foka eléretett. De mindig *vérségi kötelék* volt s a kölcsönös ragaszkodás egyedüli alapja a valódi, vagy képzelt rokonság volt.²

¹ Erre nézve különösen tanulságos Kropotkin fejezete „*Mutual Aid among Savages*”, ámbár némely gazdasági és lélektani tényezőt elhanyagolt a melyeket más írók tárgyálnak.

² Ward *Pure Sociology*. 187. e. Talán fölösleges kifejteni, hogy azt a mit Ward „ragaszkodás”-nak nevez ugyanazon család tagjai közt, meg kell különböztetni attól, a mit mi a „csoport biztonsága ösztöné”-nek hívunk. Ez utóbbi szorongatás idejében nyilvánul már sokkal előbb, semmint a rokonság érzete általában kifejlődött volna. Az alacsonyabbrendű állatoknál a rokonság érzete, kivéve futólag az anya és gyermekei között, köztudomás szerint gyöngé; míg a csoport biztonságának ösztöne feltűnően nyilvánul sok faj viselkedésében. „Az nem szeretet, sőt még rokonszenv sem a szó szoros értelmében” — írja Kropotkin — „a mi kérdőzők vagy lovak csoportját arra bírja, hogy egy tömeggé verődjenek a farkasok támadása ellen; s nem szeretet vezeti a farkasokat, hogy egy csoportban vadászszanak . . . Az végtelenül tágasabb érzet, mint a szeretet, vagy személyes rokonszenv — oly ösztön, amely lassan fejlődött állatban és emberben végtelenül hosszú evolúcióval, s a mely állatot, embert egyaránt megtanított az erőre, a melyet a kölcsönös segítség és támogatás kölcsönözhet nekik.” *Mutual Aid*. 13. o.

Majd formális szokások támadtak, bizonyos cselekedetek eltiltattak, mások kikényszerítettek — mind a csoport vélt szükségletei alapján. Ha az egyént sérelem vagy halál érte, ez oly jogtalanság volt, a melyet kártérítéssel ki lehetett egyenlíteni. Nem így a törzset ért bántalom esetén, mert ezt büntettkép torolták meg. Még később a vérségre alapított kötelmek helyt adtak bővebb meg gondolásoknak, a melyeket nagyobb közületek érdekei tettek szükségessé. Eképpen a felső morális rendszereket a közület, csoport vagy horda biztonságára irányuló bármennyire homályos megfontolások határozták meg.

I.

A fajok hosszú harcza és az osztályoknak nyomába lépő és még ma is folyó harcza alatt ezek a szokások, szankciók és tilalmak fokonként ethikai kódexekké fejlődtek. Ezek a kódexek többnyire automatikusan, de mindig és mindenütt az illető csoportnak vagy fajnak vélt különleges szükségleteivel meg egyezőleg fejlődtek ki. Minden törzsi kódex egyesítette azt, a mit Edward A. Ross, D. Gr. Brinton nyomán ethikai dualizmusnak nevez. A szabályok egy csoportja a törzsnek szólt, más csoportja a törzsön kívülieknek.

»Minden törzsi vallás az erkölcsök dualizmusát hirdeti, a melyek egyrészét a rokonság kötelekeivel összefűzött, vagy a létfontartásra egyesült törzstagok egymással szemben, másik részét pedig minden más emberrel szemben kötelesek szemmel tartani. Egymás iránt segítség, szívesség, igazságosság, hűség és tisztesség a kötelező, a többiek iránt pedig ellenségeskedés, gyűlölség, igazságtalanság, hamisság és csalás.¹

Mindaddig, míg a törzs homogén volt, istenei, szokásai, gazdasági érdekei ugyanazok voltak, ez az ethikai dualizmus élesen elhatárolt maradt. De a mikor a törzsek szélesebbkörű szervezetekbe olvadtak, gorombább ismertető jelei elhomályosultak. A kölcsönös érdekek bővülése szükségképp kölcsönösebb kódexeket fejlesztett. De a társadalom növekvő szervezettsége irányában haladó átalakulás az érdekek differenciációját is előidézte és a különböző kódexek, a melyek ezt a változást visszatükrözték, a dualizmus fázisából átmentek a komplexitás fázisába s most már kifejezték az egyénnek családja, sajátlagos csoportja és törzse iránti különböző viszonyait és kötelmeit. A foglalkozások elkülönülése újabb változásokat okozott. Oly

¹ D. G. Brinton: *The Religion of Primitive Peoples*. 228. o.

emberek tömegei, a kik együtt dolgoztak, vagy ha külön-külön is, de ugyanazon körülmények között dolgoztak, kifejlesztették a helyesről és helytelenről való fölfogások egy csoportját, azok egy másik nemét megint a papok, harcosok, a hivatalnokok a maguk különböző funkcióik és érdekeik szerint. És ámbár mindenütt és mindig bizonyos, az uralkodó osztály gazdasági és politikai szükségleteinek megfelelő általános kódexet iparkodtak az összességre tukmálni, ennek útjában állott, vagy legjobb esetben tökéletlenül beléolvasztatott az, a mely a mindennapi munka körülményeiből természetesen fejlődött ki.

Az osztályosztón a csoportosztón modern alakja. A primitív emberek egy csoportjának gazdasági érdekei homogének voltak; ennél fogva az ilyen csoport antagonizmusa szükségkép külső erők ellen irányult. De a világ industrializációja, a mikor a gazdasági osztályok funkcióit és érdekeit élesen elhatárolta, ezt az antagonizmust, mint harcot belevitte magába a közületbe. Akár elismeri a munkás az osztályok fennállását, akár nem, ösztönszerűleg érzi, hogy némely intézmény és szokás megegyezik érdekeivel, nem egyéni, hanem munkás-minőségében, s ennél fogva tőle telhetőleg élni akar velük az egész világ ellenére. Az orvos vagy kereskedő, ha sohasem is hallott gazdasági osztályokról, ugyanúgy érez, s viselkedése tanúsodik erről az érzéséről. Ekképpen minden osztályban a gazdasági tevékenység, a szolgálat, a jövedelemszerzés különböző módjaira alapítva bizonyos erkölcsi fölfogások, ethikai szabályok fejlődnek ki, s az egyén lelkiismerete, a melyet ez a materiális nyomás alakít, azokat a cselekedeteket szentesíti, a melyek gyanítása szerint a maga előnyére szükségesek. A pénzembernek, érdekképviselőinek, termelőnek, eladónak stb. mind-egyiknek megvan a maga külön kódexe. E kódexek közt vannak bizonyos általános hasonlóságok, mert mind a termelés és jövedelemeloszlás ugyanazon rendszere alatt fejlődtek, s mert az alárendelt osztályok megannyi kódexét többé-kevésbé befolyásolja az a kódex, a melyet az uralkodó osztály mindig reájuk tukmálni iparkodik. De részletekben eltérnek az osztály-érdekek és funkciók szükségképi antagonizmusai szerint.

II.

Az osztálykülönbségek azonban nem magyarázzák teljesen az emberi antagonizmusokat. Ez ellentétek közül sok ideologikus tényezőkön alapul, s ámbár ezeket a faktorokat általában

materiális alapokra lehet visszavezetni, bizonyos időre és helyre vonatkozólag valóban ideologikusoknak tekinthetők. A társadalom nemcsak gazdasági osztályokra, hanem politikai államokra és vallási felekezetekre is differenciálódott s ez az elkülönülés az érdekek bonyolult szövetét és következőkép az ethikai szabályzatok bonyolultságát szülte. Az átlagember bizonyos körülmények közt vallására való tekintettel, más körülmények közt megint államára, kormányára vagy politikai pártjára való tekintettel cselekszik. De a legfőbb érdek az (s ez azon gazdasági osztály érdeke is, a melyhez ő tartozik), a mely meghatározza gondolkodásának általános irányát, a mely módosítja, sőt egészen meghiúsítja vallása ethikai kódexe iránti engedelmességét, s a mely megszabja tettei általános rendjét és jellegét.

A kereskedő például lehet katolikus, protestáns, zsidó, vagy agnosztikus. Lehet republikánus, demokrata, prohibitionista vagy populista. S még sem fogjuk észrevenni, hogy ezek az ideologikus különbségek eltéréseket okoznának abban, hogy vezeti üzletét. Ha valahol olcsóbb árakat és jobb árut találunk oly boltban, melynek tulajdonosa Gamalielt vagy Hillelt tiszteli? mint pl. azéban, a ki Kálvint, X. Piust vagy Paine tanárt tiszteli, ennek a körülménynek csak kevés köze van a kereskedő vallási vagy bölcséleti hitéhez. Osztályérdek és funkció határozza meg üzleti eljárását, s a jelentéktelen eltérések, a melyek ennek módjában fölfedezhetek, egyedül a személyes tulajdonságokra vezethetők vissza, mint pl. az előrelátásban, erélyben, szorgalomban való különbségekre. Továbbá konstatálni kell, hogy a nagyobb vallások maguk is árnyalódnak és határozott jelleget nyernek a termelés uralkodó formájától és az osztályviszonylatok természetétől; s bármennyire igénylik is az isteni eredetet, az egyetemes érvényt és változatlan erősséget, kikerülhetetlenül változnak koronkint a gazdasági milieu szerint.

Nem akarjuk e helyt megvitatni, hogy történt az, hogy a közületek és osztályok örök harcza ellenére is, egyetemes érvényre törekvő ethikai kódexek formuláztattak és állhatatosan prédikáltattak. Annyi tény, hogy több mint két ezredév óta filozófusok, vallásanítók s mások, a kik némileg távol állottak az osztályharc nyomásától, igyekeztek egy tökéletesebb erkölcs-tant, egy osztályérdekektől nem függő morális kódexet az emberiségbe oltani. Ámbár azonban az ily tanok azt eredményezték, hogy az emberiség közt dúló testvérgyilkos harc némiképp módosult, az ideál, a melyre törekszenek, merő délibáb addig,

a míg fenmarad az élet javaiért való egyéni verseny, bármennyire változik is e verseny formájában s bármennyire finomodik. A termelés és jövedelemelosztás e módja kényszerűséggel arra vezet, hogy az emberek osztályokra különüljenek, s osztályharcot folytassanak az élet javaiért, s ez a harc határozza meg a küzdő felek etikai elméletét és gyakorlatát.

III.

Az osztály uralkodó gazdasági érdeke lesz tehát az osztályt képező egyének lelkiismeretének alapja. A bérmunkás lelkiismerete helyesel bizonyos cselekedeteket, a melyeket pl. a kereskedő bűnösöknek és tisztességteleneknek tart. Viszont a munkások vétkeseknek és becstelenségnek tartják a kereskedők bizonyos cselekedeteit. Határozottan vallásos kereskedők ezer és egy csalárd fogást használnak, hogy kliensüket; vételre bírják, s eközben eszükágába sem jut, hogy bármirészt megsértették volna az erkölcsi törvényt. Kivéve a kereskedőket és gyárosokat, mindenki szörnyűnek tartja, mily óriási mértékben elterjedt a legfőbb javak hamisítása és silányabb áruk, surrogatumok becsempészése a világgpiacokon; de a kereskedők és gyárosok osztályából sokan, jó, ha nem a legtöbben, az ilyen eljárást nemcsak helyeslik, de utánezandónak is tartják, sőt az állam fenyegető beavatkozását tiszta élelmiszerek, fűszerek, tisztességes gyártermények és hamisítatlan áruk érdekében, elnyomásnak és jöszágbokzásnak tekintik.

Még oly kereskedők is, a kik elsajátították a társadalmi ethika némely koncepczióit, képesek lelkiismeretfurdalás nélkül a javak silányítását és hamisítását helyeselni. Beavatottak tudják, mily sűrű legalább a városokban, a silányabb és ártalmas gyógyszernek forgalomba csempészése. New-Yorkban egy legújabb vizsgálat kiderítette, hogy 373 droguista közül, a ki phenacetin receptet kapott, 315 árus hamisított árut, vagy surrogatumot szolgáltatott ki. Sőt, a mikor egy év múlva megkísérlették az ily bajok orvoslását egy törvényjavaslattal, a mely kényszerítette volna a droguistákat, hogy az orvosi rendeléseket végrehajtsák, ez heves harcot idézett föl. A droguisták társadalmi és erkölcsi érvvel támogatták vélt igazukat. Azt mondták, hogy az orvosok közismeretes módon gondatlanok, vagy legalább is szórakozottak s gyakran rendelnek strychnint chinin helyett, vagy kéksavat borsav helyett stb. Ennélfogva, ha a droguistáktól megvonják a jogot, hogy megválogathassák, mily szerek adandók

a rendelés végrehajtására, ennek az eredménye az egész lakosság megmérgezése volna. Ennek az érvelésnek azután megadták a módját azzal a kijelentéssel, mennyire szívükön viselik a város javát. New-York Solon-al elhatározták, hogy elejtik a javaslatot. Hiábavaló volna a hamisító kereskedő javára azt mondani, hogy csupán utánozza társait, mert egy részüknek csak el kell kezdeniök a dolgot, a legtöbb pedig rátér a gyakorlatra, a nélkül, hogy tudna társai eljárásáról. De ép oly hiú dolog volna szemére hányni, hogy tudatosan és szándékosan csal, vagy veszélyezteteti embertársai életét. Ő azért ad surrogatumot, mert gazdasági tevékenysége és érdeke az, hogy nyereségre tegyen szert, s mert az ily alácsempészség a nyereségcsinálás könnyű és alkalmas eszköze. Osztálylelkiismerete valamely tett ismert káros következményeit a legcsekélyebbre teszi s csakis a reá váró profitot hangsúlyozza. A haszonvárás talán minden ethikai szabály leghatalmasabb ismert oldószere.

IV.

A meggyőződések, a melyeket egy osztály gazdasági viszonylatai eredményeképp táplál, rendesen őszinte meggyőződések, s általában határozó okuk ismerete nélkül táplálja őket. Itt valami lelki alchemia működik, a mely az önérdek nemtelen fémét a lelkiismeret aranyává változtatja; az átváltoztatás reális, s a lélek eredő állapota nem hipokrizis, hanem meggyőződés. De osztálymeggyőződés, s ennél fogva pártos és tökéletlen, a melynek vajmi kevés köze van az abszolút erkölcshez. Ám, akár milyen pártos és tökéletlen, általában véve őszinte. Legszembetűnőbbben mutatkozik ez két szélső osztály harcában, a mely egészen ellentétes alapon küzd az előnyért. Ugyanazon város polgárai, ugyanazon politikai párt, s talán ugyanazon titkos társaság tagjai, a kiket ugyanazok a tanárok oktattak, ugyanazon újságok informáltak, a kik ugyanazon egyházhoz tartoznak: mint munkaadó és alkalmazott mégis szöges ellentétben vannak anyagi érdekű erkölcsi kérdéseket illetőleg, s ez as ellentétes felfogás őszinte is. Mert mindegyikük kódexe fundamentálisabb alapon nyugszik, mint a milyenek az eszmék vagy érzelmek. T. i. a gazdasági életre van alapítva.

De még annak a társadalmi funkcionáriusnak (pap, tanár, orvos, író, művész, hivatalnok stb.) osztály-lelkiismerete is tisztességes lehet, a ki, valódi hivatása iránt vakon, az uralkodó osztályok ethikáját, mint minden osztályra kötelező társadalmi

kódexet, tanítja és prédikálja. Ha pl. a názáreti ács hitének egy érdemes magyarázója ünnepélyes ábrázattal azt meséli hallgató-ságának, hogy a haza szabadságának azok a legnagyobb ellenségei, a kik meg akarják tiltani a munkásoknak, hogy ne adják el munkaerejüket oly bérért, a melyet kényszerűségből kell elfogadniok — azaz a munkásszervezetek — akkor ez az ítélet lelkiismeretes, vagy legalább is az lehet. Az ily ígék hirdetője lehet tisztességes ember; lehet, hogy ő valóban hiszi, hogy ez bizonyításra nem szoruló állítás. Lehet, hogy távolról sem sejti, hogy csak azért táplál ily hitet, mert sohasem volt termelő, sohasem jutott a termelők osztálya nyomasztó szükségleteinek tudatára, s ennél fogva sohasem támadt föl benne az ethikai érzés, a melyet ez a tudat fölébreszt.

Az ily szónok vazallus, ha öntudatlan vazallus is. S vazallus lelkiismerete az, a mely gyors és éles kifejezésre talál, ha annak az egy embernek »szabadság«-át nézi, a ki ellenkezésbe kerül annak a csoportnak javával és érdekével, a melynek ez az egyes ember tagja. Lelkiismerete, a munkaadó lelkiismeretének reflexe, a szabadság szót csakis negatív, 18. századbeli értelmében tudja magyarázni, mert az így magyarázva és a jelenre alkalmazva legjobban megegyezik a munkaadók osztályának érdekeivel. Az ilyen lelkiismeret nem értheti meg ezt a meghatározást, hogy a szabadság »lényeges hatalom és képesség«, a melyet minden ember gyakorol, a melylyel mindenki föl van ruházva »a társai által adott segítség vagy biztonságnál fogva, s a melyet viszont ő is segít biztosítani nekik«.¹ Mindaz, a mit az ilyen szellem, e kifejezésből megért, valami kósza megegyezés egy régebben tanult ködös alapelvvel. Az, a mit a szó ma jelent, a mire alkalmaztatik, hogy t. i. az ipari kizsákmányolók szabadságára van bízva, hogy lenyomhatják a bérmunkások egész csoportját, ha kevesebb bérért és rosszabb feltétel mellett dolgoztatnak, mint a mennyi, s mint a minő a többit kielégítheti, ez nem hatol be a vazallus lelkiismeretbe. Meggyőződése osztálymeggyőződés. S hajtása ez kenyérkeresete módjának, a mely többé-kevésbé mindig involválja az alkalmazkodást a munkaadók világnézetéhez.

Bizonyos már most, hogy az ilyen tanítást »tisztességes«-nek nevezni csakis azon az áron lehet, hogy bizonyos erőszakot

¹ Th. Hill Green: *Essay on Liberal Legislation and Freedom of Contract.*

teszünk a rendes szóhasználaton. Lehet, hogy a tőkés lelkiismerete azt mondja, hogy alacsony munkabérek, hosszú munkaidő, gyermekmunka, felügyelet alatt nem álló gépek, védetlen műhely, korlátlan kihasználás, kínaiak bevándorlása stb. mind az állam javára szolgálnak és érdekében állanak. Pedig azok csupán a *maga* érdekében állanak, vagy legalább csak a maga érdekében állóknak kellene azokat tekintenie. De ha azonosítja a maga érdekeit a társadalom érdekeivel — a hogyan rendesen teszi — nagyon lehetséges, hogy őszinte meggyőződéssel vallja az ilyen társadalomellenes elveket. A tőkésék tömege a múlt században évtizedekig ádáz harcot vívott az államnak az iparba való, a gyöngébbek érdekében gyakorolt, egyre növekvő beavatkozása ellen. S tette ezt — teszi ma is — emelt fővel és őszinteséggel, abban a hitben, hogy speciális üzleti érdekei a társadalom legvitalisabb érdekei, s ennél fogva tüzzel-vassal támogatni kell azokat, még ha az ország minden bányájában és műhelyében ezer meg ezer emberéletet oltat is ki.

A hivatalnok, a tanár, az író társadalmi élethivatást vall magáénak. Speciális osztályérdekeken kívül és fölött való állást vállal.

Igaz, hogy gazdasági érdekében áll a munkaadók speciális etikáját prédikálni és tanítani; hogy jó üzletet csinál, a ki az ilyen etikát a legnagyobb ékesszólással, makacssággal és leggyökeresebben aknázza ki, míg soványabb falat jut, vagy egyáltalában semilyen falat nem jut azoknak, a kik az ilyenmű magyarázatban lanyhák. De hát az ily tanítás ellentétben áll vallott hivatásával. A társadalommal való hallgatólagos szerződése arra kötelezi, hogy szolgáljon neki mint a tudás magvetője vagy a szociális erények ösztönzője. Rendesen művelt és tapasztalt ember. Evett a tudás fájáról s megtudja különböztetni a jót a rossztól, vagy legalább tudnia kellene ezt. Ennél fogva, ha merőben a felső osztályok etikájának reflektora, ha a profit-éhséget ösztökéli, a munkásosztályt pedig árulásra és szőszegésre ingerli, akkor meghamisítja a társadalomnak tartozó szerződéses funkcióját. Már pedig rendesen mindenkor inkább azt a hasznos osztály-funkciót teljesítette. Bármely vallás, vagy bölcsélet híve volt, buzdító erkölcsstanítását az uralkodó osztály különleges követelményei szerint formálta. Néha, a mikor nagy társadalmi és ipari mozgalmak indultak meg forradalmi változások érdekében, e csoport viselkedése sokszor teljes prostituczió színét öltötte magára. Vegyük pl. azt a jól

ismert korszakot, a mikor Angliában az *Education and Factory Acts* érdekében folyt az agitáció. A gyárosok fenyegetett érdekei egész sereg nemzetgazdát, minisztert és más publicistát szült, a kiknek beszédei általában véve a gyárosok által kifejlesztett kódex tiszta reflexei voltak.¹ Ámbár a műhelyek mondhatlan borzalmai szelvében ismeretesek voltak, a nép tanítói többnyire egyhangúlag az állami beavatkozás ellen szálltak síkra s csakis a földbirtokos arisztokrácia — a gyárosokra féltékeny osztály — beavatkozása fordított egyet az ügyön. A nemzetgazdák, a kiket Sadler, a tory szónoka, mint a »társadalom rákfeneit és a szegények üldözőit« jellemzett, Malthus és Mac Culloch kivételével csaknem mindnyájan ádáz ellenségei voltak a gyári törvényeknek.² Nassau W. Senior, a nemzetgazdaság tanára az oxfordi egyetemen, 1836-ban azt a nevezetes fölfedezést tette, hogy a manchesteri gyárosok minden nyeresége a munkanap utolsó órájának köszönhető, s hogy a 11 ¹/₂ órás munkanap redukciója 1 órával tönkreteszi Anglia nagyiparát.³ A publicisták névsorában, a kik ezt a humánus és szükséges törvényt elleneztek, ott látjuk Bright, Cobden, Bowring, Roebuck és Joseph Hume nevét. Még oly igazságos embert is, a minő John Stuart Millt — s bár felismerhette a felső osztályok moralitásának az alsóbbakra gyakorolt nyomását — annyira lebékózták a jelszavak, hogy a gyermekekre vonatkozó részen kívül ellene volt a gyári törvényeknek.

Az alázatos nazarethi helytartói legnagyobb részt az előbbiekkal egy húron pendültek. A High Church némely papja ugyan síkra szállott a gyárak áldozatai érdekében, de az evangélikusok, a nonkonformisták, independensek általában a gyárurak táborában voltak.

»Shaftesbury panaszkodott, hogy nem tudja megnyerni az evangélikus papokat, hogy fölkarolják a munkásvédelmi mozgalmat. A rabszolgaság elleni mozgalomnak főtámaszai voltak,⁴ de a fehér rabszolgasággal nem látszottak törődni. Ennek oka kétségtelen: az evangélikusok a középosztályhoz tartoztak és az

¹ L. John R. Commons *Discussions of the President's Address*. (Proceedings of the twelfth annual meeting of the American Economic Association.)

² Leslie Stephan: *The Utilitarianism* III. 172—17G.

³ Marx (*Kapital*. III. rész. IX. fejt. 3. szak.) utólréhetetlenül jellemzi Senior okoskodását.

⁴ Minthogy ez nem ütközött gazdasági érdekeikbe.

osztályelőítéletek túlsúlyban voltak a vallás parancsaival szemben.¹

Hasonló, a felső osztályok viselkedését csak visszatükröző magatartást tanúsított a nép legtöbb »fölvilágosítója« a közoktatásügyi törvény iránti mozgalomban. Ámde itt az utilitárius nemzetgazdák hajbakaptak a többi publicistákkal. Mert míg a gyári, ártatlan gyermekeknek a bethlehemnél is szörnyűbb legyilkolását bölcsészeti nyugalommal tudták nézni, most a tömegek nevelésére irányuló gondoskodást némely részt helyeselték. De a nem utilitárius publicisták többnyire az ellenség táborában voltak, s ámbár Whitbread javaslata 1807-ben nyújtatott be, csak az 1832 iki reform-bili után kezdődött a nevelésügy néminemű nemzeti fejlesztése s csak 1878-ban hoztak egy valamiképp kielégítő törvényt. Andrew Bell, a jeles pap és nevelő ezzel érvelt, hogy a Whitbread-bill nem forradalmi és veszélyes javaslat: »Nem javasolja, hogy a szegényosztályok gyermekei költséges módon neveltessenek, vagy talán írásra és számolásra taníttassanak . . . Veszély van abban, ha meg nem különböztetett neveléssel helyzetükön fölül emeljük azok szellemét, a kik a napi munka nyűgére vannak kárhozattatva, mert ezáltal csak sorsukkal elégedetlenekké és szerencsétlenekké teszszük őket. Legyen elég a tömeget gazdaságos terv szerint arra tanítani, hogy bibliáját olvashassa s megértse szent vallásunk ágazatait.«

Hannah More híres író és pap, a kit a maga korában radikálisnak tekintettek, osztályának hangulatát azzal a nyilatkozattal illusztrálja, hogy »kívánja, hogy a szegény ember képessé tétessék arra, hogy bibliáját olvashassa és házi kötelemét elvégezhesse, de nem arra, hogy írni tudjon, vagy Tom Paine-t olvassa, vagy felbátorítassék arra, hogy helyzetén fölül-emelkedjék.« S a whigek nagy irodalmi fényessége, dr. Parr így érvelt: »a szegényt tanítani kell, de szem előtt tartva, hogy e vállalkozásnak meg vannak a maga határai. Maga az isten nagy szakadékot állapított meg közöttünk s a szegények közötté.«²

¹ Stephen. III. 178.

² Stephen. I. 111. o.

VI.

Az amerikai hazafi erre azt mondja, hogy mindez Angliában történt, s nem eshetett volna meg Amerikában, igaz. De ha a régebbi amerikai papok és publiczisták kevesebb ellenkezést fejtettek ki a gyári törvények ellen, mint angol kortársaik, ennek kiválólaga az az oka, hogy nem is volt gyári mozgalom, a melylyel szembehelyezkedhettek volna, mert akkor ha volt is, csak kevés gyár volt. S ha ismét jobban kedveztek a népnevelésnek, mint angol kortársaik, ez többek közt azért volt így, mert az amerikai ipar gyöngébb szervezete — legalább látszólag — nem tette szükségessé az analfabéta és gyámoltalan proletariátus nagy osztályát. A régebbi amerikai ipari társadalom sajátlagosan individualisztikus struktúrája, a melyben minden egység versenyre kelhetett minden más egységgel, a legalább is mérsékelt fokú nevelést úgy az egészre, mint a nemzetre értékesnek tartotta. Az uralkodó osztályok — legelőször földbirtokos-arisztokrácia, később kereskedők és ültetvényesek szövetsége — semmi aggályost nem látott a tömeg nevelésében, sőt talán valami jót is látott benne. S legalább Jefferson idejében, általában nem ellenezte azt, s a nép tanítói, a kiket nem vert fölülről jövő ellenkezés békóba, ebben „az időben igazi társadalmi tevékenységet fejtettek ki, s lelkesen előmozdították a köznevelést. Az első gyári reformmozgalom az Egyesült-Államokban összeesett az első munkásmozgalommal, körülbelül 1826—1834-ben. A mennyire adataink vannak, nem segítette azt a szellemi munkások osztálya. Az 1841—1848. tartó mozgalmat ellenben már az osztály néhány tagja vezette. Szalmaláng lelkesedés közt kezdődött, s ezzel együtt aludt el. S ez volt az amerikai történelem egyetlen kora, a melyben e társadalmi funkcionáriusok tekintélyes része nyíltan és lelkesen a munkások ügyéhez pártolt. Hogy vajjon voltak-e idők, a mikor a mozgalom eredete élesen meglévén határozva, mint osztály sem a munkás, sem a munkaadó pártján nem állottak, hanem az egész társadalom érdekeit felölelő eszmény hívei voltak, ennek korát szabatosan nem tudjuk megszabni. Gyakorlatilag a funkcióik természetéből eredő természetes gerjedelmeket mindenha elfojtotta az uralkodó osztályok befolyásának nyomása.

Napjainkban csalahatlanul megjósolhatjuk, micsoda téma lesz az uralkodó a kórusban, a mely a szószékről, kathedráról

és a szerkesztőségekből szerte fog hangzani, s a mely fölvilágosít, hogy a munkaadók osztálya mit kíván legközelebbről érdekei védelmére és előmozdítására. Hogy a nyílt műhely jó, hogy a kizsákmányolás korlátozása igazságtalanság, hogy a szakszervezeti árszabás büntetendő visszaélés stb. ezek és hasonló dolgok bár némely kifejezett kizsákmányoló néha hangoztatta is — az átlagos publiczista előtt megfoghatatlanok voltak, míg azokat legújában a gyárosok meg nem magyarázták nekik. A tőke törvényt nem-ismerését, tevékenysége minden szakában, a Colorado-ban most uralkodó specziális törvényteleniséget és brutalitást áthatatlanul sűrű fátyol takarja el a megbízható lelkipásztor, a »konzervatív« nemzetgazda és a »józan« újságíró szemében; bezzeg meglátják a sztrájkoló munkás legcsekélyebb törvénytétését, akár csak X-sugarak világánál.

Az ilyen társadalmi funkcionárius (pap, tanító író) típusa annak, hogy az egész társadalom szolgálatára hivatott szerződés-szerű tevékenység rendesen, ha nem is megmásíthatlanul, egy különleges osztály szolgálatává fajul. Lehet, hogy »becsületes« abban, hogy gazdasági érdekét követi, a mint más osztályok tagjai is követik magukéit, de azáltal, hogy folyton úgy viselkedik, mintha az egész társadalmat szolgálná, pedig ugyanakkor csak egy neki hasznos osztályfunkciót végez, legjobb esetben ellentmondást jelent, legrosszabb esetben pedig, mondjuk ki, az ilyen ember nem egyéb mint — charlatan.

W. J. Ghent.
(New-York.)

A POLITIKAI TÖMEGSZTRÁJK.¹

A nagy Mirabeau tekinthető a politikai tömegsztrájk szellemi atyjának. Ő harsogta oda a rendi szabadalmazottak nemzeti gyülekezetének a történeti szavakat: »Vigyázzanak, ne izgassák a népet, mely mindent termel és a melynek csak mozdulatlannak kell lennie, hogy rettenetessé váljék.« Mirabeaunak 1789-ben még koraszülött eszméje, a sztrájknak, a modern bérmunkásság e hatalmas gazdasági fegyverének, az egész osztályt érintő politikai célok ki vívására való felhasználása azonban oly gondolat, a mely magában a munkásságban sem napjainkban került először megfontolásra. Eszméje felmerült már az első valódi modern proletármozgalomban — mint Sombart felfogja² — a chartistamozgalom politikai vezéreiből. Midőn az 1889. évi londoni dock-munkássztrájk már-már dűlőre jutott fellobbant egy pillanatra a »generális-sztrájk« eszméje is, hogy csak hamar mint kivihetetlen feladassák.³ Mint a szocialista társadalmi rend megteremtésének lehetséges eszköze feltetszik már — állítólag⁴ — az »Internationale« 1868. évi brüsszeli kongresszusán. Korán megfogamzott a forradalmi vérmérsékletű román nemzetiségű munkásság gondolkodásában, úgyhogy Franciaországban az 1892. évi marseille-i nemzeti szakszerve-

¹ Közöljük e tanulmányt, mert tárgya nálunk is aktuális és szerzője e kérdés gazdag irodalmát jól ismeri; de alapfelfogásával nem értünk egyet, mert ily kérdéseknek első sorban *ethikai* szempontból való megítélését meddőnek tartjuk. Szerk.

² Sombart Werner. *Sozialismus und soziale Bewegung im 19. Jahrhundert*. Jena, 1901. IV. Auflage. Pag. 28.

³ Webb S. a. B., *History of Trade-Unionism*, (ném.ford. Bernstein R. Stuttgart, 1894.) Pag. 352.

⁴ Henriette Roland-Bolst, *Generalstreik und Sozialdemokratie*. Dresden, 1905. Pag. 20. A magunk részéről hasztalanul kerestük a „Troisième Congrès de l'Association Internationale des Travailleurs Compte Rendu Officiel“-ben (Bruxelles, 1868.) e határozatot, sőt e szerint a kongresszus határozottan kijelentette, hogy a *sztrájk nem eszköze a munkások teljes felszabadításának* de gyakran szükséges eszköz a munka és tőke jelenlegi helyzetében.« (6.-^e Séance, pag. 17.)

zeti kongresszus óta minden kongresszus határozati javaslata hirdeti eszméjét. A munkásság politikai, társadalmi és gazdasági helyzetének az utóbbi tíz évben az összes európai államokban, bizonyos irányban való kiéleződésének lehet tulajdonítani, hogy 1893 óta napjainkig nyolcz politikai tömegsztrájk rázta meg társadalmunk szervezetét. De csak a japánokkal való háborúban fizikai és erkölcsi erőiben megingatott és az európai politikai egyensúly békebírói székéről letaszított orosz abszolutizmus ellen kitört forradalom és a politikai tömegsztrájkoknak bennük való mértékadó szerepe eredményezte, hogy ma Kautsky Károlylyal a világ leghatalmasabb politikai munkáspártjának vezérei, sajtója, kongresszusai — kevés kivétellel — azt hirdessék róla, hogy »a legfontosabb gyakorlati kérdés, a melynek megoldása jelenleg reánk háramlik, a legélesebb fegyver kérdése a nagy döntő küzdelmekben, melyeknek elébe megyünk.«¹

A politikai tömegsztrájk kérdésének rövid néhány év alatt világtörténeti fontosságra emelkedése a társadalmpolitika mellőzhetetlen feladatává teszi, hogy a kérdéssel behatóan foglalkozzék, hirdesse bár valaki a tudomány egyedüli feladatának, Buckle értelmében, az igazság kutatását, avagy vallja a nézetet, hogy a tudomány is a társadalmat tartozik szolgálni. Az előbbi szempontból a társadalomtudományi elméletre háramlik a köteleesség, hogy a zavaros felfogások és összeütőköző vélemények útvesztőjében a fogalmi rendszerezés Ariadnefonalát megtalálja. A politikai tömegsztrájk észszerűleg számbaveendő válfajait a utópiák és zavaros koncepcziók héjából gondosan néki kell kihámozni; egyfelől az eddigi gyakorlatban, másfelől a modern munkásmozgalom tudományos alapra törekvő és szellem-erkölcsi jellegéből folyólag nagy jelentőségű *tények* számára veendő írói és pártvezéri ítéletekben megnyilvánuló fejlődési mozzanatokot kell végül oly célból megállapítania, hogy ezzel a kérdés jövő jelentőségének helyes megítélésére jusson.

Nem kevésbé fontos a kérdésnek általános társadalmi érdekből való tisztázása, mivel az eddigi tapasztalatok bizonyossága szerint, e borzasztónak mondható fegyver akkor fog az ethikai tekintetek és kultúra kincseinek legkevesebb sérelmével használatni, illetve eluttasítani, ha mindkét fél tisztában van mibenlétével, horderejével, kétélűségével, nevezetesen mind az egyes párttételeket, mind az összességet (nemzet vagy emberiség) fenyegető rengeteg veszélyeivel. Csak vissza kell gondolnunk, hogy még az 1904. évi magyar vasutas sztrájk is, mily megdöbbenéssel töltött el mindnyájunkat, a meglepetés első perceiben: minő fejetlenséget okozott kormányköreinkben és miként kelti maguknak a sztrájkoló vasutasainknak egész akkori szereplése ama csínytevő gyermek szerepét, a ki olyast követ el, aminek következményeivel tisztában nem lévén és

¹ Roland-Hoistné id. művéhez írt előszóban. Pag. IV.

felelősségét öntudatosan elvállalni nem tudván, a másik pillanatban már bűnbánóan bocsánatért esedezik. A politikai tömegsztrájk kérdéséről a mi viszonyaink szempontjából is elmondhatjuk, hogy »proximus ardet Ucalegon«. Az 1905. évi szeptember 15-iki, bárcsak félnapi politikai tömegsztrájk halavány, azonban korántsem azonos előízét adta nekünk is, a mit a bizonytalan jövő méné magában rejthet. Feladatunk e helyen azonban lehetőleg mindazon kérdések *mellőzése*, melyek csak egy *bizonyos* ország konkrét társadalmi, politikai és gazdasági viszonyainak s a politikai tömegsztrájk céljának egymáshoz való viszonyának tüzetes megállapítása alapján dönthetők csak el, értjük különösen a politikai tömegsztrájk *sikerre való kilátásának* kérdését. De e szempontból is bizonyos, hogy az okos és feladatuk magaslatán álló kormányok is csak úgy járnak el helyesen, ha a kérdést nem kicsinyelve, tudatában vannak annak, hogy kormányozni annyit tesz, mint előrelátni.

A politikai tömegsztrájk kérdésének viszonylagos újsága, a román nemzetek kivételével, világosan kiderül abból a vitából, mely magában a munkásság kebelében még nem rég, a tekintetben folyt, vajjon egyáltalában szükséges és hasznos-e a kérdést akárcsak felvetni is; míg végre maga Bernstein Ede, a német szociáldemokratapárt 1904. évi brémai kongresszusán, mely e kérdést ott először tárgyalja, a következő kijelentést tette: »Hisz én egy mérsékelt elvtárs hirét élvezem, és én ez elnevezést megtisztelőnek tartom, melyet szívesen vállalok magamra, de a mérsékletnek nem szabad egyjelentőségűnek lenni gyengeséggel és energiátlansággal.«¹ Ezzel a politikai tömegsztrájk kérdésének vitatását és a jövő pártgyűlés napirendre tűzését javasolta. E kérdésnek magában a német munkáspárton belül ilyenén való felfogása után csak természetes, hogy Schmoller is, 1904-ben megjelent nagy életművében, elégségesnek tartotta még, Jaurésnek tekintélyére hivatkozva, »az általános munkabeszüntetés« már ez elnevezéssel is egyszerűsített kérdése felett azzal a kijelentéssel térni napirendre, hogy róla csak »a forradalmi szenvedélyvel eltelt munkásmozgalmakban van szó,« hogy bekövetkezése »a munkásság egész más szervezetét tételezi fel, mint a hogy ma bárhol létezik.«² Alig kétséges, hogy e nagyméretű „tudós ma egész más véleményt táplál e kérdés jelentőségéről és bonyolultságáról. Még kevébbé látszik kielégítőnek Van der Borght felfogása, a ki a politikai tömegsztrájkot mint »a koalíciójoggal való visszaélést« egyszerűen kiutasítja a maga tudományszakja birodalmából, mely szerinte összeesik »az egész más területre tartozó generális sztrájkjal.«³ A politikai tömeg-

¹ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitagés der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands.* (Abgehalt, zu Bremen vom 18. bis 24. September 1904.) Berlin, 1904. Pag. 194.

² Schmoller Gusztáv, *Grundriss der Allgemeinen Volkswirtschaftslehre.* Leipzig, 1901-1964. Bd. II. Pag. 407.

³ Van der Borght, *Grundzüge der Socialpolitik.* Leipzig, 1904. S. 288.

sztrájk kérdése csakugyan érintkezik a »generális-sztrájk«t ársadalom-forradalmi fogalmával; de ez még nem ok, hogy egyik tudományszakból a másikba való tolonczolással rázzuk le vitatását magunkról, hanem sokkal inkább, hogy annak fogalmi tisztázására, jogi megítélésére és — az egész társadalom életére ily elemi fontosságú kérdésekben, meggyőződésünk szerint, mindig elsőrendű fontosságú — erkölcsi megítélésére törekedjünk.

A sztrájknak a politikához való viszonyának tisztázására, a sztrájkok társadalompolitikai jelentősége szerint, a következő válfajok illetve fokozatok különböztetendők meg: 1. Tiszta gazdasági sztrájk. 2. Politikai jelentőségű gazdasági sztrájk. 3. Gazdaság-politikai sztrájk. 4. Abszolút generális-sztrájk, mint társadalomgazdasági forradalom. 5. Politikai tömegsztrájk, a mely ismét államforradalmi (a) és pusztán magas-politikai tömegsztrájk (b) lehet.

1. A modern törvényhozások a szabad bér munkásság sztrájkjogának törvényes elismerésével csak azon általános erkölcsi elvet vitték át a nemzet számra és gazdasági jelentőségre nézve szükségkép emelkedő bér munkás-rendjére, hogy minden egyesnek és minden osztálynak ethikai joga van arra, hogy a szabad kereseti társadalomban a maga jólétét a rendelkezésre álló gazdasági erővel, a fennálló jogrend keretein belül javítsa. A tisztán munkaadók ellen irányuló, helyi terjedelmű, kevés munkást magukban foglaló, avagy kisebb jelentőségű szakmákban kitört sztrájkoknak a koalíció-szabadsággal bíró államokban azóta egyáltalában nincs politikai jelentőségük. Az államoknak két csoportja az, a melyben minden, még a legjelentéktelenebb sztrájk is — miként egykor a koalíciószabadság előtt, az előbbieken is — ma is, egyik vagy másik irányban, politikai hatást vált ki. Azon államokban, melyekben a sztrájk, mint Oroszországban, a legújabb időkig a büntetőjog pallosa alá esett; vagy a hol a munkabeszüntetés lehetőségét mindenféle kormányrendeletek teszik illuzóriussá: ott minden sztrájk a fennálló osztályuralom elleni tiltakozásként jelentkezik és azáltal is, mint politikai támadás nyer részben megtorlást. Másfelől az ily erőszakosan elfojtott sztrájkok, ép az orosz viszonyok tanúsága szerint, a munkásság politikai érzékének felébresztésére rendkívül alkalmasak, mivel a gazdasági értékű és legközvetlenebben szükségelt koalíciójog hiánya, illetve jogosulatlan korlátozásai a legbiztosabb agitatorikus eszközt szolgáltatják az érdekelt pártoknak a munkásság politikai jogfosztottságának igazolására. Helyesen mondja Eoland-Holstné: »A koalíciójog hiánya vagy a parlamenti berendezés hiányát feltételezi, vagy ha olyanok léteznek, a munkásosztálynak a parlamentben való képviselése hiányozását.«¹ Nem kevésbé politikai jelentőséggel bír minden sztrájk Új-Zélandban² és

¹ Id. m. 31. pag.

² André Siegfried, *La Démocratie en Nouvelle Zélande*. Paris, 1904. pag. 144. et suiv.

ausztráliai államszövetség azon államaiban (Új-Dél-Wales, Nyugat-Ausztrália és az egész »Commonwealth«-ben bizonyos nagymérvű sztrájkok esetén),¹ a hol ép a munkásság törekvései folytán megvalósult messzemenő államszocialisztikus rendszer uralma alatt a sztrájk ismét a büntetőjog birodalmába utasított és munkafeltételek méltányos és közkötelező megállapítása az állam »nobile officium«-ává vált.

2. Azonban a koalíciójogot elismerő kulturállamokban is bizonyos, bár a munkások részéről eredetileg kizárólag gazdasági okokból támadó és csak a munkafeltételeknek a munkaadókkal szemben való kedvező befolyásolására irányuló sztrájkok a következő körülmények folytán általános társadalmi, nemzeti, szóval politikai jelentőséget nyernek: A) egyrészt a sztrájkoknak a résztvevők nagy számaránya okozta terjedelme; B) az illető iparág-társadalmi nélkülözhetetlensége; C) a munkaadó nyilvános személysége (állam, község) folytán; ez utóbbi vonatkozásra itt tovább ki nem térhetünk.

A) A társadalom fejlődésében félreismerhetetlen az irányzat van az egyén hivatásának mind különlegesebb és egyoldalú feladatokra való szorítására. Az ősember szükségleteit maga tudta kielégíteni, a patriarchális társadalmi szervezet termelése és fogyasztása a családon belül ment végbe. A kultúrember számosabb és finomabb szükségleteinek kielégítésére azonban egy rendkívül komplikált, egymásba kapcsolódó gépezet működik, a hol a legkisebb csavar, annál inkább pedig nagy és fontos alkatrészek funkcióikból való kilépte az egész működését veszélyeztetheti. Ma úgyszólván alig termel már valaki saját gazdaságának, de mindenki mások termelő erejére, a piacra van utalva. Ha tehát a modern munkásság, melyet a történet eddigi folyamában soha nem tapasztalt általánosságban és élénkséggel tölt el egy magasabb emberiségi fok elérésének vágya, egy-egy nagyüzemű iparágban ezerszám rakja le szerszámjait, hogy gazdasági vagy társadalmi helyzetén javítson; úgy a termelés mai messzemenő munkamegosztásos jellege folytán, hatása a vele kapcsolatos, részben a nyersanyagot szolgáltató, részben a tovább feldolgozó iparágakat és így az egész társadalmat is megrázkódtathatja. Más tekintetben, az ily sztrájk pusztán terjedelme, nagy munkástömegeknek az utcára vetése, gyülekezetei és tüntetései, a biztonsági rendőrséggel való esetleges összeütközései folytán politikai hatásokat eredményezhet. Ily értelemben politikai tömegsztrájk minden oly tömeges, általános helyi vagy országos szakmai sztrájk, a minő pl. a huszonöt-ézet meghaladó budapesti vas- és fémmunkások 1905. évi sztrájkja volt.

¹ Clark Victor S., *Labor Conditions in Australia*. (Bull. of the of Labor Nr. 56. January, 1905.) Washington, 1905. Pag. 78. ff. a. Pag. 177. ff.; Mélin H., *Le socialisme sans doctrines. Australie et Nouvelle Zélande*. Paris, 1902. 162. ff.

B) A munkásság koalíciójogában rejlő rendkívüli társadalomgazdasági hatalom azonban csak azon termelési ágakban mutatkozik teljesen — kevés tekintettel a bennök résztvevő munkások kisebb vagy nagyobb tömegére — a melyek a társadalomnak nevezett nagy élő lény elsőrendű életfeltételeit teremtik elő. Ilyen ágak: a) az emberi alkatelemeit fentartó élelmszer-, tárgyi elemeit éltető kőszéntermelés; b) szervezetének vérkeringését eszközölő forgalmi eszközök, egyfelől ismét a kikötőmunka, vasút, posta, táviró, másfelől a sajtó; c) egyes központi szerveinek, a nagyvárosoknak, életműködéséhez nélkülözhetetlen termelési ágak (közúti vasút, világítási-, víziművek, köztisztaság, tűzoltóság, kórházi ápolás stb.).

a) Ha az élelmezési termelési ágakban kitört sztrájkok (pék, húsvágóipar stb.) azok lokális terjedelménél fogva, kisebb jelentőséggel bírtak is eddigelé; úgy az arató-sztrájkoknak bizonyos mértékben ideszámítható országos terjedelme és az azok által előidézett kivételes politikai és törvényes intézkedések bizonyítják e sztrájkok esetleges jövőbeli politikai jelentőségét.

b) A sztrájkok társadalmi jelentőségük szerinti ranglétráján igen magas fokon találjuk a kőszénbányászok sztrájkjait. A kőszén a gyáripari termelés elemi feltétele; a magángazdasági fogyasztás, a családi tűzhely első rendű szükséglete. Mindinkább, valóságos monopóliumok birtokában levő óriási üzemekben, százazres munkáshadseregek termelik. Mindezen okok érthetővé teszik azon körülményt, hogy majd az összes eddigi kőszénbányász-sztrájkok politikai következményeket, legtöbbször parlamenti utójátékot vontak maguk után. A 60,000 ausztriai kőszénbányásznak 1900. évi nagy sztrájkja nem bírta ugyan a kőszénbányákat engedékenységre szorítani, de oly nagy zavart idézett elő a nagyiparban, a városok belső életében s oly bénító hatással volt az egész társadalmi életre, hogy a parlament megszavazta a kötelező 9 órai munkanapot. A francia kőszénbányászoknak 1902. évi nagy tömegsztrájkja a bányászok nevezetes részére már a 8 órai törvényes munkanapot eredményezi. A pennsylvaniai 150,000 kőszénbányásznak ugyanezen évben a kőszéntrust elleni munkabeszüntetése Mitchell szerint »több volt mint a vállalkozók és a bányászok közötti harez. Az első csata volt az egyedáruság elve és a szakszervezetekben rejlő demokratikus biztosíték közötti megsemmisítő harcban; a szervezet és központosított gazdagság és az ország egyesült munkaerői között.«¹ Az egész társadalmat a legnagyobb izgatottságba ejtő, 163 napig elhúzódó óriási mozgalom már-már megállította az Egyesült-Államok ipari termelését; a közeledő tél rettenéssel töltötte el az összes osztályokat. De a trust a közvélemény nyomásának nem engedett; a »Civic Federation« elnökének,

¹ Mitchell John, Organisierte Arbeit. (Ford. H. Hasse.) Dresden, 1904. Pag. 175.

Hanna szenátornak közvetítését épúgy visszautasította, mint Irreland érseknek döntő szerepét. Bär, a trust elnöke, kijelentette, a munkásokról nem az agitátoroknak kell gondoskodnia, hanem »a keresztény férfiaknak, a kikre isten kifürkészhetetlen bolcsesége a birtokot és az ország érdekeit bizta«. Végül Rooseveltt kísérlete meg a közvetítést az ellentétes felek között; de kísérlete az első ízben nemcsak nem járt sikerrel, hanem egy másik trustfőnök azon vádját zúdította az elnökre, »hogy a közönség és vállalkozók vitális érdeke iránti kötelességeit sértette meg általa«. Pierpont Morgan végre mégis rábírta érdektársait az elnök közvetítésének elfogadására; a kinevezett bizottság nagy mértékben a munkások javára döntött. — Kormányhatalmi beavatkozás és a viszonyok törvényes javítására vonatkozó ígéretet váltott ki az 1905. évi Ruhr-vidéki kétszázezret is meghaladó, legkülönbözőbb politikai pártirányzatú munkásság sztrájkja is. Míg e rengeteg munkáshadnak mindvégig méltóságosan nyugodt viselkedése egyik legfényesebb bizonyítéka a modern munkásmozgalmában rejlő kulturát-fokozó tényezőknél, erkölcsi erőnek és fegyelemnek¹: a porosz országgyűlésnek utóbb tanúsított magatartása ma alkalmas eszközül szolgál a szociáldemokráciának, hogy a munkásságnak, különérdekeinek képviselőit, saját parlamentáris pártszervezkedésnek szükségességét ad hominem bizonyítsa.

c) A politikai jelentőségű gazdasági sztrájkok koronái a forgalmi eszközök működését beszüntető sztrájkok. Hogy az egyes országokat nyersterményekkel ellátó világkikötők munkásainak sztrájkjai mily általános társadalompolitikai hatást kelthetnek, azt az 1889. évi londoni docker-sztrájk,² az 1890. évi ausztráliai és új-zélandi,³ az 1900. évi és 1905. évi marseillei és az 1900. évi genouai sztrájkok igazolják. De mindez egybe sem vethető a vasúti sztrájkoknak az egész társadalmi szervezetet dezorganizáló, a nemzeti életet és állami biztonságot veszélyeztető, az ország népességét mintegy a középkor kihalt és elszigetelt életébe visszavető, nagy mértékben dramatikus hatásával. A vasút a modern kapitalizmus legtipikusabb képviselője, életető eleme és nélkülözhetetlen alapja. Nemcsak a személyközlekedés, az áruforgalom, az internacionális érintkezések közvetítője, hanem az államhatalomnak is fontos szerve; nélküle a mozgósítania úgyszólván lehetetlen, a kormányzását anarchia váltja fel, a külhatalmakkal szemben való biztos és öntudatos fellépése kockázatos. Nem kevésbé súlyos gazdasági, politikai és diplomáciai következményeinél azon általános szellem-erkölcsi hatás, melyet az egész népességben kelt. Az embereket mély meg-

¹L. *Sociale Praxis*, Berlin, 1905., lg. XIII. No. 18., 19., 20., 21.

² Nagymértékben hozzájáralt a jelzett államszociálistikus irány megteremtéséhez. (I. Siegfried id. m. 110. pag.)

³ E sztrájk adta meg a lökést az új-unionizmus kollektivistikns szellemének és önálló politikai mozgalomra való hajlandóságának. Webb, id. m. 348. pag.

döbbenés tölti el, úgy érzik magukat, mint a kiket bűvös hatalmak egyszerre sötét és síri kriptába varázsolták volna; a nagyvárosok élelmezésében észlelhető nehézségekés drágulás, üzemeiben beálló kényszerszünetelés, a kormány kivételes intézkedései, a munkásság egyéb rétegeiben is forrongó hangulat és utcai tüntetései a legnagyobb bizonytalanságot és a legtúlzottabb ideges félelmet kelthetik a jövő iránt. Abban is igazat kell adnunk Roland-Holstnénak, hogy »soha oly élesen nem világlik ki, mint a vasúti sztrájknál, hogy a proletariátus munkája a társadalom alapja: az sújtja az államot és társadalmat a legnagyobb mértékben.«¹ De nem kevésbé valljuk, hogy a társadalom etikai joga és az államok morális kötelessége az ily elemi csapásokkal (vasút, posta, táviró, részben még a c) alatt említett, elsőrendű fontosságú s községinék mondható üzemek sztrájkjaival) szemben való önvédekezés, a melyre az erkölcs korlátai között is hatalmas eszközök állanak rendelkezésére és épen nem kell ama eszközhöz folyamodnia, melyet Van Kol kiemel, hogy a kormány eléje tartott revolverrel fogja a mozdonyvezetőt engedelmességre szorítani. A koalíciójog sem lévén egy abszolút emberi jog, a törvényhozások nemcsak a nemzeti biztonság fenyegetettsége esetére, hanem a társadalmi összlet alapját tevő iparágakra nézve is kivételesen szabályozták és szabályozhatják. Anélkül hogy a társadalmi lét biztosításának problémájára e helyen kitérnénk, csak arra szorítkozunk, hogy annak, szerény véleményünk szerint, két erkölcsi elv szemeltartásával kell történnie. Az egyik a munkásság bizonyos kategóriáitól követel áldozatot; annak az igazságnak elismerését, hogy a társadalomnak, amelynek maguk is beleszületett tagjai, szerkezetének átalakítására irányuló törekvéseik fentarthatásával, minden körülmények között léteznie kell és e mindenben uralkodó érdekek, bármily hatalmas különérdeküket alá kell rendelniök. A másik az államtól követeli, hogy e munkásoportok kivételes helyzetbe juttatásával a megvont jogokkal egyenértékű gazdasági és társadalmi ellenértéket kell nyújtania, mivel kötelességek halmozása a jogok csökkentésével az erkölcs egy elemi tételébe ütközik. Ily módon elfogadjuk Pénzig állítását, hogy »a tömegsztrájk magával hozta veszedelmet csak bizonyos erkölcsös »divide et impera«-politikával lehet elhárítani«. Ez által az embereket ő sem akarja nyomasztó szolgaságba sülyeszteni, hanem az ellentétes érdekek fontosságának bölcs mérlegelésével úr akar maradni egy oly társadalmi katasztrófa elemi hatalma felett, a minőt az ezen iparágakat is felölelő, csak néhány napig tartó generális-sztrájk szükségkép maga után von.²

3. A politikai tömegsztrájk gondolatának — az előbbi kategóriákban jelzett sztrájkhatások szemlélete mellett — közvetlenebb

¹ Id. m. 44. Pag.

² Pénzig Rudolf dr., *Massenstrike und Ethik*. Frankfurt a. Main, 1905. Pag. 21.

forrása a *gazdaság-politikai tömegsztrájk* volt. — Ezen a szorosan gazdasági sztrájkokat értjük, melyek a mellett, vagy a nélkül, hogy a munkaviszony közvetlen befolyását czéloznák, a munkásság valamely nagyfontosságú gazdasági értékü közjogának, nevezetesen magának a koalíció- és sztrájkjognak, egy szakmán túl terjedő terjedelemmel való védelmére irányulnak. Ilyen minden olyan tömegsztrájk, a mely valamely szakma munkásai sztrájk-és szakszervezkedési jogának védelmére más szakmák munkásait késztetni a szolidaritás érzéséből és jól felfogott osztály-érdekből való sztrájkolásra. E sztrájkok lehetnek helyiek (lokális), vidéki (regionális), vagy országos terjedelműek. Már itt sem a sztrájkolók tömegének abszolút nagysága adja meg a politikai tömegsztrájk döntő ismérvét, hanem egyrészt a gazdaság-politikai cél, másrészt az érintett szakmán túlmenő és a munkásság szolidaritásából eredő terjedelem. A helyi jelentőségű s általánosnak mondható gazdaság-politikai sztrájkokra a hazai sztrájk-történetből is meríthetünk példákat; ilyen volt a pécsi munkásság 1903. évi, a debreczeni és szegedieknek 1904. évi tömegsztrájkja. Az országos terjedelmű gazdaság-politikai tömegsztrájk példáit, a többi eddigi »generális-sztrájk«-kal minden megkülönböztetés nélkül összevetett, 1903. évi második hollandi és az 1904. évi olasz politikai tömegsztrájk nyújtja. Ilyenként jelentkezett volna az a magyar munkásságtól bejelentett tömegsztrájk is, mely az esetre fenyegetett, ha a budapesti asztalosoknak 1904-ben — mint utóbb hivatalosan beismerték — jogosulatlanul felfüggesztett szakszervezetét, a kitűzött határidőn belül, jogaiba vissza nem helyezik.

Az 1903. évi április 1. és 10-e között lefolyt *hollandi országos gazdaságpolitikai tömegsztrájk* azon, a vasutasoknak a kikötőmunkásokkal való szolidaritásából folyó, korábbi (február 2.) sztrájkjának volt szerves kinövése, melyet alább ismertettünk. Kuyper, az »erős férfiú« kormányja, a vasutassztrájk rendkívüli kellemetlenségeit megismerve, pártfeleitől is készletve, nyomban utána törvényjavaslatot készített elő, a mely a vasutasokat kezdetben (6 évi, utóbb 3 évre enyhített börtönbüntetés terhe alatt) a sztrájktól eltiltotta, másrészt a többi munkások sztrájkjogát, kivált az őrszemállítás (picketing) lehetlenné tévése által nagyon megszorította. Midőn a kormány mindjárt a kamara megnyitását követő napra meglepetésszerűen tárgyalásra tűzte ki a javaslatot, a munkások már korábban létrejött »védőbizottság«-a, a melyben a hollandi munkásmozgalomban még jelentős szerepet játszó anarchisták jutottak túlsúlyra, elhatározta, hogy a törvényjavaslat elfogadását egy »generális-sztrájk«-kal akadályozzák meg. A szociáldemokraták vezére, Oudegeest, a vasutasok elnöke, hiába tiltakozott a sztrájk ellen, mely szerinte a kormány a dolgozni akarókból álló »rendszervezetek« újjászervezésével, a katonaság készenlétbe helyezésével és a keresztény szakszervezetek ellenséges állásfoglalásának kieszközlésével minden eszközt

előkészített már megbuktatására. A sztrájkot mindazonáltal április 1-jére, egyelőre csak a vasutasok és kikötő munkásokra nézve, kötelezőleg kimondták. De a sztrájk, a melynek — az anarchisták alább ismertetendő elmélete szellemében — iparágról-iparágra, a végletekig kellett volna terjednie, még a vasutasok között sem vált sem országossá, sem teljessé és 5000 vasutas kenyerének elvesztésén, egyes munkakategóriáknak a legkülönbözőbb városokban való több napi munkabérvesztésén, az egész szakszervezeti mozgalomnak általános gyengítésén kívül, eredményt egyáltalában nem ért el. Az egész országban vagy 50—60,000 munkás szünetelt (magában Amsterdamban 30,000). A félelmes törvényjavaslatot a második kamara már április 9-én elfogadta és így Roland-Holst-né, a politikai tömegsztrájk legoptimisztikusabb hívőinek egyike, is elismeri, hogy e tömegsztrájk, noha szerinte pszichológiai szükségességkép és az általános választói jog hiányának okszerű következményeként jelentkezett, »gazdasági katasztrófával végződött«, mivel »a gazdasági szervezkedés hiányos, az előkészület és vezetés ki nem elégítő, a tömeg politikai osztálytudata csekély volt«. ¹ Vliegen, a hollandiai szociáldemokrácia egyik irodalmi vezérférfia, pedig a következőképp nyilatkozik: »Hogy engem az a körülmény, mely szerint egy a generális-sztrájkot proklamáló és vezető bizottság tagja voltam, e kérdésben tekintélylyé avat-e, azt nem tudom. Mindenesetre elkerülni kívánom e szerep viselését; de úgy vélem, a tény, hogy engem a tapasztalatok a generális-sztrájk hívéből ellenfelévé tettek, némi jelentőséggel mégis bír.« ²

Teljesen más okokból eredt és így teljesen más lefolyást és eredményeket mutat fel az olasz munkásságnak 1904. évi szeptember 16. és 20-a között lefolyt gazdaságpolitikai tömegsztrájkja. E sztrájk teljesen spontán, minden előkészület és egységes irányítás nélkül tört ki, mint ama Olaszországban régtől fogva meghonosodott hatósági gyakorlat reakciója, hogy a csendőrség (carabinieri) sztrájkok alkalmával éles lövéseikkel több helyen vérfürdőket okozott. (Berra, Candela, Giarratana, Buggerru stb.) ⁴ Midőn 1904 szeptember 15-én Olaszországban elterjedt a hír, hogy Castelezziban ismét két szervezett munkás esett el, ⁵ a rég felhalmazódott elkeseredés az általános munkabeszüntetésben jutott kifejezésre. Még ugyanaznap a milánói munkáskamara elrendeli az általános sztrájkot és a következő nap már 80—100,000 munkás szünetel e városban. ³ A megelőző éjjel a Rómában székelő szociáldemokrata pártvezetőség magáévá teszi a milánói eszmét és noha felhívásait a kormány

¹ Id. m. 63. pag.

² Vliegen, W. H. *Der Generalstrike als politisches Mittel*. Die Neue Zeit. Jg. 22., Bd. I., pag. 193.

³ Olberg, Oda, *Der Italienische Generalstrike*. ibid. Jg. 23., Bd. I. Nr. 1.

⁴ L. tisztán politikai analogonját, az élesdi eset miatt 1904-ben kitört egy napi nagyváradi tömegsztrájkban.

⁵ L. e kérdésre vonatkozólag elvi szempontból Waldeck Rousseau, *Questions Sociales*. Paris, 1900. Pag. 114. ff.

elkobozza, az újságokat lefoglalja, a távíróközlekedést 3 napra kisajátítja; 17-én már nem volt Olaszországban nagyobb ipari központ, a melyben a munka nem szünetelt volna. Jellemző jelensége azonban e közel 1.000,000 munkást felölelő mozgalomnak, hogy hatása a *mezőgazdasági munkásságot* sem kerülte el. Mantua tartományban 120,000 munkás hagyta el a földeket, oly erősen megragadta a koalíciójog sérelmei ébresztette szolidaritás érzése az egész munkásságot.

4. A politikai tömegsztrájkoknak az egész munkásosztály politikai érdekeiben való felhasználásának gondolata azonban egy utolsó és nagyjelentőségű forrását, a jelzettekben kívívó, a jellege szerint csakugyan abszolút *generális-sztrájk*nak tervezett, célzata szerint azonban a *társadalom-gazdasági forradalomra*, törekvő tömegsztrájk elméletében találja kútforrását. Még néhány év előtt a generális-sztrájk ezen lényegileg anarchisztikus eszméje lebegett a szocziáldemokrácia pártvezérei előtt is, a kik helyesen ítelték el ennél fogva általánosan a politikai tömegsztrájkot ama szállóigévé vált mondással: »A generális sztrájk generális ostobaság« (Auer). Csak újabban kezd — a politikai tömegsztrájk beható elméleti vitatása folytán — a két sztrájk-változat elvi különbsége, a munkásmozgalom vezéreiben tisztulni, a nélkül hogy e folyamat, véleményünk szerint — mint kimutatni reméljük — eddigelé teljesen kedvező végleges megoldást nyert volna.

A generális-sztrájk eszméje nem azon tagadhatatlan nagyfokú gazdasági hatalom felismeréséből fakad, mely a munkásságnak a termelés rendjében elfoglalt helyzetéből folyik és a mely, a mai társadalmi rend keretein belül fekvő, politikai célok kivívására is — a remény *kilátásaival* — alkalmazható, már az eddigi tapasztalatok bizonyosága szerint is; hanem egy a román népek optimisztikus, verőfényes fantáziájának, izzó forradalmi tradícióinak megfelelő utópiából. Egy utópiából, mely a társadalomgazdasági fejlődés fokára a mai államhatalom tényleges erőire és a kívánatos általános szellem-erkölcsi előfeltételek meg vagy meg nem lételére ügyet sem vetve, lehetségesnek tünteti fel előttük, hogy az össz munkásság egy csapásra történő munkabeszüntetésével ölébe hullhatnak az összes termelési és forgalmi eszközök és békésen bevonulhatnak a régi áhítozott szocziálista paradicsomba. Mindamellet nemcsak Krapotkin »*La Conquête du Pain*«-jében, valamint anarchista-követőinek fejeiben, bírja alapját ez eszme; hanem a nevezett népeknél nem nélkülöz bizonyos gazdaságtörténeti tradíciókat és támpontokat. A francia, spanyol és némileg az olasz munkásság erkölcsében mélyen fészkelő szokássá vált azon szakszervezeti taktika, hogy ha valamely szakma munkásságának küzdelme rosszul áll, úgy egyik iparág a másik után, néha egész városok (pl. Barcelona), sőt vidékek beszüntetik munkájukat.¹ A tömegsztrájkok e fajtát a francia »általánosított sztrájk« (*greve généralisée*) nevezi. A más nemzeteknél sem hiányzó eme rokonszenvező sztrájkok ott a forradalmi szak-

szervezetek (syndicats revolutionnaires) organizatórikus, vezetői és vagyoni gyengeségének természetes nyilvánulásai. Miként a fuldokló, úszni nem tudó ember a mellette levőbe kapaszkodik, hogy esetleg azt is magába rántsa a mélységbe; akként a felforgó gazdasági, hatalmi és etikai ténykörülményeket számba nem vevő sztrájkokba bukó szakszervezetek is, folyton rászorulnak hasonlóképp gyenge társaik támogatására, a nélkül, hogy azáltal jobb eredményeket tudnának felmutatni. Világosan kitűnik ez állapot a generális-sztrájk eszméjének terjesztésére létesült, a szakszervezeti kongresszusok által kinevezett »*Comité de la grève generale*« egyik vezérférfiának, Briandnak fejtegetéseiből: »En nem vagyok a sztrájk híve, értve a részleges sztrájkot. Szerencsétlennek ítélem azt, még hogyha eredményekre vezet is, mivel úgy gondolom, soha nem ellensúlyozza a velejáró áldozatokat.¹ ... »Másfelől mi történt a proletariátussal, mely el volt szigetelve a gazdasági harcokban? A tapasztalatok bizonyos mennyisége után a munkások meggyőződtek törekvéseiknek haszontalanságáról vagy legalább elégtelenségeiről. Gyorsan ahhoz a kérdéshez érkeztek, vajjon nem használhatnák-e jobban szakszervezeteiket. Megfontolásaik eredménye az volt, a minnek lennie kellett: ösztönszerűleg a generális-sztrájk felfogásához vezette őket.« A román szervezeteknek az angol trade-uniókkal és mindinkább a kontinens többi nemzeteinek szakszervezeteivel szemben való szervezeti gyengesége mellett, még egy tényezőnek kellett hozzájárulnia, hogy ott a végsőig, nemzeti, sőt nemzetközi terjedelemben generalizált sztrájk a szervezett munkásság jelentékeny tömege által a közeli társadalmi forradalom lelkesen üdvözölt eszméjévé váljék. Ez az a meggyőződés, hogy a munkásság parlamentáris utón sohasem tudja a parlamenti hatalmat magához ragadni, hogy a parlamenti tevékenység elvonja a munkásságot gazdasági érdekeitől és az osztályharc valóban forradalmi szellemétől és ezért a közvetett parlamentáris szocializmussal szembe helyezi a forradalmi szakszervezkedés közvetlen mozgalmát (*action directe*). »Azt lehet mondani, véli Lagardelle is, hogy a generális-sztrájk a közvetlen mozgalomnak mind legtökéletesebb, mind a legegyszerűbb módja, a melylyel a proletariátus bír. Könnyű megérteni a parlamentáris szocialisták ellenkezését a generális-sztrájkjal szemben. Ahhoz csatlakozva a munkásosztály kinyilvánítja nekik, hogy vonakodik felszabadítását a parlamentáriusok többé-kevésbé szilárd csoportjától, vagy egy kormány többé-kevésbé kedvező rendelkezésétől elvárni: csak magában tudja keresni mozgalmának forrásait és megszilárdítja a harcznak könyörtelenségét, melyet a polgári világnak bejelentett.«²

E felfogás a szakszervezetekben nem a munkásságnak

¹ Briand Aristid. *La Grève Generale et la Revolution*. Paris, 1900. Pag. 6.

² Lagardelle Hubert, *La Grève Generale et le Socialisme*. Enquête Internationale. Opinions et Documents, Paris, 1905. Pag. 9.

— a mai társadalmi rend alapján való — gazdasági társadalmi és szellemi emelkedésének szerveit látja, hanem a jövő társadalmi rend összejtjeit üdvözli. Előttük »a gyár a munkásoké« ideálja lebeg, mint Owen utópiájában és ezért minden központi államgazdasági hatalom nélkül vélik az új rendet közvetlenül megalkothatni. A generális-sztrájk, mely az átalakulást egy csapásra eszközölheti, szerintük bizton számíthat nemcsak az összmunkásság, a vasutasokkal egyetemben való csatlakozására, hanem még a katonaságnak lázadására is.¹ A szociáldemokrácia összes mértékadó tekintélyei (talán Lagardellen, a »Mouvement Socialiste« és némileg Leone Enricon az »Avanti« szerkesztőjén kívül) különbség nélkül állást foglalnak az anarchisztikus generális-sztrájk eszméje ellen. Németországban pl. egyedül Friedeberg dr. az, a ki a politikai tevékenység helyébe a generális-sztrájkot, mint következetes taktikát, akarja helyezni. »A proletariátusra, mondja, rászorul az osztályállam mint termelő tényezőre. A tőke semmi, holt kő, ha nincsenek itt kezek, melyek életet lehelnek belé, a melyek megadják neki a lehetőséget, hogy többletértéket teremtsen. Abban a pillanatban, melyben a proletariátus a belátásra és megismerésre jut, hogy a termelési folyamatból kiküszöbölheti magát, az osztályállam megbukik.«²

»Anarcho-szociálizmus-nak nevezett elméletének bizonyos ethikai szint is igyekszik kölesönözni, mondván: »A politikai forradalom, a melyre régebben törekedtek, csak a vérontás, a durva hatalom útján volt megvalósítható. A generális-sztrájk eszméje ethikai harczi eszköz: a személyiség megtagadása, melyet a koalíciójog biztosít, jut mint harczi eszköz alkalmazásra«. De furcsa színben tünteti fel Friedebergnek az erkölcsről való fogalomzavarát, ha ugyanazon a lapon a következőkép nyilatkozik: »A mi azután jön, ha ellenfeleink kényszeríteni akarnának bennünket, ha önvédelemben vagyunk, ha éhezünk, azt nem fogjuk ma meghatározni, a felett nem fogjuk a fejünket törni. Az osztályállam törvényei, melyek ránk kényszerítettnek, azokat legkevésbé fogjuk tiszteletben tartani és a ki szükségét fog szenvedni, az bizonyára nem a milliókat felölő proletár-munkáshad lesz, mely bilincseit széttöri.«³ ı

Az anarchisztikus sztrájkeszmét azonban épen nem fogják fel ily optimisztikusan és kedrezően az összes szociáldemokratapártok vezérférfiai. Különösen két okból nem: először a gyakorlati kivihetlenségéről, másodsor a társadalomgazdasági fejlődésről való elméleti felfogásuk miatt. »Mi a célja a generális-sztrájknak — kérdi Vliegen — miáltal kényszerítse az uralkodó osztályt?« A termelés beszüntetése szerinte bizonyára »az egész

¹ Briand. id. m. pag. 14. ff.

² Friedeberg R. Dr. *Parlamentarismus und Generalstriké*. Berlin, 1904. pag. 27.

³ Ibid. pag. 78.

társadalom rettenetes válságára vezet, de mint minden válságnál, a proletariátus az, mely első sorban a legnehezebben szenved alatta. Egy eltökélt ellenféllel szemben, a mely a polgári erőket maga mellett érzi, a generális-sztrájk mit sem tud kivívni.¹ Greulich erőfecsérlésnek tekinti, a mely a szakszervezeti mozgalmat teszi tönkre. Jaures szerint az egész polgári osztályt maga ellen zúditja »és miként semmiféle, még forradalmi hatalom sem tud az egész ország véleménye ellen érvényesülni, a munkásság rendkívüli terjedelmű vereségnek volna kitéve.«² Engels, Marx, »Osztályharcok Franciaországban« című művéhez írt előszavában meggyőzően fejtette ki, hogy a barrikádharcok korának végérvényes lezárásával a szocialdemokráciának immár csak céljában, de nem eszközeiben szabad forradalmi pártnak lennie. Nevezetesen a fegyveres hatalommal való összeütközés kerülése azóta tényleg a párt általánosan elfogadott alaptételévé vált. Már pedig a generális-sztrájknak, egyértelmű meggyőződés szerint, szükségkép véres összeütközésekre kellene vezetnie és egyedül a lengyel Lusnia az, a ki bár jly áron, még ma is, hajlandó a generális-sztrájkba bocsátkozni.³ A marxisták, de ugyanoly mértékben a katasztrófa teóriát elvető revizionisták is, legfőbb elméleti kifogása a társadalomforradalmi generális-sztrájk ellen, hogy az nem a termelési eszközök koncentrációjára⁴ és a munkásosztály által képviselte társadalmi rendnek a mai polgári osztály által képviselte feletti — állítólagos — gazdasági felsőbbségére támaszkodva, építi fel a szocialisztikus társadalmi rendet, hanem a termelést kis és törpe műhelyekre forgácsolná szét: »A szocializmus elveszti alapját, mondja Roland Holstné, a modern társadalomgazdasági feltételeiben, álmokképpé, ehimérvá válik.«⁵ Az egyedüli gyakorlati kísérlet, a melyben az anarchisztikus sztrájk-elmélet befolyása nem hiányzott, tényleg csak a *hollandi 1903. évi február 2-ki tömegsztrájk* tekinthető. Mint Vliegen leírja, e sztrájk abból a felfogásból eredt, hogy, mivel a szervezett kikötőmunkások vonakodtak a nem szervezettekkel együtt dolgozni és ezért sztrájkba léptek, a többi szakmák erkölcsi kötelességének jelentették ki a szolidáris sztrájkot, a mely a kormány utólagos represszáliáit maga után vonó általános és nagy lelkesedéssel keresztülvitt első vasutas-sztrájkot eredményezte.

5. A generális-sztrájkától, mint a mai társadalmi rend oly értelemben vett felforgatásának bevezetőjétől, mely a termelési, forgalmi stb. eszközöknek közvetlenül a szakszervezetek útján való társadalmisítását célozza, élesen külön

¹ Id. h. 196. pag.

² Lagardelle, *Enquête*, pag. 100.

³ Lusnia Michael, *Unbewaffnete Revolution?* Die Neue Zeit. 22 Jg., pag. 567.

⁴ L. különösen Marx híres Kasszandra-helyét. (*Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie.* IV. Aufl. Hamburg, 1890. Bd. I. Pag. 728.)

⁵ Id. m. pag. 25.

kell választanunk, a parlamentáris szocziáldemokrácia által ma hevesen vitatott *politikai tömegsztrájk*-ot. Az előbbi sztrájk-csoportok mindenestre hozzájárultak fogalmának, mint a munkásmozgalom bizonyos fokán szükségkép jelentkező eszmének fellépéséhez az újabb időben; de jellemzetesen Nagy-Britanniában, a kapitalisztikus termelés előharczosában, lépett már komolyan előtérbe megvalósításának gondolata, a harminczas években, még pedig azon cél érdekében, mely körül azt a munkáspárt ma is első sorban felhasználni törekszik, *az általános, egyenlő, titkos és közvetlen választójog* kivívására. Alig indult meg 1837-ben a választójognak a bér munkásosztályra való kiterjesztésére irányuló hatalmas mozgalom, mely 11 évig folytonos forrongásban és bizonytalanságban tartotta Nagy-Britanniát, a »Munkásosztályok nemzeti konventje« (*National Convent of the Working Classes*) 1839 február 4 én tartott program-megállapító gyűléséből kibocsátott nyilatkozat negyedik pontja a munkásokhoz e kérdést intézte: »Hajlandók-e, ha a konvent elhatározná, hogy egy szent hónap (*sacred month*) tartassék a milliókat előkészíteni, hogy politikai megváltásukat, kegyelmi levelüket biztosítsák, vájjon szilárdan el tudnák-e magukat tőkélteni, hogy ezen időtartam alatt munkájuktól és szeszes italok élvezésétől elfognak állani.« Az eszme azonban, mint Tildsley rámutat, épen nem az akkor az értelmi fejlődés és gazdasági lét igen alacsony fokán álló, elnyomorodott¹ gyáripari munkásságban keletkezett, hanem Atwood bankár fejében² és így természetes, hogy soha megvalósításra nem talált.³

Ezért nagy mértékben megtévesztő Sombart felfogása, a ki a chartizmust azért hajlandó különösen az első modern proletár-mozgalomnak elismerni, mivel a generális sztrájk »természetesen csak igazi proletármozgalomból fakadhat«.⁴

Nagy-Britanniában csakhamar a szabadkereskedelemért folytatott és nagy mértékben a munkásosztály érdekében is levő Cobden-féle agitáció elvonta a munkásságot az önálló osztálypolitikától,⁵ a melyet a chartizmus kétségen kívül képviselt.

¹ Sok igazsággal jellemzi Engels az akkori angol munkásviszonyokat az osztálygyilkosság koncepcziójával. (*Die Lage der Arbeitenden Klasse in England*. Stuttgart, 1892. 11. Aufl. Pag. 98. ff.)

² Tildsley John. L., *Die Entstehung und die ökonomischen Grundsätze der Chartistenbewegung*. Jena, 1898. Pag. 48.

³ Gammage R. G., *History of the Chartist Movement. (1837—1854)*. London. 1894. 2d ed. A chartista-mozgalom e vezető szerepben részese élénk leírását adja a „szent hónap” eszméjét ért viszontagságoknak. Az 1839. év augusztus hó 12-ére, mint kezdőpontra, kijelölt kísérletet., a munkásosztály teljes készületlensége folytán, még idejekorán elejtették. 139. p. és köv.

⁴ Id. m. 29. pag. Bármily merészen nagyszabású szocziálpolitikus és szellemes szépíró Sombart, óvatosan kell tényadatait elfogadni. Sokkal mérsékeltebb ítéletében e tekintetben Engels. (Id. m. 233. pag.)

⁵ Jellemző, hogy e mozgalom tudatosan behajította a munkásságot az 1842. évi véres zendülésszerű sztrájkba, melytől a „szent hónap”, azaz a generális sztrájk eszméje sem volt idegen, noha csak igen gyenge osztálytudat vezette (1. Engels id. m. 234. és köv. pag.).

Hozzájárult, hogy a munkásságnak mindinkább tágabb mederben megengedett gazdasági szervezkedése és fokozatos társadalmi és kulturális emelkedése mellett, a hintapolitikát űző két hatalmas angol politikai párt is mindjobban versenyzett a munkásság kegyeiért. 1867-ben megadták a városokban a háztartások fejének a választójogot, 1884-ben pedig a vidéki háztartási főknek is, úgyhogy Keir Hardie szerint a munkásság héttizedrésze rendelkezik ma ott a választói hatalommal. Végül az állami beavatkozásnak sok ideig való elutasítása és az angol papságnak ismert demokratikus érzülete eredményezte, hogy önálló parlamenti munkáspárt csak a híres Taff-Vale eset felidézte, legújabb fordulat folytán keletkezett.¹ Ezzel az angol munkások csak továbbmenőleg követik Gladstonenak egyik legutolsó választási beszédében mintegy örökségül hagyott tanítását: »A munkások teljesen helyesen cselekednek, ha liberális helyett konzervatívot választanak, mihelyt alapos kilátásuk van, hogy a konzervatívoktól többet érnek el, mint a liberálisoktól».

Nagy-Britanniában tehát a munkásság kényszerpolitikájának ily parlamenti utón való alkalmazhatóságának lehetősége a politikai tömegsztrájkot teljesen feleslegessé tette, s így az először kifejezetten azon államban kíséreltetett meg, mely a kapitalisztikus industrializmus tekintetében Nagy-Britanniához közel áll, *Belgiumban*,² de a hol rövidlátó hatalmak a munkásság parlamenti érvényesülését megtagadták még akkor is, midőn gazdasági szervezetségénél kellő szellemi műveltségénél fogva rég egészen más erővel rendelkezett annak önhatalmi kivívására, mint egykor a chartista-mozgalom angol munkásai. Az 1886. évi nagy sztrájkév óta az általános választójogért megindult fáradhatatlan agitáció a forráspontig hevített az amúgy is forradalmi lelkületű s nagy üzemekben koncentrált munkásság lelkületét. A belga munkásság, mely a sztrájkok szakadatlan sorában kipróbálta e fegyver hatalmát, teljes váratlansággal a kormány és parlamenti többség ellen fordult, mely haladása s feltételét megadni még mindig vonakodott. Egyfelől munkásság magasfokú politikai érettsége, a kitűzött cél horderejének lelkes átértés, másfelől a politikai tömegsztrájk egészen váratlan kitörése, a kormány meglepetése, kapcsolatban az egész társadalom félelmével egy véres forradalom bekövetkezésétől, eredményezték: hogy a munkásság kívánságait, bár rögtön, a maguk egészében, nem teljesítették, de mégis elérték, hogy az általános, de egyenlőtlen választójog teljesebbé ment. A közvetlen cél szempontjából azonban teljes.

¹ Keir Hardie James, *Unterschiede zwischen der englischen und der kontinentalen Arbeiterbewegung*. Sozialistische Monats-Hefte. 1905. Bd. I. Pag. 529.

² Az első politikai tömegsztrájknak azonban, mely pedig mindjárt nemzetközileg jelentkezett, mégis az 1889. évi párisi nemzetközi szocialista kongresszus határozata folytán Végbement 1890. évi első május 1-i ünneplés tekintendő.

kudarcczal végződött az 1902. évi belga politikai tömegsztrájk, mely a választójog ez utóbbi korlátozásának megszüntetését célozta. Noha a munkásság nem kisebb számban és még inkább megerősödött szervezettséggel szüntette be munkáját, a meglepetés faszczináló hatása híjján, a kormány készen állott az ellentállásra és e kisebbszerű követelmény a nemzetnek már sokkal kisebb rétegeit hatotta át egy erkölcsi követelés felbuzdító lelkesedésével, mint a munkásság politikai egyenjogúsításaért felvett első küzdelem. Mindamellett a munkásság e kudarcza folytán sem gazdasági, sem politikai tekintetben utóbb nem szenvedett és a sztrájkból való szervezett visszavonulása bizonyosságát adta az egykori népmozgalmak feletti felsőbbségének.

Míg e politikai tömegsztrájkok *kényszereszközként* jelentkeztek, a svéd munkásságnak 1903. évi politikai tömegsztrájkja már eleve csak az általános választójog melletti *tüntetésként* jelentetett be. Ezáltal, valamint pontosan megállapított időtartama által, minden fenyegető jelleget nélkülözött s így, noha alig volt iparág, melyek az államvasutasokat és a nyomdászokat is magába foglalva, az egész sajtó megjelenését megakadályozva, ki nem terjedt volna; közvetlen eredményt el nem ért, csak a választójog reformjának végleges megoldását tolta ki további két évre. A négyjegyű választójog melletti politikai tüntető sztrájkként jelentkezik végül a magyar munkásság említett félnapi munkabeszüntetése, melynek sajtóságos politikai viszonyainknál fogva, azon jellemző vonás a megkülönböztetője, hogy nem a kormány, hanem az időleges parlamenti többség ellen irányult; végül az osztrák munkásoknak 1905 november 28-iki hasonló célú politikai tömegsztrájkja.

A politikai tömegsztrájk gyakorlatának és elméleti vitatásának határköve az a rengeteg politikai jellegű sztrájkmozgalom, mely az orosz forradalomra sajátosan modern köntöst ruház és a jövőben bekövetkező forradalmak tipikus és szükségképeni formájaként jelentkezik. Bármennyire fogyatékosak az eddigi híradások, mégis lehetetlen egy a politikai sztrájkot tárgyazó értekezésben legalább első korszakának vázlatát, hitelesnek tekinthető források nyomán, nem adni.

Minden országban, hol a munkásság politikai jogokat nélkülözve, gazdasági, társadalmi és politikai elégtelensége törvényes, parlamentáris csatornákon levezetésre nem találhat, a kivándorlás mellett a sztrájkok szakadatlan árja az a zsilip, a melyen keresztül tudatosan vagy öntudatlanul, de végeredményben szükségkép kitör. Honnan volna különben magyarázható, hogy Magyarországon, mely ipari fejlődése kezdetén áll, viszonylag, évente sokszorosan több és nagyobb számú munkást magában foglaló sztrájk folyik le, mint a legtöbb nagyipari kulturállamban?¹

¹ Örömmünkre szolgál, hogy már a „Munkaadók Lapja” is felismeri ez igazságot. „A munkásság politikai törekvéseinek érvényesítésére — véli ő is — politikai tényező mivoltának demonstrálására ezidő szerint más

Az orosz ipari munkásság mérhetetlen szenvedése, egy lelkiismeretlen abszolutisztikus kormánynak, a maga teljes brutalitásában, államilag biztosított kapitalisztikus feudalizmusával párosuló, nyomása alatt kifejlett, évtizedeken keresztül felhalmozódott és szított forradalmi elégtelenség, minden büntetőjogi sztrájktilalom ellenére, már 1896-ban egy óriási tömegsztrájkban nyert kifejezést, melyet azonban a kormánynak még sikerült vérbe fojtania. Sem a 11 órás munkaidő engedélyezése, sem a Subatoff nevű kém által újjászervezett független szoczialistapárt keletkezése nem tudta megakadályozni, hogy 1903-ban egy tüneményszerű, 250,000 munkást felölelő rokon-szenvező sztrájk ne törjön ki Dél-Oroszországban.¹ A munkásság, mely nemcsak a munkaadóktól való előnyök kicsikarására, hanem az egész nemzetnek az abszolutizmus elleni tüntetésére a legjobb eszköznek ismerte fel a sztrájkot, a keletázsiai háborúban fizikailag és erkölcsileg elgyöngült csári hatalom ellen fordította, mihelyt arra a legelső alkalom kínálkozott. A pétervári, nagy kiterjedésű Putiloff-művek egynéhány munkásának elbocsátása 1905. január elején elégséges ok volt, hogy a felhalmozódott gyújtóanyag lobbót vessen. Január 22-én, midőn a Gapon vezetése alatt a csár elé vonulók közül 2000 férfi, nő és gyermek veszítette életét, már nemcsak a Putiloff művek 12,000 munkása, hanem közel 200,000 munkás szünetelt. A pétervári tömegsztrájknak már jellemző vonása volt, hogy a munkafeltételeknek a munkaadók részéről való javítása mellett, politikai jogokat (egyesületi, gyülekezeti, sztrájkszabadság stb.) követelt a hatalomtól. Az ártatlanok lemészárlása a sztrájk államforradalmi jellegét azonban teljes mértékben kidomborította; az addig Gapon-féle neutrális szervezeteket is teljesen a szoczialdemokratapárt befolyása alá vonta.² Egész Oroszországot, Varsótól Taskendig, Archengelsktől és Rigától Jekaterinoslavig és Bakuig a grandiózus sztrájkok egész sorozata rázkódtatja meg. Magában Varsóban és Lodzban január 27-én 100,000 munkás, Orosz-Lengyelországban együttvéve legalább félmillió, a közel másfél hónapig szakadatlanul több mint 150 városban folyó első sztrájkmozgalom pedig összesen több mint egy millió munkást foglalt magában.

fegyverrel nem bír, mint a sztrájkéval. Sokszor volt ilyes oka akárhány különben érthetetlen sztrájknak ... E megfontolásoktól is vezérelve egyenesen *nemzeti iparérdeknél* tartjuk a munkásnéposztálynak politikai jogokkal való felruházását. Ettől várjuk a széles néprétegek mély elégtelenségének enyhülését, a szervezett munkásság törekvéseinek *politikai és gazdasági célok szerinti megosztását* . . . Engedni fog így az a nagy feszültség is, a mely a munkásság összes erejével, politikai elégtelenségének rengeteg feszeréjével is kizárólag a munkaadókkal szemben igyekszik érvényesülni." (L. a. *Honi Ipar* 1905. november 15. számában.)

¹ Kritschewsky B. *Le proletariat et la Revolution en Russie*, Mouvement Socialiste. 7. année. 1. Février, 1905.

² Martoff L. *Die erste Epoche der russischen Revolution*. Die Neue Zeit. Jg. 24. Bd. I. pag. 20. ff. (September 1905).

A sztrájkok itt tudvalevőleg utczai harczokká élesednek és terrorisztikus jellegük hatását egy erős, részben a forradalmi szociálista párt vezetése alá kerülő fenyegető *parasztmozgolódás* növeli.¹ Jellemző, hogy midőn a sztrájkmozgalom államforradalmi jelleget ölt, nemcsak a szoros értelemben vett bérmunkások, hanem hivatalnokok, kereskedelmi alkalmazottak, gyógyszerészek, tanítók, sőt az orvosok s a zemsztvók egy része is beszünteti hivatása teljesítését. A sztrájkmozgalom egységes vezetést teljesen nélkülözött. Ez sem egységes, sem generális politikai tömegsztrájk, nevezetesen olyan, mely egyidőben tört volna ki az egész birodalomban, nem tekinthető. Alighogy a munkásság egyik szakmabeli, vagy helyi kategóriája sokszor több heti munkabeszüntetés után kimerül, az addig pihent szakmák vagy vidékek kerülnek sorra, hogy, mint pl. a Putiloff-műveknél többször lángra lobbanjon. A sztrájk ezen folytonossága és rétegződése volt az a robbantószer, mely az egész társadalmi és állami életet dezorganizálta, az egyetemek, iskolák becsukását, a fekete bandák szervezését, a tömeges utcaharczokat és zsidómészárlásokat eredményezte. Ily módon a sztrájk az a modern forradalmi eszköz, mely az autokracziát a bekövetkezett politikai engedményekre tulajdonképpen hajlandóvá tette. Az orosz, kevéssé szervezett, az elemi műveltség alacsony fokán álló és a szakszervezeti harczok terén alig első kísérleteivel megpróbálkozott munkásságnak a világ legbrutálisabb hátalmával, a legbarbárabb hivatásos katonaságával, a kozáksággal, viszonylag kevéssé fejlett társadalomgazdasági viszonyok között kivívott győzelmei természetszerűleg erős lendületet adtak a politikai tömegsztrájk vitatásának az egész európai munkásságban. Az orosz politikai sztrájkot azonban, szemben a fentjellemzett társadalomforradalmi sztrájjal és megkülönböztetőleg a mai társadalmi rend keretein belül a munkásság bizonyos demokratikus politikai jogainak kivívására irányuló, de viszont ismét a közelebről csak gazdaságpolitikai sztrájkoktól is elhatárolandó *mag a politikai tömegsztrájjal szemben államforradalmi tömegsztrájk*nak nevezhetjük, mivel az alkotmánynak és fennálló államformának gyökeres megváltoztatását, az abszolutizmusnak alkotmányos államberendezéssel való felváltását czélozza. Élesen különválasztandó mégis a fent jellemzet anarchisztikus gazdaságforradalmi sztrájktól, mivel mint pl. Oroszország igazolja, a mai társadalom gazdasági fejlettség mellett, a sztrájkolok még csak nem is gondolnak egy szociálistikus termelési és megosztási rendnek ily úton való közvetlen elérhetésére, mint a román nemzetek munkásságnak egy még mindig utópisztikus hajlamú része. A politikai tömegsztrájk komolyan, az eddig felmerült tapasztalatok és nézetek szerint ma *két czélra* jöhet számba. Először a négyjegyű *választójog* kivívására, a hol hiányzik, és annak védelmére, a hol megvan; másodszor egy a nemzetek közötti

¹ Ibid. 21.

háború megakadályozására. Ez utóbbi eszme azonban, mint a mely csak az antimilitarisztikus agitációval bíró Franciaországban s Olaszországban bír némi jelentőséggel és számbavehető irodalmi képviselőre egyenlőre csak Hervében talált,¹ kikapcsolható a további fejtegetések köréből.

Hogy a munkásság remélt teljes emancipációjára nélkülözhetetlennek tekintett választójog kivívására és védelmére mennyiben van szükség, illetve mennyiben bír sikerre való kilátással a politikai tömegsztrájk; arra magában a szociáldemokrácia keretén belül három alapfelfogást különböztethetünk meg. *a)* A pesszimiztikusan elutasító; *b)* az optimisztikus; *c)* a szkeptikusan csak szükségeszközként elfogadó álláspontot. Megjegyezzük, hogy az első és második csoport képviselői nagy mértékben egynek tekintik, bár törekednek különbségtételre, a tömegsztrájk e válfaját a generális sztrájjal, valamint hogy a harmadik csoport első sorban és kizárólag (Németország) csakugyan *csak* a választójog védelmét és kivívását tartja szem előtt.

a) Az első álláspont nem tartja a szociáldemokrata munkásság eddigi politikai szakszervezkedési és politikai mozgalmát a politikai tömegsztrájjal kiegészítendőnek. Egyes képviselők szerint a sztrájk soha nem lehet eléggé általános. Heine szerint még Németországban sincs a munkásság ily ezélra eléggé koncentrálna, hogy nemcsak egy generális, hanem még jelentős tömegsztrájkra is gondolnia lehetne.² Mások szerint a politikai tömegsztrájk soha sem lehet a munkásság kebelén belül felmerülő politikai, felekezeti ellentétek és a patriarchalizmus okozta részleges lekötöttsége folytán eléggé egységes (pl. Düwell); mások arra helyezik a súlyt, hogy a sztrájk, mégha eléggé tömeges volna is, két ok miatt nem érhető el mégsem célját. Az egyik miatt, mivel a munkásság gyorsabban merül ki fizikailag és pénzügyileg az ilyen gigászi harcban, mint a birtokos osztály. Az áruk drágulása, az éhség és szenvedés, az utcákat betöltő piszok és bűz első sorban a munkásságra fog nehezedni. A kiéheztetés azonban nemcsak mint fogyasztókat, hanem mint termelőket is alig sújthatja ép a legerőteljesebb kapitalistákat. Egyfelől, mivel azok egy csoportját, még pedig a leghatalmasabbikat, a pénztőkéseket és nagybirtokosokat alig tudja elérni, másrészt, mivel — sztrájk nem tarthat elég hosszú ideig, hogy a gyáros a tőkéseket érzékeny veszteséggel sújtsa.³ Maga Kautsky éles elmével utal az okra, mely a politikai tömegsztrájkot bizonyos tekintetben a gazdasági sztrájknál is gyengébb fegyverré teszi. A gazdasági sztrájk alkalmával a vállalkozó versenytársaitól való félelmében kénytelen a munkásság követeléseit teljesíteni, de ha a sztrájk

¹ Hervé Gustave, *Leur Patrie*. Paris, 1905.

² Heine Wolfgang, *Politischer Massenstrik im gegenwärtigen Deutschland?* Sozialistische Monatshefte. Jg. 1905. Bd. II. 757. pag.

³ Eckstein H. is. *Was bedeutet der Generalstrik?* Die Neue Zeit. 22. Jg. Bd. I. pag. 358.

általánossá válik, úgy a nyomás ezen oldala többé nem érvényesül.¹ De másrészt képtelenségnek tekintik e csoport képviselői, hogy a kiéhezett és a végtelenségig elkeseredeti munkásság »összefont karokkal küzdje végig ez áldozatteljes harcot, hogy akárcsak a szenny-proletariátus által elkövetett kihágások elő ne fordulhassanak; avagy a hatalom az ostromállapot kihirdetésével, a gyülekezeti és egyesülési jog felfüggesztésével, a szakszervezetek vagyonának elkobzásával s a legnagyobb valószínűség szerint, fegyveres beavatkozással a sztrájkot el ne nyomhassa (Leimpeters),² Ezzel azonban beállna az a formája a népfelkelésnek, a melyet az optimisztikus irány élén Kautskyval teljes hévvel elutasít, a fegyveres megütközés szüksége. Szerinte is »ma a kormánynak fegyveres ellenállással való kiemelése a nyeregből, tekintettel a modern fegyverzetre, még a leggyengébb és legfejletlenebb kormánnyal szemben is lehetetlenség«. Pedig Hyndmann az angol »Szociáldemokrata Szövetség« vezérferfia szerint: »A generális-sztrájk, azaz a termelés teljes megszakítása egy ország egész proletariátusa által, szükségképpen erőszak alkalmazásával végződik, előbb az uralkodó osztály és a kormány által, azután a munkásosztály részéről is, mely magát megvédeni kénytelen.« Mindezen lehetőségekre való tekintettel megerősödött a német szakszervezeti mozgalom számos vezérében a meggyőződés, hogy az eszközt, mely Kautsky szerint is »túlságosan veszélyes, hogy sem a vele való kísérletezés ajánlatos volna,« teljességgel el kell utasítaniok, ha az egy és fél millió német szervezett munkásnak hosszú fáradtsággal felépített gazdasági szövetségeit egy politikai kaland oltárán feláldozni nem akarják. (Légien, Bömelburg, Heine stb.) A kölni 1905. évi szakszervezeti kongresszus ez okból még a szociáldemokrata párt határozatának igyekezett elébe vágni, midőn elfogadta Bömelburg határozati javaslatát, a mely szerint:

»A kongresszus minden kísérletet, a mely a politikai tömeg-sztrájk propagálása által egy bizonyos taktika megrögzítésére törekszik, elvetendőnek tekint; a szervezett munkásságnak azt ajánlja, hogy az ily kísérletnek erélyesen szegüljön ellen«. A kölni szakszervezeti kongresszus tehát nem ítél végérvényesen e harci fegyvernek a munkásság politikai jogainak (nevezetesen a választói jog védelmében) való értéke felett, állítólag, mivel Németországban nem látja még annak elérkeztének idejét. E határozat azonban mindenesetre kétségtelen bizonyítéka, hogy az utóbbi másfél évtizedben rendkívül megerősödött német szakszervezeti mozgalom már-már teljesen az angol trade-uniók evoluzionisztikus és a szorosabb szakmai érdekek és közvetlen gyakorlati előnyök követésének irányába csapott át. Világosan kitetszik ez Bömelburg beszédének ama szakaszából, a hol határozati javaslatát így indokolja meg: »Nincs semmi

¹ Kautsky K. *Allerhand lievolutionnäres*. ibid. pag. 688.

² Leimpeters Johann, *Zur Frage des Generalstrikes*. Socialist. Monatshefte 1904. Bd. II. pag. 880. ff.

okunk azt mondani, hogy a politikai tömegsztrájk soha sem fog alkalmaztatni. A döntést ily kérdésekben a legalkalmasabb elodázni. Mi igen sokat vitatkozhatunk a politikai tömegsztrájk felett, de komolyan meg kell fontolnunk, hogy alkalmazzuk-e ... A további törekvésekhez *nyugalomra* van szükségünk, de az irodalmárok (Literaten) ekkor oda ülnek és csak írnak, írnak«.

2. A politikai tömegsztrájk propagálásának mind optimisztikus, mind pesszimisztikus hívei teljesen megegyeznek az előző állásponttal avval, hogy a politikai tömegsztrájk rendkívüli kétélűségét és veszedelmeit elismerik. A német szempontot képviselő írók egyértelműleg látszólag csak a választójog védelmére tartják ez eszközt megengedhetőnek. „Valamikor Lassalle-al szemben, a ki szerint a parlamentarizmus csak addig maradhat polgári, míg a választójog a cenzuson alapszik; a Liebknecht vezetése alatt álló szocziálaemokraták a parlamentarizmussal szemben, a Bismarck keresztülvitte nagy reform idejében, elvileg elutasító álláspontot foglaltak el.¹ A parlamenti gyakorlati munka Liebknechtet is csakhamar más meggyőződésre bírta, és ma a parlamentarizmus túlbecsülése miatt »parlamentáris illuzionistá«-nak gúnyolt Jaures, az orthodox marxista Kautsky és a szakszervezeti és szövetségi mozgalmon alapuló evoluzionizmust képviselő Bernstein között a választójognak politikai tömegsztrájjal való megvédése tekintetében (a mi természetesen kiterjed a választójog kivívására is), elvben nincs a legcsekélyebb különbség. Tudvalevő mely reményekkel kecsegteti a szociáldemokráciát a parlamentarizmus, — a minnek valószínűségi értékével foglalkoznunk e helyen nem feladatunk—; de szempontjából érthető a népmozgalmak régi hadi szertáranak, hatalmi fegyvereinek, valamint a saját eddigi taktikájának buzgó átvizsgálása annak megállapítására, hogy mily eszközök állanak e létérdeknek tekintett jog biztosítás céljából rendelkezésére.

A történet bűvárlata meggyőzte e pártot, hogy sem az ókor rabszolgázadásai, sem a középkor jobbágságának felkelései, sem a feudális hűbéruraknak királyi főhűbérurakkal szemben követett hűségzegése és katonamegtagadása, sem a rendi társadalmak liberum vétója és fegyveres jus resistendi-je nem jöhet többé számára tekintetbe. Észszerűleg megfontolhatók csak az újkori polgári parlamentarizmus adómehtagadása vagy parlamentáris obstrukciója, végül a barrikádharczok. Ez utóbbiak azonban, melyek a modern bérmunkásságnak, első 1889. évi történeti szereplésétől, a Bastille ostromától, kezdve egészen az 1870. évi párisi »Commune«-ig, sajátos fegyvere volt, elveszítette a fizikai lehetőség feltételeit a mai, a régi kacskaringós és szűk utcákat felváltó, egyenes és széles utcákon nagy néptömegeket messziről elsőrő modern fegyvertechnikai remekekkel szemben.

¹ L. Kampffmeyer Paul, *Wandlungen in der Theorie und Praxis der Socialdemokratie*. München, 1904. Pag. 24.

Még a katonaságnak régebben lehetséges volt felszólítása a csatlakozásra, ma már a küzdők jelzett távolsága miatt sem jöhet számba.¹ Az adómegetgetés csupán a fogyasztási adóknál jöhet a vagyontalan osztályokra nézve tekintetbe, de az általa kifejtett nyomás — ha az élvezeti cikkekénél (sör, dohány stb.) némileg lehetséges is — csak nagyon illuzórius. Az obstrukció, még ha egy a választói jog megfosztására elhatározott többséggel szemben érvényesülni tudna is, legkevésbé alkalmas fegyver a nép nagy rétegeinek, kedvező hangolására, mivel az általa okozott katonai, politikai és gazdasági terheket és hátrányokat első sorban a *dolgos nép* viseli.

A munkásságnak, e tekintetben nézeteltérés nélkül, a társadalomgazdasági fejlődés mai fokán a munkáspárti írók szerint csak a politikai tömegsztrájk áll még eszmeileg is egyedül rendelkezésére, hogy a négyjegyű választójogot kivívja. De a parlamentáris német és francia szocziáldemokrácia meggyőződése szerint, Hilferding szavai értelmében, »az általános választójog mögött a generális-sztrájkra való akaratnak kell állania«, hogy az minden támadással szemben biztosítsák is. E politikai tömegsztrájknak azonban ez utóbbi osztrák író szerint Németországra nézve, szemben Ausztriával és az általános választójoggal még nem bíró és alacsony kapitalisztikus fejlődéssel bíró országokban egészen más jelentősége és sikerre való kilátása van. Az előbbi országokban szerinte »nem a szocziálizmus, hanem a proletariátus csak egyes jelenlegi követelményei állanak napirenden ... Itt a tömegsztrájk nem lehet más, mint egy különösen erős, tüntető és kényszereszköz egy követelményért, melynek teljesítése a munkásságnak a polgári társadalomban való fejlődésére nélkülözhetetlennek látszik, mivel itt a proletariátus hatalmi kérdése, vagy ép uralma számba sem jöhet«. Ellenben Németországban nem szolgálhatna többé pusztán tüntető eszköznek. »Nem eszköz, mely bármely egyes követelmény, hanem egy eszköz, mely, ha az összes többiek megtagadják a szolgálatot, a politikai hatalom felett dönt.² Ugyanez a felfogás csendül ki Kautsky fejtegetéseiből és Roland-Holstné munkájából, hogy legmerevebb módosulását Luxemburg Rózánál találja. »A mi a barikádharcnak többé nem sikerül, — hirdeti Kautsky — annak kell most a politikai tömegsztrájknak előidéznie. A kormányt desorganizálnia, a mennyiben egyidejűleg a legnagyobb követeléseket támasztja, ereje, megfontoltsága és következetességével szemben és vagy visszavonulásra szorítja, vagy lemondásra kényszeríti. Erőpróbává válik az állami és proletárszervezet között ... Ha a sztrájkolóknak sikerül összetartásukat és céltudatos passzív magatartásukat

¹ Bernstein E. *Ist der politische Strike in Deutschland möglich? Sozialistische Monats-Hefte*. 1905. Bd. I. Pag. 31.

² Hilferding Rudolf. *Zur Frage des Generalstrikes*. Die Neue Zeit. 22. Jg. Bd. I. Pag. 142.

megóvniok, míg az államhatalmat valamely ponton desorganizálták, akár azáltal, hogy sikerült nekik tényezőket, a melyekre a kormánynak szüksége van a maguk pártjára vonni, akár azáltal, hogy a kormány maga *ordre, contreordre, desordre* által zavart támaszt, gyengeséget és tanácstalanságot okoz pártfelei között, úgy a proletariátus úton van győzelme felé ... az államhatalom azon osztály birtokába jut, mely szervezeti összetartását a válságban legtovább megóvta, melynek nyugalma és bizalma a nagy indifferens tömegnek leginkább imponál, a mely megfontolt ereje által a tömeget lefegyverezte: a szociáldemokráciaizialg képzett proletariátusnak.«¹ Másrészt maga is elismeri, hogy »a politikai tömegsztrájkban való vereség, *ha a végsőig küzdik ki*, az egész munkásosztály vereségét, összes gazdasági és politikai szervezeteinek megsemmisülését a proletariátusnak évekre szóló harc képtelenségét jelenti.«² Még tovább megy az államforradalmi tömegsztrájk optimisztikus kiszínezésében a legborzasztóbb ellentmondásokkal teljes könyvében Roland-Holstné.³ A világtörténet egyik legnagyobb átalakulása szerinte a következőképpen menne végbe. »A politikai sztrájk nemzeti felkelés: a visszamaradott és félreeső helyeken, a hol még dolgoznak, kitöréssel fenyeget, az izgalom elfogja az egész ország munkásságát. Mindenütt bizonytalanság van, mindenütt veszedelem.«⁴ Más helyen azonban már elismerte: »A forradalmi politikai sztrájk semmikép sem jelenti a passzivitás módszerét, a keresztetett karok forradalmát, hanem a munkásság gazdasági hatalmát, mint főszközt, a melynek minden más eszköz alá van rendelve a társadalom, az állam desorganizálására«. A modern női heroinák logikában sovány, de vértől vöröszínekben annál bővebb forradalmi illúziókban való kéjlégésében csak Luxemburg Róza tesz túl elvtársnőjén. Szerinte: »Látjuk az orosz forradalmat és szamarak volnánk, ha nem tanulnánk belőle.« Az éhség és a nép esetleges vérontásai az erős idegzetű hölgyet nem izgatják: »Mindazok, a kik ily kérdéseket állítanak, nincsenek a legcsekélyebb érintkezésben a tömegekkel, különben nem törnék a fejüket a tömeg vére felett, mivel a felelősség épen nem nyugszik azon elvtársakon, a kik e kérdéseket támasztják.« Egy más helyen: »Az erőszak volt és marad a munkásosztály ultima ratiója, a majd lappangó, majd cselekvő állapotban működő legfelsőbb törvénye az osztályharcznak.«⁵ Ezért elmondhatjuk az optimisztikus irány képviselői, mindezek után az általános választójog

¹ Id. h. 694. pag.

² Ibid. 736. pag.

³ I. Heine fejtegetéseit is, ki találóan jegyzi meg róla, hogy „korlátlan dicséretet papír és nyomás érdemel.” Míg pl. egyfelől a középosztály alávaló gyávaságát szidja, másfelől az államforradalom pénzbeli támogatására számít részéről! (93. pag.).

⁴ Id. m. pag. 94.

⁵ *Die Neue Zeit* 22. Jg. I. Bd. pag. 687 ff.

védelme alatt a generális sztrájknak maguktól is a sárga földig lebecsmérelt dugárúját akarják a munkásmozgalom szellemi világába becsempészni; és pusztán formális elnevezési különbségek mellett, a lehető legkedvezőbb körülmények »Nowhere« országába való feltüntetésével emphatikusan vitatják szükségképeni sikerülését, tekintet nélkül Goethe híres bűvészinásának tapasztalataira, a ki a szellemeket idézte, de megfékezni nem tudta. Sokkal becsületesebb álláspontot foglal el az ily értelemben felfogott politikai tömegsztrájkjal szemben az olasz Ferri¹ és az angol Hyndmann,¹ a kik csak mint a társadalmi fejlődés legfelsőbb fokát, beláthatatlan időben, mintegy az elvénhedt kapitalizmus halálórájának kongásaként, tanúsító békés átmenetet tüntetik fel. De sokkal nagyobb pártvezéri hivatosságról és államférfim éleslátásról tett tanúságot Bebel is, a ki a jénai 1905. évi szocziáldemokrata pártgyűlésen a Szászországban, Lübeck és Hamburgban történt választójogi megszorításokra való hivatkozással, határozati javaslatként elfogadtatta:

»A pártgyűlés kijelenti, hogy nevezetesen az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog elleni támadás esetében, az egész munkásosztály kötelessége, hogy minden alkalmasnak látszó eszközt nyomatékosan alkalmazzon. Hogy a munkásosztály elleni ily politikai büntett elháríttassék, vagy hogy az magának megszabadítására egy fontos alapjogot biztosítson, a pártgyűlés esetszerűleg a leghatályosabb harci eszközök egyikének tekinti a tömeges munkabeszüntetés széleskörű alkalmazását.«

De mintha egyenesen Kautsky és társainak aspirációit intette volna le, miden azt mondotta javaslata megokolásában: »Mi *nem* hisszük, hogy a polgári társadalmat a generális-sztrájkjal megtudnók dönteni, hanem mi egészen reális jogokért küzdünk, a munkásosztály életszükségeiért, hogy ha még politikailag élni és lélegezni akar.«²

3. A politikai tömegsztrájkot nem tekinti a munkásosztály politikai diktatúrájának eszközéül, a mely ellen teljesen ugyanazon érvek szólnak, mint az anarchisztikus generális-sztrájk ellen, hanem tényleg csak a választói jog Bebel jelzette kivívásának és megvédésének pesszimiztikusan felfogott szervéül az irány, melyet revizionizmusnak, reformizmusnak vagy posszibilizmusnak szoktak nevezni. Bernstein egész iránya, mely a forradalmi taktikát elveti, szükségkép elveszti létlehetőségét oly államban, melyben a parlamentarizmus, a szakszervezkedés és szövetkezeti mozgalom hiányzik és még inkább ott, a hol az uralkodó osztály egyszer megadott politikai jogokat végérvényesen meg akarja szüntetni. Bernstein szinte búskomoran vallja: »Teljes tudatában a nehézségeknek, a melyekkel egy politikai sztrájk Német-

¹ Lagardelle-féle *Enquête* 350. és 179. pag.

² Az 1904 évi *amsterdami nemzetközi kongresszus* pedig még ez utóbbinál is tartózkodóbban határozott.

országban és különösen Poroszországban járna, nem átalom kijelenteni, hogy nem megy másképp, meg kell lennie, az ellenállást meg kell kísérlelnünk ... Nem, mi keresztül fogjuk vihetni, mert keresztül kell vinnünk.«¹ Ugyanezt a felfogást vallja a parlamentarizmust mindenfelé helyező Jaures is. »Ha az uralkodók (dirigeants) elkövetnék az örültséget, hogy érintenék a proletároknak megszerzett szegényes szabadságait, cselekvőtehetségének nyomorúságos eszközeit, ha fenyegetnék vagy megsértenék az általános szavazati jogot, ha a munkaadói és rendőri üldözés által valóban illuzóriussá tennék a szakszervezeti és sztrájkjogot, az erőszakos generális-sztrájk bizonyosan a munkáslázadás spontán formája volna, a *végző és reménytelen* segédeszköz egy neme és inkább az ellenség megütésének mint önmaga megemlékezésének eszköze.«² Jaures szerint az általa felsorolt célok hamis czégére alatt felzúdított gazdaság- és állam-forradalmi tömegsztrájkok megcsalják a munkásosztályt (*elle ruse avec la classe ouvrière*), a melynek okvetlenül az első alkalommal kell sikerülnie, hogy »a kapitalisztikus társadalom borzasztóan meg ne boszulhassa magát«. A revizionizmus és a Jaures-féle parlamentarizmus ily módon tettekkel is bizonyítja ragaszkodását az elvhez, melyet David így fejez ki: »A demokráciát és szocializmust nem lehet az emberekre kényszeríteni; míg a nép többsége ellenünk van, tisztelni kell véleményét.«³ Ami azonban a német Bernstein, a francia Jaures és az olasz reformszocializmus vezérét Turatit egyaránt kitünteti az azon erkölcsi vonás, mely a politikai sztrájkról való felfogásukat áthatja. Nem a munkásság hatalmi túlsúlyában, sem a hadsereg fellazításában, hanem a *célok etikai jogosultsága*-ban bízva remélik, a jelzett végzettség esetén, kitörendő politikai tömegsztrájkok esetleges sikerét. Bernstein szerint: »Ha egy politikai ellentét annyira kiéleződött és a különben indifferensek nyilvános véleményét oly erősen megragadta, hogy egy jognak megtagadását, vagy egy akadályozó rendszabály elrendelését *morális kihágásként* érzi és ha a nyilvános érzület ez árama oly erős, hogy a hatalom birtokosainak sorában bizonytalanság támad ... úgy megfelelő mértékben emelkednek azon felkeléseknek kilátásai, a melyekhez a politikai sztrájk tartozik.« Még messzebb megy a társadalmi lét tiszteletben tartásának erkölcsi követelménye terén Jaurés és a tömegsztrájkot csak három feltétel alatt véli megengedhetőnek: »1. Szükséges, hogy a tárgy, a mely miatt kimondatik, valóban mélyen lelkesítse a munkásosztályt. 2. Szükséges, hogy a közvélemény nagy része elő legyen készítve e tárgy törvényességének elismerésére. 3. Szükséges, hogy a tömegsztrájk ne jelentkezzék, mint az erőszak palástolója, hanem egyszerűen a sztrájk jogának,

¹ Bernstein E., Sozialistische Monats-Hefte, 1905. Bd. 1. pag. 106.

² Lagardelle *Enquête*, pag. 112.

³ David Eduard Dr. *Rückblick auf Jena*. Sozialistische Monats-Hefte. 1905. Bd. II. Pag. 845.

bár szisztematikusabb, szélesebb körben és inkább kidomborított osztályjelleggel való, egyszerű gyakorlása legyen.«¹

Legtovább megy azonban Turati az osztályérdeknek a társadalmi összlet követelményei alá való rendelkezésben rejlő erkölcsi imperativus elismerésében. »A generális-sztrájknak, mondja, *rövidnek* kell lennie, határozott és viszonylag könnyen elérhető ezéllal kell bírnia és teljesen oly képviselőknak kell alárendelve és szervezve lennie, a kik tömeg bizalmát élvezik ... A sztrájknak meg kell kímélnie az *elsőrendű szükségletű közszolgáltatásokat* és a termelésnek azon ágait, a melyeknek működése feltétlenül általános szükségességűek, a minők a világítás, a mészárszékek, a víz vezetése és szétosztása, mindaz, a mi a higiénohoz tartozik, a posta, távírda, mindennapi nyomdára stb. vonatkozik ... A vezéreknek minden gondjukat arra kell fordítaniok, hogy a sztrájkot a *méltányosság, a józanság, az észszerűség, az emberiség* határai között tartsák, a melyet a proletariátus jól felfogott érdeke követel meg.«² A politikai tömegsztrájknak ily módon a *szociáldemokrata-pártokban* való vitatása azt eredményezte, hogy nemcsak az abszolút és anarchisztikus generális, hanem annak a szociálistikus államforma megteremtésére a proletariátus diktatúrája útján törekvő válfaját is elutasította és azt csak a választójog biztosítására szolgáló eszközként ismerte el. Bizonyos továbbá: 1. A mai társadalmi rend felforgatására törekvő politikai forradalmi sztrájknak a legtávolabbról sincsenek meg sehol a világon általánosan elismert szükséges feltételei, az orosz példának ily czélokra való idézgetése nem egyéb bűnös megtévesztésnél. 2. A munkásság mai szervezettsége mellett, a román nemzetektől eltekintve, sehol nem kell — észszerű vezetést feltételezve — az erkölcs és ráció szempontjából frivolnak mondható politikai tömegsztrájkot tartani. 3. A politikai tömegsztrájk jelentősége és kilátásai nem ítélnél meg függetlenül bizonyos meghatározott nemzet társadalomgazdasági fejlettségétől, szellemi erkölcsi munkásvilágától különösen szakszervezkedése és politikai érettsége extenzív és intenzív előrehaladottságától,³ de végérvényesen azon czélnak erkölcsi jogosultságától és a nemzet jelentékeny rétegeinek attól való áthatottságától, a melyre irányul.

A sztrájknak politikai czélokra való felhasználása *jogi* szempontból nem mondható olyannak, a mely ellen kifogást nem lehetne *találni*. A kik a munkásság koalíciójogát, mint a

¹ Id. h. 99. pag.

² Id. *Enquête*, 366. pag.

³ Mentől inkább számíthat, illetve kell eleve lemondania valamely politikai tömegsztrájknak a 2. B) csoportban felsorolt *nélkülözhetetlen iparágak* munkásairól, annál fokozottabb, illetve csekélyebb kilátással bír — ceteris paribus — a sikerre még pedig jellemzett fontosságuknak megfelelő arányban. Nagyon is kérdéses, vajjon azon iparágak egyikének-másikának részleges politikai sztrájkra való kiszemelése, melyet azután a továbbdolgozó összmunkásság kitartóan támogat, nem-e hatályosabb, illetve veszedelmesebb bármily általános, de szükségkép rövid lélegzetű politikai tömegsztrájknál, melynél azok hiányzanak.

munkafeltételeknek pusztán a munkaadókkal szemben való kedvező befolyásolásának, nem pedig oly eszköznek fogják fel, melyet mindazon társadalompolitikai szervezetek és vonatkozások ellen felhasználhatnak, a melyek a munkaviszonyon alapuló életfeltételeinek szabályozásával, egész élettartását módosítani tudják: azok a politikai tömegsztrájkra való felhasználásában oly alkalmazását fogják látni, mely Van der Borgh szerint erőszakkal való elkobzására ad okot. A kik azonban azon felfogást vallják, hogy a népképviselő szervezet ma olyan hatalmas tényező, a mely nemcsak pozitív tevékenységével, hanem pusztán szociálpolitikai quietizmusával is lényegesen befolyásolja a munkások legközvetlenebb életérdekeit: azok az ily felhasználásban a törvény határait megóvó gyakorlatát fogják elismerni. A nemzeti lét veszélyeztetésének ideje és bizonyos fentnevezett munkakategóriák azok, a melyektől egy magasabb erkölcsi elv érdekében a koalíciószabadságnak sem abszolút emberi joga megvonathatik. A politikai tömegsztrájk sikere azonban — a jogi kérdés, fájdalom, hatalmi kérdéssé válik ily esetekben — meggyőződésünk szerint nem formális jogi, hanem erkölcsi jogosultságon, nevezetesen a vele követett *czél és keresztülvitele módjának morális mivoltán* fog megfordulni. Egy politikai tömegsztrájk, mely egy nemzet egész független közvéleményétől régtől fogva elismert demokratikus alapjogért (kivált választójog) veszi fel a küzdelmet, egy csekély erkölcsi tartalommal és ellentálló erővel bíró kormánynyal,¹ egy rideg osztályérdekét a nemzeti haladás felé helyező szűkkörű hatalmi csoport ellen, a hol az eszme egy hosszú és szervezett erjedési korszak után mélyen befészkelte magát a nép leikébe; úgyhogy a politikai tömegsztrájkra való fanyalodása mint a végső elkegyeredés nemes és spontán megnyilvánulásán ént jelentkezik, melyet elfojtania földi hatalomnak többé nem adatott; a hol a sztrájk ily módon csak a szellőhöz hasonlít, mely a fejlődés fájáról a rég megérett gyümölcsöt a munkásság ölébe hullatja: ott a politikai tömegsztrájk, kevés tekintettel terjedelmének általánosságára, épúgy mint az első belga sztrájk, vagy a svéd politikai tömegsztrájk, nyomban, vagy hosszabb-rövidebb idő múlva, de végérvényesen nagy mértékben sikerrel kecsegtethet.

De a politikai tömegsztrájk elveszíti a 3. alatti csoport íróitól is elsőrendű tényezőként megbecsült etnikai szankczióját, ha törvényes lefolyását erőszakos vagy a társadalmi összletet fenyegető eszközökkel mocskolja be, avagy polgári társadalommal felveendő végső küzdelem, Jaurés értelmében álcázott, előjátékaként jelentkezik. Mindez alkalmas a kedvező nemzeti közvéleményt eltántorítani, fegyveres hatalommal való összeütközést felidézni, mivel az erkölcs szempontjából semmiféle

¹ A bécsi és prágai csekély mértékű tüntetéseknek tüneményes sikere kétségtelenné teheti ez állítást.

nemes cél sem szabad mások erőszakos legyűrésével előmozdítani. De egy jogosult, évtizedes mozgalom által előkészített, az illetékes tényezőktől nyíltan hirdetett és a nemzet öntudatába átvitt, társadalmilag is jogosult célért folyó tömegsztrájk már azáltal is elkerülheti ez utóbbi, az eszközeiben rejlő veszélyt, hogy éhségrevoltokra, fegyveres összeütközésekre egyáltalában nincs is szükség, mivel a legfeljebb 3 nap alatt, ha nem is éri el célját, de mindenesetre ugyanazon, sőt esetleg több utólagos eredményt éri el, mintha a végkimerülésig folytattatnék. Az ily politikai tömegsztrájk tehát pusztá tüntetésként is eléri célját és a legitim hatalomra való erőszak és kényszer-odiózus jellegét is elkerüli. Minthogy végül oly módon képzeljük el, mint a mely valóságos elemi csapásként és nem egyesek csinálmányaként lép fel (olasz gazdaságpolitikai tömegsztrájk); előre való bejelentéséről — bár előjelei és előkészületei meglehetnek — szó sem lehet és így tartamának mindenesetre ügyetlen megszüntetése természetesen elkerül. A politikai tömegsztrájk *erkölcsi jogosultságának kényese éppen nem fellengző ideológia, hanem* kivált a kapitalisztikus fejlődés alacsony fokán álló kisebb és kevésbé szervezett iparimunkásnépességgel¹ bíró államokban nagyon is *reális tényezője a sikernek*, mivel az eddigi tapasztalatok szerint (második belga sztrájk) — a munkásságnak a mai államszervezettel szemben — még ha a végső szenvedésekre is elszánt, mindig legalább is *kétséges saját ereje mellett, az egész közvélemény ellenállhatatlan nyomását szólítja síkra követeléséiért*. Teljesen egy véleményen vagyunk Penziggel, »hogy a generális-sztrájk mind az elnyomottak szempontjából, mind a kormány szemében az *etikailag jobb, a viszonylag morális eszköze* a felforgatásnak ha már egyszer fel kell forogni. ... A saját személyiségnek, a gazdasági folyamatból való egyszerű visszavonása magában véve nem morállenyes, hanem erkölcsileg közömbös . . . Feltétlenül erkölcsössé válhatnak, mint a nép önvédelmének eszköze szemben életének közvetlen fenyegetésével.«

Akár az előbb jelzett célokért folytatott támadó, akár az ily értelemben korlátolt védelmi politikai sztrájkokkal szemben, a társadalom, illetve csak az ellentétes különérdek önvédekezésének is csak erkölcsös eszközökkel szabad küzdenie. A kormánynak egyfelől tisztában kell lennie ama történeti igazsággal, hogy a pusztá erőszakkal ma már a néppel szemben kormányozni nem lehet, hogy az nem passzív tárgya többé az államművészetnek; másrészt, hogy ez utóbbinak nem az utólagos elnyomás, hanem a preventív, társadalom-erkölcsi szankciótól kísért szociális politikával kell veszélyét

¹ Ez természetesen nem zárja ki, sőt az említett olasz és orosz tapasztalatok bizonyossága szerint, nagyon is valószínűnek tartja fenn, hogy az ily politikai tömegsztrájk, ha a földmunka (aratás stb.) idején tör ki, a *mezőgazdasági munkásság* széles rétegeit is munkabeszüntetésre készítheti, a mi *agrár-államokban* a leghatályosabbá válhatnak.

is jó eleve elhárítania. »A viszályoknak az emberiség számára egyfelől, a nemzet számára másfelől oly végzetes kivitelének pusztá megnehezítése — mondja a háborút és politikai tömegsztrájkot egybevetve Pénzig¹ — bármily helyes is az, magában véve nem tudja a háborút megszüntetni. Ellenben köztudomású, hogy gyakran maguk a fegyverkezések elviselhetetlen nyomása és a harcias szellem kényszerápolása vezet az összecsapásra. *Az egyetlen végérvényes menedék a népnek értelmes és erkölcsi szellemre való fokozatos nevelésétől remélhető . . .* Ha azonban nem tévedek, úgy a *a neveletésre való akaratnak a legnagyobb erőssősésre az uralkodó osztályoknál van szüksége.*»² A politikai tömegsztrájk, *ha a jelzett körülmények között folyik le*, azáltal, hogy a küzdők részéről az emberiség fejlődésében eddig soha el nem ért szolidaritást, fegyelmezettséget és altruisztikus lelkesedést igényel; másfelől a nemzetnek egyes egoisztikus, történetileg kialakult hatalmuktól elfogult csoportjainak, eddig soha el nem ért hatályossággal és erkölcsi fölényvel, de egyúttal fájós érzetűséggel juttatja tudomására, hogy az emberi társadalom a kölcsönösen egymásba kapcsolódó emberi tevékenység terméke: magában véve hatalmas társadalom-erkölcsi nevelési eszközként jelentkeztetik.

Ferenczi Imre.

¹ Pénzig Rudolf dr. Massenstrike und Ethik 37. pag.

² Ibid. 44. yag.

A FRANCZIA KULTÚRHARCZ.

— NEGYEDIK, BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

III.

Ennek a modern czivilizációnak a szociálizmus fontos terjeszkedésével egyre fontosabbá váló eleme, sőt mint olyan mozgalom, a melyben az emberi történetnek eleddig leg-hatalmasabb és legmesszibbre ható kulturális és ethikai erői működnek, rövidesen a modern műveltség alapjává és biztosítójává fog válni. Az ezen műveltségnek hadat izenő római egyház ellensége tehát szükségképen a szociálizmusnak is. Az egyház támasztéka és védője a holnapival szemben a mai államnak és társadalmi rendnek, a melynek (megváltoztatása és egy gyökerében újjal való helyettesítése a szociálizmus létcélja. Az egyháznak magának is vannak politikai érdekei és céljai, melyeket a világszerte megszervezett klerikális pártok képviselnek. E pártok ugyan ép olyan burzsoa vagy feudális pártok, mint a többiek, de mégis nemcsak az általuk képviselt gazdasági és politikai érdekeknél fogva ellenségei a szociálizmusnak, hanem világnézetüknél fogva is. Az egyház, a melynek gazdasági ereje sok helyt a tulajdon hűbéri, középkori formáin nyugszik, szükségképen üldözője annak a felfogásnak, a mely már a tulajdon újkori, kapitalisztikus formáinak is megszűntetésére törekszik. Mindez világossá teszi, hogy az egyház nagy egészében és hivatalos megnyilatkozásaiban nem is lehet egyéb, mint a szociálizmusnak kérlelhetetlen ellenfele. A *Syllabus*

IV-ik fejezete egész sorát említi a szociálizmus és kommunizmus tévelygéseit megbélyegző pápai nyilatkozatoknak. A *Quanta cura* encziklika a kommunizmus és szociálizmus gyászos tévedéseiről szól és arról, hogy akadnak emberek, kik, megvetvén a józan ész legbizonyosabb elveit, azt merik állítani, hogy a közvélemény útján vagy *más* úton megnyilatkozott népakarat a legfőbb törvény. A *Humanum genus* (1884) kezdetű encziklika korholja azokat, a kik azt állítják, hogy az emberek jogilag egyenlők, hogy a népnek csak a belőle eredő tekintélynek kell engedelmesskednie. X. Pius pápa 1903 december 18-án kelt, a keresztény demokracziával foglalkozó *Motu proprio* nyilatkozatában kijelenti, hogy az emberi társadalom, a mint Isten megalkotta, nem egyenlő elemekből áll, mint a hogy nem egyenlők a test tagjai sem; de nem is lehet őket mind egyenlővé tenni, mert ez tönkretenné az emberi társadalmat; Isten rendelése, hogy legyenek az emberi társadalomban fejedelmek és alattvalók, munkaadók és munkások, gazdagok és szegények, tudósok és tudatlanok, nemesek és nemtelenek. A nemeseknek és gazdagoknak az a kötelességük, hogy könyörületesek legyenek a kis emberek iránt, emezeknek viszont békességgel és türelemmel kell elviselniök Istentől rendelt kevésbé kedvező helyzetük nyűgeit. Ezen elveken kívánja a pápa felépíteni a kereszténydemokracziát, a mely a katolikus hit és erkölcs alapjain, de főképen a magántulajdon elévülhetetlen jogainak tiszteletben tartásán nyugszik. A magántulajdon védelmét egyébként nyomósabban és hathatósabban elvégezte már XIII. Leó *Rerum novarum* (1891) című encziklikájában, a melytől kezdve a polgári lapok vezércikkirői *munkáspápaként* emlegették XIII. Leót. A munka az első emberpár bűnének büntetése, a melytől e földön nem szabadulhat meg soha az ember, mivel a fájdalom és szenvedés, valamint a különféle bajok nem egyebek, mint az eredendő bűn keserű és fanyar gyümölcsei; hiába küzdenek ellenük az emberek, küzdelmük nem járhat sikerrel. Ennélfogva kötelessége az embernek belenyugodni a megváltozhatatlanba és arra törekedni, hogy a tömeg lázadó kívánságai megnyugodjanak, hogy a tekintély meg ne rendüljön a másrészt kötelessége minden embernek küzdeni azok ellen, a kik a társadalmi válaszfalak ledöntését, az osztályok megszüntetését: a magántulajdonnak társadalmi tulajdonná való átalakítását írták zászlójukra. »Föltétlenül visszautasítandó — írja a pápa — a kollektív tulajdonról felállított szociálista elmélet, a mely még

azoknak is ártalmas, a kiken segíteni akar,¹ ellentétes az egyének természetes jogaival, mely megbontja az állam működését és megzavarja a közbékét. Nyilvánvaló tehát, hogy mindenkinek, a ki őszintén akarja a nép javát, a *magántulajdon sérthetlenségét* kell első sorban követelnie.« Vitás kérdés, vajjon a pápa ilyen természetű nyilatkozatai kötelezők-e minden katolikusra s így az egyház szempontjából. Lehet-e katolikus embernek magáévá tenni a magántulajdon megszüntetésének elvét? Ha elfogadjuk a pápai csalhatatlanságnak a legilletékesebb tényezőktől adott magyarázatát, melynél fogva a pápai csalhatatlanság közvetlenül ugyan csak a hit és erkölcs kérdéseire terjeszkedik ki, de mivel minden emberi cselekedet valamelyes viszonyban áll az erkölcsiséggel, közvetlenül minden dologra kiterjeszkedik ez a csalhatatlanság: akkor a fennebbi kérdésre tagadólag kell válaszolnunk. De viszont látjuk azt, hogy vannak — ha nem is nagy számmal, nemcsak katolikus hívők, de papok is, a kik a szociáldemokrácia elveit egész terjedelmükben elfogadják. Különösen Amerikában, a hol a katolikus hit vallóinak legnagyobb száma az alsóbb néposztályokból, főképen a munkásságból kerül ki, fordul ez elő. Ismeretesebb ezek köül Thomas *Hagerty* abbé, a ki szerint a pápának a szociálizmussal foglalkozó nyilatkozatai nem tarthatnak nagyobb megszívlelésre jogot, mint akármilyen más teológusnak e tárgyról való vélekedései, mivel a szociálizmus gazdasági tudomány, a katholicizmus pedig a világnak metafizikai magyarázata; s az egyház épen olyan kevésbé juthat ellentétbe szerinte a szociálizmussal, mint a Röntgen-sugarakkal, vagy a Marconi-féle drótnélküli táviratozással.² Ha pedig az egyház igazoló levelét, az evangéliumokat tekintjük, akkor lehetetlen meg nem látnunk, hogy valamennyi történeti nagy mozgalom közül épen az őskereszténység hasonlít leginkább a szociálizmushoz. Igaz» ma az egyház a hatalmasokkal, az uralkodó osztályokkal, gazdagokkal tart; de ez átmeneti jelenség csak, a melyben a korviszonyok kényszerítették bele az egyházat, a melynek azonban ki kell bontakoznia a hatalom halálos öleléséből és vissza kell térnie ősi hagyományaihoz: a szegények, elnyomottak, kicsinyek felemeléséhez és támogatásához.

¹ Antonelli pápai államtitkár Daru francia külügyminiszternek a *Le Ecelesia* ellen irányuló tiltakozására adott feleletéből. Idézi: Débidour id. munka 619.

² *Le Mouvement Socialiste, Enquête»* stb. Nr. 118.

Ugyanaz az evangéliumi szellem szól e részben ezekből a szociálista katolikusokból, mint a mely 1830—48-ig lelkesítette a francia neo-katolikusokat, kik Lamennais-vel élükön nagyszerű s új pályát akartak nyitni az egyház számára, visszavezetni az evangéliumi hagyományokhoz, minden elnyomott népnek, joga fosztott embernek természetes és nagy erkölcsi erejű védőjévé tenni; elszakítani az egyházat a nagyoktól és hatalmasoktól, összeegyeztetni az evangéliumi és forradalmi szabadságot s az istenség nevében képviselni a szegények, kitagadottak és elnyomottak ügyét. Az evangélium nevében izgatta Lamennais a népeket, hogy vívják ki szabadságukat, ösztönözte a gazdagokat a lemondásra s hirdette a szegényeknek, hogy elkövetkezett nyomorúságuk végeszakadásának ideje. Noha a pápa kiátkozta Lamennaist, művei és szelleme mégis igen mélyen hatottak a francia papságra, sőt; azontúl az egész nemzetre s egy pillanatig előállott annak látszata, hogy az egyház csakugyan kibékül a forradalom Franciaországával s ketten együtt a népszabadság nagy ügyének lesznek legyőzhetetlen erejű harczosai. A februári forradalom és a második köztársaság egyház iráni barátságos magatartásának ez a remény, ez az illúzió volt egyik kulcsa.

A társadalmi átalakulás minden hirdetője: Fourier és Saint Simon hívei, Pierre Leroux és Louis Blanc egyaránt az evangélium szellemére hivatkozott s annak nevében is ajánlotta elveit. A papság, különösen a püspöki kar pásztorleveleiben az evangélium megvalósulásának hirdette a demokráciát. Gap püspöke például ezt írja: Nem újak azok az intézmények, a melyeket ma adnak nekünk; a Golgotha hegyén hirdettettek ezek legelőször: az apostolok és vértanúk vérükkel szentelték meg őket. Az evangélium szavával Isten maga hirdette a földön a szabadság, egyenlőség és egyetemes testvériség nagy elveit legelőbb . . . Azon valóban nemzeti kormányzat megalapításáról van most szó, a mely megvalósítja a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség evangéliumi szavaiba foglalt programját, melyet a köztársaság is jelszavul ismert el — írja Nancy püspöke.¹ Közismert dolog, hogy az evangéliumi szellem nem volt elég erős az egyházi legyőzésére, hogy az egyház idegrendszerében sokká¹ mélyebb nyomokat hagyott az az évszázados elnyomatás, melyet ő maga is gyakorolt és másokat segített gyakorlásában, sem-

¹ Débidour: Id. műve 482-485,

hogy a szabadságért küzdő népek és társadalmi osztályok ügyét igazán a magáévá tehetné volna. De egészen bizonyosnak látszik az, hogy az egyház jövője egy ilyen irányú fejlődéstől függ, hogy menthetetlenül pusztulásra van ítélve, ha nem tud hozzá alkalmazkodni az új demokratikus társadalom szükségleteihez és létezésének feltételeihez. Ha Zola jól látott és rajzolt *Róma*-jában, ha az egyház valóban annyira elvéhédett és megkövesedett, mint a hogy Pierre Froment-nal szemben viselkedett, akkor el fog, mert el kell pusztulnia és a Macaulay híres ausztráliai embere csak mese marad. Ha azonban arra a bámulatos alkalmazkodó tehetőségre gondolunk, melynek az egyház történelme folyamán annyi tanújelét adta, arra a sokféle Krisztusra, a melyet tanított, akkor nem nehéz elgondolnunk, hogy az egyház a mai elnyomottak pártjára fog állani, mihelyt ezek megszűnnek elnyomottak lenni s hogy a szocializmus diadala után nem esik majd nehezebbre kimutatni, a hogy a szocializmus tanai benne vannak az evangéliumban, és szent atyákban s hogy az egyház előbb és inkább volt szocialista, mint maga a szocializmus.

A mi a bibliát és némely atyákat illeti, az egyháznak rájuk való hivatkozása nem lesz egészen alap nélkül való. Ma már nem lehet kétséges, hogy a kereszténység proletár eredetű és szellemű mozgalom volt és keletkezésének, valamint elterjedésének okait abban a rettenetes nyomorúságban, szegénységben és szenvedésben kell keresnünk, a mely a római világbirodalom hatalom és fényűzés szükségképeni kísérő árnyéka volt. Kalthoff¹ egyenesen tagadja Jézus Krisztus történeti személyiségét és a megváltás és jog után sóvárgó zsidóság megszemélyesítésének tartja; társadalmi jelenségnek, az elviselhetetlenné vált társadalmi állapotok vallási csapadékának. A mint a buddhizmus elterjedésének oka nem a pesszimiztikus vagy nihilisztikus bölcsészetben, hanem a kasztok megszüntetésének tanításában, tehát abban a lehetőségben volt, hogy tűrhetetlen társadalmi állapotokból kivezető utat mutatott híveinek Cakya-Muni: azonképen terjedt el a kereszténység a római birodalom rabszolgái és gyűlevész proletariátusa között, mivel azt tanította, hogy elérkezett az Isten országa, a mely a szegények birodalma és uralma lesz. Már az ó-szövetség minden lapján megtalálható az az állítás, hogy Isten boszút áll a gazdagokon és hatalmasokon

¹ Das Christusproblem. Grundlinien zu einer Socialtheologie von. A. Kalthoff. E. Diederichs 1903. Leipzig.

a szegényekért és gyengékért. Ilyen pedig rengeteg sok volt Judaeában mindig, de különösen a keresztény időszámítás első századában. Az igazi, theokratikus zsidó mind szegény volt; a gazdagot hite és népe árulójának tartotta s az volt legkedvesebb álma, hogy ez megaláztassék és a szegény kerekedjék fölébe.¹ Az *ebion* szó szegényt és szentet jelentett egyszerre Ennek a tömegszükségletnek kielégítője, az ilyenfajta társadalmi forrongásnak volt levezetője Jézus tanítása. A tiszta ebionizmus: az a tan, hogy csak a szegényekre terjed ki a megváltás, hogy közel van a szegények országa — volt Jézus eredeti tanítása.² Hartmann gúnyolódva említi az evangélium plebeius címzését s Jézus valóban a plebs embere volt. A bűnösökkel és publikánusokkal (Máté IX: 10.) ült egy asztalnál, a halászok, vámszedők, prostituáltak — szóval a mit ma is, akkor is a nép sepréjének neveztek — voltak első követői. *Alulról* indult ki az evangélium és lefelé tartott. Mikor Jézus megpillantotta a népet — írja Máté IX: 36. — nagy könyörületességre indula rajtok. Jöjjetek én hozzám mindannyian, kik megfáradtatok és megterheltettek és én megnyugosztalak titeket — így hívta magához őket. Az evangéliumot pedig a szegényeknek prédikálta (Máté XI: 5.) s boldogoknak mondta őket, mert övék az isten országa. (Lukács VI: 20—21.) A gazdagnak ott nem jutott hely: Könnyebb a tevének által menni a tűnek fokán, hogy nem a gazdagnak isten országába menni. (Máté XIX: 24.) Ha mégis akadt gazdag, a ki hozzászegődött, a javairól való lemondás volt az első, a mit megkövetelt tőle: Valaki közületek búcsúját nem vérszi minden javaitól, nem lehet az én tanítványom. (Lukács XIV: 33.) Máskor meg azt parancsolja a gazdag ifjúnak: Ha tökéletes akarsz lenni, eredj el, add el minden marhádat és osztogasd a szegényeknek (Máté XIX: 21.) így emelte Jézus a zsidó proletariátus gazdasági helyzet adta viszonyait és nyomorúságait az ideál magaslatára egyrészt, de iparkodott parancsainak a gazdagokra való kiterjesztésével egyúttal segíteni is rajta s így bizonyos értelemben czáfolatát adta saját tanításainak. Ezek a kommunisztikus tanok azonban természetesen fölöttébb kényelmetlenekké váltak, mikor a kereszténység kikerülve alárendelt helyzetéből nevét megtartva, az uralkodó osztályok vallásává lett. Kommunisztikus színezetének tompítására ekkor lett a Lukácsnál még eredeti formájában meglévő »boldogok a

¹ *Die Apostel* von E. Renan (Reclam) 129.

² *Das Leben Jesu*, von E. Renan. (Reclam) 147.

szegények« helyett Máténál »boldogok a lelki szegények«, ekkor kezdték a közös tulajdon uralmát csak a »tökéletes«-ekre korlátozni, s az elcsavarásoknak számos más módját alkalmazni. Pedig, hogy ez a kommunisztikus vonás általános volt az első keresztény gyülekezetekben, kiderül az Apostolok cselekedeteiről írott könyvnek nem egy helyéből, a hol írva vagyon: *Mindnyájan* pedig, a kik hisznek vala, együtt valának és mindenük közös vala. És jószágokat, marháikat eladják vala és osztják vala azokat mindeneknek, a mint szükség mutatja vala. (II: 44—5.) Vagy másutt: Ő közöttök senki nem vala szűkölködő; mert valakik házakat vagy mezőket bírnak vala, eladván azokat, az eladott marhák árát előhozák vala. És leteszik vala az Apostolok lábaiknál és elosztják vala azt mindennek, a mint kinek-kinek szüksége van. (IV: 34—35.)

Igen erősen hangoztatják a kereszténység ezen oldalát némely egyházatyák. Szent Jeromos szerint »a fölösleges birtok lopott birtok; s ha nem a mostani tulajdonos a tolvaj, akkor valamelyik elődje.« Alexandrini Kelemen azt írja, hogy »az volna a dolgok helyes rendje, ha nem volna magántulajdon, hanem minden mindenkié volna. A magántulajdon minden egyenlőtlenség forrása.« Szent Ambrozius szerint a birtokközösség a természetes állapot, a magántulajdon csak bitorlás útján támad.¹

A kereszténységnek ezen proletár származását és kommunisztikus jellegét látva, ámulnia kell az embernek azon, niikép lett egy ilyen elveken felépülő intézményből gazdagsággal és minden földi jóval bőven felruházott uralkodó, majd uralkodó osztályokkal szövetkező egyház,² míg viszont természetesnek kell ítélnie, ha a Jézus nevével és tanításaival űzött visszaélés láttára némelyek az evangéliumnak csak éppen ezen irányát látják meg s Jézust a társadalmi, sőt gazdasági forradalom apostolának mondják. Bármennyire túlzó is ez a felfogás, azt még a német császár barátja, Harnack, is kénytelen elismerni, hogy kétségtelen, hogy Jézus ma azok mellett állana, a kik hathatósan buzgólkodnak a szegény nép javának előmozdításán és jobb létfeltételek teremtésén.³ Valamint egészen bizonyos az

¹ Számos adatot erre nézve *Stein*: Die soziale Frage im Lichte der Philosophie. Stuttgart. Enke 1897. 939, lap.

² Kísérlet ennek megmagyarázására: Kúnfi Zs.: *A pápaság*, Huszadik Század 1903. szept.-okt. számában.

³ *Harnack*: Das Wesen des Chrihristentums. Sechzehn Vorlesungen. Leipzig, Hinrich. 1903. 64. lap. Ugyanezen szempontból nagy figyelmet érdemel *Yartin* József: *Az ötödik evangélium* cz. szellemes és mély munkája.

is, hogy a magántulajdon sérthetlenségét hirdető pápa távolabb áll az evangélium eredeti szellemétől, mint a munkás, a ki a proletárügy nagy vértanúját, a papok és hatalmasok áldozatát látja a nazarethi apostolban, az ácsmesternek istállóban született fiában. S azért, ha nem a deformált, hanem az evangéliumi szellemet nézzük, megérthetjük azon nagylelkű és mély érzésű papokat, a kik mint Lamennais, Hagerty, Nae Gratry nem tettek le azon reményről, hogy ki lehet békíteni a proletár eredetű kereszténységet a mai proletariátus nagy gazdasági, erkölcsi és művelődési mozgalmával.

Ezen hasonlatosságok mellett azonban nem szabad szem elől téveszteniunk alapvető különbségeket, a melyek nem a mozgalom kereteiből, milieu-jéből, hanem legbelső mivoltából, szelleméből fakadtak. Az evangélium a lemondás, az isten akarátába való belenyugvás, az igénytelenség és munkátalanság világa; a munka, a megélhetésről való aggságoskodás nem méltó a tanítványokhoz, bizalmatlanság az mennyei atyánk iránt, a ki gondoskodik az ég madarairól és felruhazza a mező liliomait; hogyne viselné hát gondját az embernek, az ő gyermekeinek? Hit és szeretet — ezek az evangéliumi világ oszlopai. A nép, a melyhez fordul s a melynél első meghallgattatásra talál, nem a mai harczos, kemény munkásság, hanem a tudatlanság, nyomor és vallási rajongástól bilincsbe vert gyülevész proletariátus; s kommunizmusa¹ sem a termelésnek, hanem a fogyasztásnak közössége, a mely a gazdasági nyomorúság megszüntetésére nem alkalmas. Az evangélium az érzületben, imában és jó cselekedetben látja minden emberi érték forrását; a szocializmus a Munkában, a javakat teremtő, termelő munkában. A munka nem lehet az eredendő bűn büntetése, sőt az ember minden oldalú felemelkedésének kútfeje és eszköze akkor, ha formája és feltételei — a melyek nem változhatatlanok — összhangban vannak az emberiség minden irányú és egyenletes kifejlődésének feltételeivel. Az evangélium hirdette igénytelenségben, lemondásban egy műveltségellenes lelki állapotot ismer fel és a szükségletek folytonos kifinomodását, bonyolulását a haladás egyik megbízható hőmérőjének mondja. Az evangélium a gazdagságban a lélek megrontóját, igazi hivatásától való elvonóját látja, a szocializmus szerint a műveltség fejlődésének,

¹ Kautsky: említett tanulmánya, valamint W. v. *Schneiten*: Jesus und der Socialismus. Die Neue Zeit. 48-ik kötet. 4. szám.

a művelt és erkölcsös élet létrejöttének a gazdagság egyik alapfeltétele. Az evangélium a szegénységet, a szocializmus a gazdagságot — nem mint célt, hanem mint eszközt — akarja általánosan uralkodóvá tenni és minden ember között megosztani. Az evangélium minden hatalmat istentől eredőnek vall és a nekik való engedelmességet vallási parancsolat gyanánt hirdeti: a szocializmus a mai társadalom és rajta alapuló hatalom megszüntetését hirdeti céljának. Az evangélium az emberiség megváltását isten irgalmától teszi függővé, a melynek elérkeztéig az isten rendelkezésébe való belenyugvás kell, hogy vigasztalja az embert; a szocializmus szerint a munkásosztály és vele az egész emberiség megszabadítása csak magának a munkásosztálynak műve lehet, s így az végső elemzésben a quietizmusnak, ez a harcnak és küzdelemnek világnézete.

Ha már most mindezek alapján meg akarjuk állapítani a modern munkásmozgalomnak és az evangéliumi kereszténységnek egymáshoz való viszonyát, azt kell mondanunk, hogy eltekintve azon különbségektől, a melyek a különböző társadalmi viszonyok reflexeként tükröződnek a két ideológiában, de viszont tekintetbe véve mindkettőnek proletár eredetét és kommunizmusát, még sem gondolhatni látó szemmel a két világnézetnek egyesítésére. *Keresztény-szocializmus még úgy is és akkor is lehetetlenség, ha a kereszténységnek meg nem hamisított, eredeti, kommunisztikus elemekkel telített alakját értjük rajta.* Világos, hogy még kevésbé lehet szó erről akkor, ha az ősi hagyományaitól és eredeti szellemétől elfordult, sőt azoknak visszáján felépült egyházra és az ő világi céljait szolgáló politikai pártokra gondolunk.

De a vallásos életnek nemcsak a kereszténységben megnyilvánuló alakja áll ellentétben a szocializmussal, hanem a vallásos világfelfogás általában ellenlábasa neki, mint tudományos világfelfogásnak. Vallás és tudomány antinómiája kibékíthetetlen, mivel a vallás nemcsak a megismerhetetlenről szól, hanem a megismerhető dolgokat is magyarázata körébe vonja; a tudomány a világnak észszerű, a vallás pedig érzésszerű magyarázata. De még ha lehetséges volna is a Spencer felállította pontos határmegállapítás, a határvillongások nem volnának elkerülhetők, mivel a tudománynak lassankint kellett és kell még most is a vallás magyarázatának uralma alól visszahódítani az ő hatáskörébe eső tárgyakat is. A mint Strauss szellemesen mondotta: a vallásos képzetek helyzete hasonlít a vörösbőrűeké-

hez Amerikában: mindig szűkebb körre szorúlnak a fehér emberek előtt. S így a vallás természetesen ellensége annak a hatalomnak, a mely az ő birodalmát folytonosan szűkebbre szabja. De másrészt a tudomány sem lehet közömbös a vallással szemben, mivel nemcsak tárgyaiknál fogva különböznek, hanem gondolkodásmódjuknál fogva is, azon szellemi habitusnál fogva, a melyet az egyikkel vagy másikkal való foglalkozás mind uralkodó bélyeget üt reá az egész lelki életre.

Vallás és tudomány vitájában a szocializmusnak számos okból a tudomány oldalán van helye; első sorban azért, mivel ő maga is a természettudomány, gazdaságtudomány és filozófia szerencsés találkozásainak szülöttje, de másrészt azért is, mivel *a tudománynak fejlődése a proletariátusnak elsőrangú osztályérdeke* és jövő sikerének egyenes feltétele. Egészen világos ez, ha a természettudományokra és az iparban való alkalmazásukra, valamint a társadalomtudományra gondolunk. A mezőgazdasági és ipari termelés produktivitása legelső sorban a termelés tökéletességétől, a természeti erők mind nagyobb számának minél tökéletesebb kizsákmányolásától függ. A termelés szaporaságának fokozása pedig a mozgalom és a végezel szempontjából egyaránt érdeke a munkásosztálynak. *A mozgalom szempontjából* minél hatalmasabb a munkás termelte gazdagság, melynek élvezetéből a termelő ki van zárva, annál erősebbé válik benne a vágy részt kérni e javakból, annál kirívóbbá válik saját szegénységének az általa termelt gazdagsághoz való viszonya. De azért, ha a gazdagság felhalmozódásának üteme sokszorta sebesebb is a munkás helyzet javulásának üteménél, azért abszolúte véve az ő helyzete is folytonosan javul. Oly nagy a középponti nagy medenczékban a felgyülemlett gazdagság nyomása, hogy bővebben folyik az elvezető csapokon is. Kevesebb munkaidő, nagyobb bér pedig feltételei és eszközei a kulturpropagandának, a mely a munkásosztályt jövő nagy hivatására előkészíti és alkalmassá teszi. *A végczél szempontjából:* a szocializmus olyan gazdagságot és jólétet akar teremteni, a mely az egész emberiség számára a testi, szellemi és erkölcsi tökéletesbülés útját nyissa meg. Ha pedig a mai világ javait osztanók meg, akkor a szegénységet, nem pedig a gazdagságot osztanók meg. Ezen gazdagság megteremtésének pedig a tudomány végtelen fejlődése, a természeti erőknek minél gazdaságosabb kihasználása, a termelés szaporaságának végtelen fokozása a feltétele.

De vannak egyéb, szintén a munkásság osztályhelyezeté-

ből fakadó okok, a melyek a tudományos fejlődés és proletariátus érdekeit azonosítják. Igazi intenzív tudományos élet csak ott lehetséges, a hol a tudomány nem üvegházi növény, a hol nem néhány bogaras ember különczködő szeszélye, hanem a nemzeti és társadalmi életnek integráns és ilyenül elismert-része; azonfelül mindig bizonyos arányosság áll fenn a tömegekben elterjedt ismeret meg az új ismeretek között; minél nagyobb a tömeg átlagtudása, annál nagyobb lesz az újonnan szerzett ismeretek eredetisége és tudományos értéke. A tudományos lángelme ereje talán mindenütt egyforma: mennyiség szempontjából nem kisebb szellemi erő volt az, a mely az állatok erejét használta fel a távolságok legyőzésére, mint az, a mely a gőzt vagy villamosságot használta fel erre a célra. Mégis ez az utóbbi a termékenyebb s így nagyobb elme is. Ha a nagy ember mindenütt egyforma nagyságú szobor, hatása és láthatósága mégis azon talapzattól függ, a melyre a természet ráállítja. Javítsd, emeld a talapzatot, terjessz el minél több ismeretet minél több emberben s hatalmasabb lesz a szobor is. Már pedig a tanítás, felvilágosítás, a *Revolutionierung der Köpfe* a munkásmozgalom életérdeke. A művelődés, tanulás nehéz, kemény munka; hatalmas ösztönző, valamely fontos érdek nélkül a tömegek sohasem vállalják. A reformáció óriási művelő erejét azon kapcsolat létesítése idézte elő, a melyet az írás-olvasás és az üdvözülés, a mennyei boldogság között megteremtett. A mint a reformáció az örök üdvösséget, úgy fogja be a szocializmus a földi boldogulás reményét a műveltség és tudás terjesztésének munkájába. S végül, a szocializmus érvényesülése elgondolhatatlan a társadalmi életnek igen alapos, a részletekre is kiterjeszkedő természettudományi megismerése nélkül, a mely lehetővé teszi a társadalmi anyagcserének, a javak termelésének és megoszlásának pontos szabályozását. A tudománynak ezen hatásain kívül, csak egyre, de a mi szempontunkból fölöttébb érdekesre és fontosra kell még e helyt hivatkozni. Ha tudomány és vallás ellentétes hatalmak, akkor a tudomány eszköze, de egyúttal útja is a vallásos képzetek alól való megszabadulásnak; továbbá, ha vallás, de különösen kereszténység és szocializmus ellentétes hatalmak, akkor a vallási képzetektől és érzésektől megszálott ember ellenségesen fog szemben állani a szocializmus törekvéseivel. Ezen tisztán elméleti meggondolásokon nyugvó okoskodásokat meglepően igazolja a tapasztalás. J. Destrée írja¹ hogy

¹ Le Mouvement Socialiste. Nr. 107.

a szociálista propaganda szerinte teljesen meghódította Belgiumban a vallásos hitből megszabadult vagy legalább is közömbös wallonokat, de egyáltalán nem tud gyökeret verni a hívő flandriaiak között. Megerősítik ezt P. Göhre¹ tapasztalatai is: »A német szociáldemokrata párt ez utóbbi években egy nevezetes határponthoz jutott el: oda, a hol népünk tulajdonképeni és komolyan vallásos tömegei kezdődnek. Azok, a kiket eddig megnyert a párt, vallási szempontból nagyobbára közömbös emberek voltak . . . Azok a tömegek, a melyek eladdig vonakodtak magukévá tenni a szociálista eszméket és elveket, attól való féltükben tették ezt, hogy vallásos hitükről le kell mondaniok«.

Mindezek alapján kétségtelennek látszik, hogy a szociálistizmusnak a vallással, még inkább pedig az egyházzal szemben elfoglalt álláspontja nem lehet más mint ellenséges. De ezen nyílt és általán az elvek következetes keresztülvitelét több, a szociáldemokrata programból következő megfontolás elhomályosítja. Az egyik annak felismerése, hogy a munkásosztály elnyomása ugyan számos egymásraható erő összehatásának eredménye; ezen erők közt helyet foglal a vallás és az egyház is, de a leg-hatalmasabb elnyomó erő nem ez, hanem a kapitalizmus. A munkásosztály küzdelmének tehát az ellen kell irányulnia és a kapitalizmus ellen vívott küzdelmet a kapitalizmus kísérő tünetei ellen vívandó harcz fejében hátráltatni vagy mellőzni nem szabad.² Ez az elmélet — azt lehetne mondani — a történelmi materializmus egyház- és valláspolitikája. A vallás, mint a marxi ráépítmény egy része, csak a gazdasági struktúra megváltozásával változhatik meg. A gazdasági alap — az ok, a vallás — egyike a számos okozatoknak. A ki a vallás ellen küzd, az okozat ellen küzd s épségben hagyja az okot, a mely pedig, ha egyik formájában le is romboltuk okozatát, újból szükségképpen meg fogja teremteni azt. Egész merevségében és hajthatatlanságában fejezte ki azt a felfogást a *Parti Ouvrier Français* huszadik (1902.) Iszoudunben tartott pártgyűlésének

¹ P. Göhre: Religion — Privatsache. Socialistische Monatshefte. 1905. 7. Heft.

² Vandervelde, Destrée nyilatkozatai Le Mouvement Socialiste *Enquête*-jében. Továbbá: Szabó Ervin. A munkásmozgalom 1903-ban. A Huszadik Század könyvtára 2. szám. Andre Nater: Les Socialistes et la Separation. La Vie Socialiste No. 13—15. Dr. August Erdmann; Socialdemokratie und Religion. Socialistische Monatshefte. 105. 6. Heft.

határozati javaslata, a melyben a kormány és a radikális pártok antiklerikális hadjáratát olyan cselfogásnak minősíti, a melylyel el akarják vonni a munkások figyelmét az ő saját küzdelmüktől, a gazdasági elnyomatás ellen irányulótól, a mely pedig szülőanyja valamennyi másfajta, politikai és vallási elnyomatásnak. Majd részletesebben bizonyítva a burzsoa egyházpolitika felemás jellegét, kimondja, hogy a francia munkáspárt szilárdan kitart nagy nevelési feladata mellett, s óvatosságra inti a munkásokat minden olyan kísérlettel szemben, a mely alkalmas volna eltéríteni saját küzdelmüktől, és »az Internationale szellemében figyelmezteti a munkásokat, hogy az intellektuális felszabadítás nem előzheti meg, hanem csak követheti a gazdasági felszabadítást és hogy ennek következtében burzsoa-uralomban az egyetlen komoly antiklerikalizmus az antikapitalizmus. A vallások, valamint a többi természetfölötti koncepcziók csak abban a társadalomban tűnnek majd el, a melyben minden kizsákmányoló osztály eltűnése révén a termelési eszközök urává lett emberiség saját magának gondviselésévé válik«.

A másik megfontolás a Kommunista Kiáltvány befejező soraihoz kapcsolódik. Világ proletárjai egyesüljétek, mert csak az egyesülésben van meg az erő, a mely nagy szabadságharczotok kivívására alkalmassá tesz. Ez a felszólítás minden proletárnak szól, mert valamennyinek ki kell vennie részét a nagy harczból. Már pedig furcsa módja volna a proletariátus egyesítésének, ha először vallásos vagy vallásellenes proletariátusra osztanók, s az elsőket, a kik ma feltétlenül számosabbak, kizárnék abból a mozgalomból, a mely csak valamennyinek erejével győzedelmeskedhetik.

Továbbá a szocializmus szabadságmozgalom, a mely a többi szabadságok mellett teljes terjedelmében követeli a gondolatszabadságát. Ennek pedig magában kell zárnia a gondolkodásnak, de a *nem gondolkodásnak* szabadságát is; egy ember sem kényszeríthető arra, hogy higgyen, de arra sem, hogy ne higgyen. Ha tehát valakit akármilyen elmaradt elvéért a legelőrehaladottabb elvek nevében is üldöznek, ez megsértése a szabadságnak, a melyet nem enyhít az, ha a szabadság legdicsőbb elvei nevében is történik ez az üldözés. S azonfelül mivel a proletariátus a legalsóbb társadalmi osztály, minden nyomás, a melyet valamely felsőbb társadalmi osztályra gyakorolnak, őt is érinti. Ha a gyülekezési vagy egyesülési jogot ma a

szerzetesrendek rovására megszorítják, hamarosan kiterjeszthetik ezt a korlátozást a munkások szakegyesületeire. Nem kell a kormányhatalmat rendkívüli jogokkal felruházni, mert rá is áll, a mit Louis-Philippe az egyházzól mondott: *»Il ne font jamais y mettre son doigt. On ne létre retire past.*

És végül: ha igaz, hogy a társadalmi életnek alapvető ténye a gazdaság, ha az emberek társadalmi helyzete és csoportosulása a termelési folyamatában elfoglalt vagy nekik jutó helyzettől és szereptől függ: akkor az osztálytagozódás a mai társadalom természete, szervezete. Már pedig ez esetben a társadalmi és gazdasági helyzet adta összefűző kapcsoknak, az azonos osztályérdekeknek szükségképpen erősebbeknek kell lenniök, mint az esetleges nemzetiségi, erkölcsi, vallási szétválasztó kapcsoknak. Ha a szocializmus elég erős és bátor a nemzeti különbségek ellenére a világ munkásságának szolidaritását hirdetni, a mikor pedig a nemzeti összetartozás kapcsai a történelmi és faji viszonyokon kívül egy olyan alapvető lélek — sőt élettani tények nyugszanak, minő a nyelv: akkor nem lehet semmi oka arra, hogy a valláshoz hasonló ideologikus tényező kedvéért feláldozza a munkásmozgalomnak számbeli növekedését, kirekesztvén belőle a vallásos érzésű proletárokat. Mert hiszen az osztályharcz álláspontjáról nézve még mindig nagyobb a közösség a katolikus munkás meg a szabadgondolkodó munkás, mint a szabadgondolkodó munkás meg a szabadgondolkodó burzsoa között.

Ha már most ezen ellentétes szempontokat összefoglaljuk, azt kell mondanunk, hogy a szocializmust tudományos világnézeté váló kifejlődése szükségképpen összeütközésbe hozza a vallásos világnézetekkel, s első sorban a kereszténységgel. Fokozza ezen összeütközés erejét, hogy az egyház, megtagadván az evangélium proletár szellemét, az uralkodó osztályokkal szövetkezett a munkásosztály ellen. A szocializmus tehát mint elmélet, s mint politikai mozgalom szemben találja magával a vallást és egyházat. De a vallásnak a proletariátus nagy részének agyvelejében van székhelye; a szocializmusnak pedig minden proletárra szüksége van. Hogy megszerezhesse őket, kímélnie kell vallásosságukat, a melyet a szabadságra való egyetemes törekvése miatt egyébként sem szabad üldöznie. Arra a kérdésre tehát, milyen legyen a szocializmusnak az egyházzal és vallással szemben elfoglalt álláspontja, mind ezen, részben egymást lerontó mozzanatok számbavetésével lehet felelni. Még bonyolultabbá teszi a kérdést, ha meggondoljuk,

hogy a szocializmus meglévő társadalmakba született bele, s akár akar, akár nem, valamiféle állást kell foglalnia ezen társadalmak küzdelmeiben; sokszor ugyanazon elvi alapon álló szocialistapártok ugyanazon kérdésben homlokegyenest ellenkező eljárást követnek. Például a francia szocialisták harcolnak olyan törvények meghozataláért, a melyek segítségével kiűzhetik a jezsuitákat; ugyanakkor a német szocialisták a Németországban érvényben levő ilyen törvény eltörlését kívánják. Ha ezen ellenmondások megoldását keressük, azt mondhatjuk, hogy a vallás és egyház elleni harcnak bele kell illeszkednie a proletár osztályharc általános kereteibe, a mely első sorban gazdasági javakért folyik, célja lévén valamely adott társadalom gazdasági javainak eloszlásába oly módon beleszólni, hogy az uralkodó osztályok gazdasági erejét apassza, a munkásságét pedig növelje. Ezen elvnek az egyházra való alkalmazásából következik, hogy a szocializmus követeli (a német az erfurti program 6-ik pontjában, a francia, Parti socialiste français, a Tours-i 2-ik pontjában), hogy az egyházi javak koboztassanak el, közpénzek egyházi vagy vallási célokra ne legyenek fordíthatók, hogy az egyház és állam elválasztassék. Másodsorban politikai természetű a proletár osztályharc s így a vele szemben álló politikai pártokat s azok szövetségeseit kell gyengítenie. Mint önálló burzsoa párt, klerikális párt,* de mint a többi burzsoa pártok szövetségese is politikai ellenfele az egyház a szocializmusnak. Sikerei egy részét annak köszönheti, hogy mint uralkodó vagy elismert vallás papjai részesei a közhatalomnak, kijut neki az állam megbízottait és ügyében eljárókat megillető tisztelet és tekintély. Ebből viszont az következik, hogy a szocializmusnak küzdenie kell a papságnak politikai befolyása, a vallásnak és egyháznak közszolgálat gyanánt való szervezése, az egyháznak és papságnak bárminő hivatalos jelleggel való felruházása iránt; s követelnie kell, hogy minden közszolgálat: közoktatás, közjótékonyosság, betegápolás, a mint ilyen gyanánt szerveztetik, kivétsessék a papság és egyház kezéből. De harmadsorban kulturális természetű a proletár osztályharc s fel kell szívnia magába az egész műveltség tápláló anyagait s első sorban a tudományt. S mivel az új emberiséget és világot megteremtő forradalomnak minden egyes proletár fejében kell előbb végbemennie, semmint a külső világban végbemegy; a mivel ezen belső forradalomnak a vallásosság egyik akadály, ki kell űznie ezt a proletár agyvelőkből. Ez a kiűzés azonban

nem történhetik a tüneteknek orvoslása útján, hanem csak organikus úton, nem lehet a vallásos emberek lelkéből erőszakos úton kiszagatni a vallásos képzeteket vagy őket vallásuk szabad gyakorlatában megakadályozni, hanem módot kell adni az egész népnek, az egész emberiségnek, hogy azon utat tegye meg, a melyen az emberiségnek vallásos képzetektől megszabadult része járt: a tanulás, a művelődés útját. Több bér, kevesebb munkaidő — ezek a feltételei annak, hogy a nép tudományos kiművelődése és így az egyház alól való megszabadítása is valóra váljék. Azért a *nyolcz órai munkaidő követelésénél kezdődik a szabad gondolkodás tulajdonképeni programja*, s így az egyház elleni küzdelemnek is ezen a ponton kellene kezdődnie. Kétségtelen dolog, hogy ha elvekkkel és tudományos megismerésekből kifogástalanul levezetett gyakorlati szabályokkal lehetne tetszés szerint előidézni a nemzetek vagy társadalmak életének ezen vagy azon mozzanatát: a proletariátusnak a gazdasági javakért folytatott harcztot egyetlen pillanatra sem volna szabad semmi másért gyengíteni vagy abbahagyni. Ámde a valóságban úgy áll a dolog, hogy a munkásmozgalom mindenütt az adott társadalmi viszonyokba született bele s olyan feladatokat talált maga előtt, a melyeknek megoldása az ő elvei szerint még nem lett volna soron, vagy talán az egész kérdést más módon tette volna fel. A francia munkásság például összehatalkozott egy egyházzal, a mely száz éven keresztül minden uralom- és kormányformával szövetkezett ellene s a mely végül a burzsoáziának egy részével is összetűzött. A francia munkásságban igen erős az antiklerikális szenvedély. *Tout raisonnement céde chez l'ouvrier français, a la vue de'une soutane.*¹ A polgári osztály politikusai arra használták fel ezen szenvedélyt, hogy eltérítsék a munkásságot a gazdasági és társadalmi reformoktól; gondoskodtak állandó izgatásáról, de sohasem kielégítéséről. A proletár osztályharcz szempontjából is fontos volt, hogy e kérdés gyökeresen, a munkásság érdekeinek megfelelő módon megoldassék. E végből részt kellett vennie a munkásságnak abban az antiklerikális mozgalomban, a melyet a polgárság indított a arra kellett törekednie, hogy a mozgalom az ő forradalmi ereje által túlhaladjon a burzsoa politikusoktól kitűzött célon. Kautsky gúnyosan említi, hogy az 1848 előtt és akkor volt a kezdetleges német kommunisták taktikája s

¹ André Morizet: L'Église. Le Mouvement Socialiste. Nro. 118.

nem méltó az érett francia munkássághoz. Lehet, hogy ez régi taktika, de akár az, akár nem, kétségtelenül jó és gyümölcsöző taktika mindenütt, a hol a proletariátusnak önmagában nincsen elég ereje nagy reformok megvalósítására, vagyis a mai viszonyok közt jó mindenütt. Mire e sorok napvilágot látnak, valószínű, hogy a francia szenátus is elfogadta már az egyház és állam elválasztását kimondó törvényjavaslatot; oly eredmény ez, melyet a »régi« taktika nélkül elérni nem lehetett volna. Igaz viszont az, hogy a munkásságban végbement nagy kulturális és társadalmi változások tették megint lehetségessé ennek a taktikának az érvényesülését. Az egyház, a melynek a francia törvényhozás hivatalos létezését most megszünteti, a munkásság nagy többsége számára már előbb megszűnt valósággal létrehozni. »Egyetlen társadalmi alakulat sem pusztul el addig, a míg minden benne elférő termelőerő ki nem fejlődött és új, magasabbrangú termelési viszonyok nem foglalják el mindaddig a régiek helyét, míg létezésük anyagi feltételei ki nem képződnek a régi társadalom ölében.«¹ úgy látszik, hogy Marxnak ezen tanítása a társadalmi öntudat megnyilatkozási formáira, az ideologikus tényezőre s mint a fenti eset mutatja, a vallásos életre is érvényes.

IV.

Hypollite Dufresne, Anatole France szocziálista utópiájának megálmodója és Morin, a XXIII-ik század társadalmának embere között a következő párbeszéd folyik:

— Vallásuk úgy-e bár nincs már önöknek — kérdezi Dufresne.

— Éppen ellenkezőleg, számos vallás van nálunk és egynéhány elég újszerű. Hogy csak Franciaországról szóljak; van nálunk az emberiség vallása, pozitívizmus, kereszténység és spiritizmus. Némely vidéken akad katolikus is, de kevés számú és számos szektára szakadozott; ezek a szekták a XX-ik században keletkezett hitszakadás, következtében támadtak, midőn az egyházat elválasztották az államtól. Pápák már régóta nincsenek.

Tévedsz, szolt közbe egy harmadik, Mihály. Van még most is pápa; a véletlen folytán ismertem meg. XXV. Pius, kelmefestő. Rómában, *via dell'Orso*.

— A pápa kelmefestő? kiáltottam, de hisz az lehetetlen!

¹ Zur Kritik der Politischen Ökonomie von Karl Marx. Zweite Auflage. Stuttgart, 1903. Dietz. Vorwort XI.

— Hát ugyan mi csudálni való van azon? Csak kell valami foglalkozásának lenni, mint mindenki másnak.

— És mi van egyházával?

— Néhány ezer ember Európában elismeri fejének.¹

Egészen bizonyos, hogy ilyen vagy ehhez hasonló jövő az, a melyet a francia kulturharcz utolsó mozzanatának: az elválasztásnak előkészítői és harcosai: radikális polgári pártok, a munkásság politikai képviselői s osztályoktól független ideológusok, az egyháznak szántak; valamint egészen bizonyos az is, hogy ilyen jövő megteremtése felé vivő lépésként sürgették az államnak ezen ténnyel befejeződő elvilágiasítását. De mivel az egész előrehaladó világ-mozgalom össze van növe a szabadságnak mind nagyobb mértékű megvalósításával, eleve is vissza kell utasítani azt a gondolatot, hogy ezen cél erőszakos, a politikai szabadság mivoltával össze nem férő eszközzel és módon való-síttassék meg. De másrészt politikai reformról lévén szó, a politikai és pártérdekek érvényesülése: a katolikus választók, különösen parasztválasztók érzelmeinek és — zsebének kímélése, a régi állapotból az újba való átmenetelének minden zökkenés nélkül való eszközzése számos rést ütött az elvi állásponton, a melyet következetes és szigorú formájában a francia képviselő, háznak csak egyetlen tagja, a forradalmi szocziálista, Allard képviselt. Igen jellemzetes, hogy azon számos változtatás között, a melyet a három hónapos vita folyamán a képviselőházban a Javaslaton tettek, egyetlen egy olyan sincsen, a mely valami utón módon ne könnyítene és javítana az egyház helyzetén, éppúgy mint a hogy a Briand féle javaslatnak az első, de Pressensé féletől² való eltérései is mind az egyház javára válnak, úgy hogy annak a reformnak életbeléptetéséről, a melynek távoli hatásait France olyan gyászosnak rajzolja az egyházra nézve, minden túlzás nélkül mondhatta a vita során a katolikusok megnyugtatására Bienvenu-Martin miniszter: Ha nem szüntetnők meg a vallási költségvetést, azt hihetné az ember, hogy minden régiben marad. Azonban 40 millió frank évenként nem olyan összeg, a melynek hiányát — ha csak ezt és csakis ez jelentené az elválasztási javaslat — ne érezné meg akár-milyen nagy, független vagyonnal nem rendelkező intézmény. Pedig ez a törvény nemcsak azt jelenti, s ha a nem érdekelt olvasó úgy vélekedik is, hogy az 1906 tavaszán bekövetkező

¹ Anatole France: *Sur la pierre blanche* 309—10.

² Ismertette a Huszadik Század 1904. júliusi számában.

választásokra való tekintettel kissé messze ment is a francia parlament abban, a mit ott *ménager les transitions*-nak neveztek, mégis meg kell látni benne a nagy és reális haladás tünetét.

Első sorban a javaslat alapgondolatában, a mely a tökéletes lelkiismeret szabadság elvét teszi a francia vallási törvényhozás szabályozóvá s kijelenti, hogy a vallási élet jelenségei nem tartoznak az államhatalom működésének körébe. Az új törvény az állam gyökeresen világi, laikus jellegének és minden vallás egyenlőségének elvén nyugszik. A mai állam azt tanítja, hogy mivel az egyes embereknek vallási és metafizikai dolgokról alkotott véleményei különbözők és ellentétesek, az államnak azon viszonyt, a mely közte és polgárai, valamint az egyes polgárok között van, ezen véleményektől függetlenül kell rendezőie, vagyis a köz- és magánjogot felekezetenküli alapokon felépítenie. Az egyház és állam elválasztása ezen építkezésnek befejező ténye: fel kellett állítani előbb egy közigazgatást, magán- és büntetőjogot, a melynek alapjai nem vallási dogmák, hanem a méltányosság s társadalmi hasznosság voltak; majd világivá kellett tenni némely közszolgálatokat: a tanítást, anyakönyvvezetést, közjótékonytságot; s végül a minden közszolgálatból kizárt egyháztól megvonni az állami intézmény jellegét s vele együtt azt, hogy a közczélokra beszedett adópénz, a melyet hitetlen vagy más vallású emberek is fizetnek, egy vagy több vallás eltartására fordíttassék.

Ám ezen felfogás helyessége ellen hivatkoztak a katolikusok arra, hogy állami pénzekből színházakat, tudományos intézeteket tartanak fenn, építenek vasutakat, kórházakat, a melyeket szintén csak egy kisebbség használ. Az állami költségvetés a nemzeti szolidaritás tanítója, a mennyiben minden polgárnak kötelességévé teszi, hogy valamennyi polgár szükségleteinek kielégítésére, még ha ezen szükségleteket ő nem is érzi, erejéhez mért anyagi áldozatot hozzon. Hivatkoznak a demokratikus fejlődés irányára, a melynek a többség akarata megnyilvánulására kell módot teremtenie, de egyúttal gondoskodnia kell a kisebbségek védelméről. S végül megemlítik azt, hogy a modern államot az állami hatáskörnek mind szélesebb kiterjesztése jellemzi, s ezen ténynyel ellenkezik az, ha az állam egy eddigi közszolgálatot kiküszöböl hatalmi köréből. Ezen ellenvetések, különösen a legelső, igen meggyőzőknek tetszenek. Logikus, következetes okoskodással az állam világi jellege követelőinek azt is követelniök kellene, hogy az állam közpénzekből

semminemű erkölcsi, szellemi, esztétikai czélokra se fordítson semmit; mert bajos belátni, mennyivel inkább igazolható az, ha az állam olyan valakinek ad a közösség pénzéből fizetést, a ki azt tanítja, hogy van erkölcs vallás nélkül, mint annak, a ki azt tanítja, hogy nincs; ha épületeket emel közpénzből a baktériumok vagy pióczák életének tanulmányozására, ellenben nem épít többé olyanokat, a melyekben isten dicsőségét hirdetik; segítséget ad olyan képíróknak vagy faragóknak, a kiknek műveit csak a kiválasztottak kis társasága tudja élvezni, ellenben nem engedi meg olyan fészületek, kálváriák felállítását, a melyek előtt az emberek ezrei éreznek mély erkölcsi és esztétikai izgalmakat. Szóval a logika szempontjából nem látszik igazolhatónak, hogy az állam egy vagy más ideológus tényezőt segítsen, egy másikat pedig nem. Azért az elvi szempont azt követeli, hogy mondjon le az állam s rekesszen ki hatalmi köréből minden ideologikus tényezőt s szorítsa működésének körét tisztán a gazdasági és politikai követelésekre. Ez azonban ellentétben van az államnak a mai köztudatban, de a valóságban is kialakult szellemi és erkölcsi feladataival s az állami hatáskör bővülésének általános irányzatával.

Ez az érvelés két okból nem helyes. *Először* azért nem, mert a vallás nem olyan természetű ideológus tényező, mint a többi. Ha az állam valamely művésznak, tudósnak vagy ilyenfajta intézménynek juttat közpénzekből, azzal még nem foglalt állást azon művészeti vagy tudományos irányzat mellett vagy ellen, mert hiszen módjában van olyanokat is segíyezni, a kik ellenkező irányban működnek; s az állam legtöbbször él is ezzel a joggal. Azonfelül pedig az állam avatkozik bele a segíyezéssel vagy eltartással a művészek, írók, tudósok vitáiba. Segítségének itt nincsen olyan hatása, hogy állami tudomány, állami irodalom stb. keletkezhetnék. A vallás szempontjából nem így áll a dolog; valamely vallás, felekezet elismerésének és közpénzekből való eltartásának messzire nyúló politikai és erkölcsi következményei vannak; a mint egy kitűnő francia egyházjogász, Portalis, mondta: Valamely vallás elismerésével arra kötelezi magát az állam, hogy megvédelmezi ezen vallás tanításait, fegyelmét és papjait, valamint arra is, hogy híveit ezen valláshoz fűzött lelki javak élvezetéhez juttatja.¹ Az állam nemcsak külső segítséget ad a vallásnak, hanem beavatkozik

¹ Idézte: Grunebaum—Ballin, id. munka. 21. lap.

hatalmi eszközeivel a lelkiismereti kérdésekbe és arra kényszeríti alattvalóit, hogy ezt vagy azt az elvet igaznak vagy hamisnak vallják; így például a francia állam hatalmi eszközeivel biztosította a francia katolikus egyház egységét, mivel megvonta a megélhetés eszközeit: a fizetést, lakást, megélhetést a szimatikus papoktól. Elismeri ezt az egyház maga is. Fuzet, roueni érsek, azt írja egy pásztorlevelében, hogy az elválasztás után a francia egyház nem létezik többé szervezet gyanánt, alkotó elemei szármalmas anarchiába jutnak majd, a mely megint eretnekséget és szolgaságot fog szülni, olyat, a mely a konkordátum uralma alatt lehetetlen volt; mivel a konkordátum csak azt a hierarchiát ismerte el, a mely a püspököknek a pápától, a papoknak a püspököktől származó kánoni beiktatásán alapult.¹ Az *articles organiques* alapján a francia köztársaság elnökének ügyelnie kell arra, hogy a kinevezendő püspökök elvei orthodoxia szempontjából kifogástalanok legyenek, hogy a francia papnevelőkben tanítsák az 1682-iki nyilatkozatokat, hogy ötévenként legalább egyszer minden püspök megvizsgálja egyházmegyéjét és hogy a katolikusoknak csak egy liturgiájuk és katekizmusuk legyen. Semmi más ideológus tényezővel való kapcsolat nem járhat ilyen következményekkel az államra nézve. És így ez világossá teszi, hogy a vallás más természetű ideologikus tényező, mint tudomány vagy művészet s így ezeknek állami segítése vagy elismertetése nem lehet oka a vallással való ugyanilyen bánásmódnak. Azonfelül pedig logikus elmék és a művészet meg tudomány szabadságának lelkes hívei csakugyan követelik is, hogy az állam ne nyúljon bele a lelkiélet ezen benső megnyilatkozásaiba. Ismeretes, milyen heves és kíméletlen ékesszólással követelte ezt a filozófia számára Schopenhauer, az egész szellemi világ számára Spencer s hogy a művészetre nézve éppen az egyház és állam elválasztásának időszerűvé válásakor számos francia művész.²

De helytelen ezen érvelés *másodszor* azért is, mivel azon föltevésből indul ki, hogy az állam cselekedeteit a logika szabályozza s hogy logikai kategóriák alkalmazhatók az államra is, sőt túlmerítik is az állami cselekvés szubjektív indító okait. „Az államként szervezkedett uralkodó osztály öntudatában minden, hatalmának megerősítésére, megóvására és kiterjesztésére irányuló

¹ Idézi: Aulard, id. munka: Arguments pour la separation.

Enquête sur la separation des Beaux-Arts et de l'État, *Les Arts de la Vie*. 1904. okt. számában.

szükséglet s kielégítésének alkalmas módja igazság gyanánt jelentkezik. S ez az igazság, nem pedig a logikai igazság szabályozója az állami cselekedeteknek. *Ennek az igazságnak szempontjából* eképen érthető meg az államnak a vallással szemben tanúsított fennebb ellenmondásos gyanánt jelzett eljárása: Az államnak a hatalmi érdekek szempontjából szüksége van némely ideologikus tényezőkre, a melyekre egy másik államnak még vagy már nincs szüksége. Ilyen ideologikus tényező volt a vallás. Volt idő, mikor az állam rendje nem volt megóvható másképen, mint hogy a hatóságok iránti engedelmességet vallási parancs gyanánt hirdették és így olyan szankciókkal látták el, a melyeknek minden másnál nagyobb kényszerítő erejük volt. Locke például nem akarta beengedni államába az atheistákat és az igazságszolgáltatás még ma sem tud el lenni az eskü nélkül. Robespierre szerint a legfelsőbb Lénynek és a lélek halhatatlanságának eszméje folytonos figyelmeztetés az igazságra; azért ezek szerinte szociális és köztársasági eszmék. Ilyen társadalomban a vallás valamennyi ideologikus tényező között a legnagyobb fontosságú s így természetesen közszolgálat. Mihelyt azonban a vallás nem teljesíthet ilyen szolgálatokat, sőt más, az állami érdekeket jobban előmozdító tényezőket, például a tudományt, gátolja kifejlésében, elveszti vezető szerepét, sőt egészen kiszorul az állami hatáskörből. Ma Franciaországban ez az eset következett el; a francia állam ma azt gondolja, hogy igen jól megállhat a népek versenyében az az állam, a mely vallási célokra nem költ, ellenben elpusztul az, a mely nem tart lépést a természettudomány fejlődésével; műveletlennek mondják azt, a melynek nincs művészete, de nem azt, a melynek nincs vallása. Ez a hatalmi érdek, czélszerűségi szempont teszi érthetővé, hogy az állam, a mely a tudományokat és művészeteket már-már közszolgálat gyanánt szervezi, ugyanakkor megfosztja a vallást ezen jellegétől. *Praetor non curat minima*. Épen ebben van a szomorú, szinte tragikus elem az egyházra, de az elfogulatlan vizsgálóra nézve is, a ki megdöbbenéssel észleli az ilyen hatalmas társadalmi szervezet pusztulását.

A javaslat alap gondolata: a vallásnak magánügygyé nyilvánítása szükségképen súlyos anyagi következményekkel jár az egyházra nézve. S ezek az anyagi kérdések foglalkoztatták szinte kizárólag a javaslatot tárgyaló francia képviselőházat, de alkotják egyúttal magának a törvénynek leglényegesebb

tartalmát is. Az anyagi kérdések legfontosabbika a vallásügyi költségvetés megszüntetésére, valamint a templomok, egyházi épületek, papi lakások sorsára vonatkozott. Az elsőre vonatkozólag a katolikusok azon felfogást képviselték, hogy az 1790-iki alkotmányozó gyűlés elkobozván az egyházi javakat, kötelezettséget vállalt a papság eltartására. Ennek következtében a vallásügyi költségvetés egy elvállalt állami adóság törlesztése, a melynek fizetése alól csak az állami csőd útján menekülhet meg az állam. Evvel szemben a javaslat védői szerint a papság az egyházi javaknak soha sem volt tulajdonosa, hanem csak haszonélvezője, azon javakkal a nemzet mindig szabadon rendelkezett, a mint ezt az 1790-iki alkotmány nyíltan ki is fejezi: A vallás gyakorlására szánt javak a nemzet tulajdonát képezik s mindenkor rendelkezésére állanak. Ha a francia nemzetgyűlés megfosztva ezen javak élvezetétől a papságot, magára vállalta ellátását, ezt azért tette, mivel állami és társadalmi szükségletnek, szóval közszolgáltatnak ítélte a vallást, nera pedig azért, mivel kárpótlással tartozott volna a papságnak. Már pedig tökéletesen az állam szuverenitásától függ annak megjelölése és elhatározása, mit tart valamely állam közszolgáltatnak, mit nem. Ha az állam nem ismerné el közszolgáltatágnak többé például a hadsereget: természetesen nem is fizetné többet. A mint az állam megvonja a vallástól a közszolgálat jelleget, meg kell szűnnie az állami javadalmasnak is. Ehhez mérten elrendeli az új törvény, hogy a kihirdetését követő január elsejétől kezdve az állam, a megyék, a községek vallási költségvetése megszűnik. Ezen időponttól kezdve azon papok, kik 60 évesnél idősebbek s a kik legalább 30 évig töltöttek be állam ellátással járó egyházi hivatalokat, élethossziglan fizetésük háromnegyedét kitevő nyugdíjat kapnak; a 45 évesnél idősebbek és 20 évig államszolgálatban állók fizetésük felét kapják, a mely azonban sohasem lehet több 1500 franknál. A többi egyházi személyek 4 éven keresztül húznak javadalmat: az első évben teljes fizetésüket, a másodikban kétharmadát, a harmadikban felét s végül a negyedikben egyharmadát. Azon községekben, a melyeknek 1000-nél kevesebb lakosuk van, a fenti időszakok kétszeresen veendőek. Négy, illetve nyolcz év multán azonban minden ilyen személyi kiadásnak meg kell szűnnie. A vallásügyi költségvetés személyi kiadásai ma körülbelül 38 millió frankra rúgnak; e költségvetés körülbelől így fog alakulni:

Fizetni fog az állam az első	évben	29 millió frank		
a második	»	21	»	»
a harmadik	»	17	»	»
a negyedik	»	14	»	»
az ötödik	»	6	»	»

A nyolczadik év végére felszabadul az egész összeg; az így felszabadult összegeket némelyek a munkás-nyugdíj pénztárak segítésére kívánták fordítani, de a kamara úgy határozott, hogy a kisközségek között osztják ki ezt az összeget, a végből, hogy a mit a paraszt a pap fizetésére lesz kénytelen majd fordítani, a községi adók csökkentésének képében visszakapja. A parasztságtól való »üdvös félelem« szülte a törvény ezen intézkedését, mivel a törvényhozók nagy része igaznak ismerte el Georges Leyguesnek a francia parasztságról adott idevágó jellemzését: »A francia parasztság nagy része ragaszkodik templomához és vallásához; azt akarja, hogy ne fizessen többet, mint mennyit eddig fizetett; szeretné, ha nem kellene fizetnie stóladíjat s a templomi építkezés, javítás nem terhelné a község költségvetését; s azt is szeretnék sokan, ha a papot eltiltanák a politizálástól, így foglalják össze érzéseiket: Fizesse jobban az állam a papot s ellenőrizze jobban.¹ Bizonyos, hogy ezen ponton fenyegeti a legnagyobb veszedelem az új rendezkedést, sőt magát a köztársaságot is. Előrelátásra vall, az ebből származható veszedelmek ellen való védekezés.

A második, még emennél is fontosabb anyagi kérdés az egyházi épületek átengedésének szabályozása volt; anyagi szempontból is sokkal fontosabb, mivel értékük 5%-át számítva bérek, évenként 200 millióról van szó. A javaslat eredeti rendelkezése szerint az állam arra köteleztetett, hogy 2 évig ingyen engedje át a templomokat és 10 évig pedig bérletképen; 10 év után az állam és község szabadon határozhat mirefordításukról. Ezen rendelkezés az állam, község s a vallási egyesület között némileg függő viszonyt teremtett volna, az egyesületet, különösen a lelkészt arra kényszerítette volna, hogy iparkodjék jó viszonyban élni a község lakóival és fejével, mert hiszen tőlük függött volna, hogy a törvényben kitűzött határidő leteltével megkapja-e újra templomát vagy sem. De másrészt bizonytalanná tette volna a vallási egyesületek helyzetét, módot adott volna a lakosságnak felizgatására s azonfelül a vizsályt állandósította

¹ Chambre des Deputes. Séance 22 april 1905.

volna a községek igen nagy számában. Ezen megfontolások következtében úgy módosították ezen rendelkezést, hogy az egyházakat és templomokat, az állam, illetve a község tulajdonjogának épségbentartása mellett, minden időmegszorítás és bér nélkül engedik át a vallási egyesületeknek s csak az esetben nyeri vissza az állam, illetve a község a rajtuk való rendelkezési jogot, ha 6 hónapon keresztül semmiféle istentiszteletnek vagy más vallási cselekedetnek nem volt színhelye az illető templom. Ha hozzávesszük ehhez, hogy a nagy javítások a tulajdonos községet vagy államot terhelik, valamint a vallási egyesületek minimális tagszámát megszabó rendelkezést, melynél-fogva 7 tag kívántatik 1000 lakosú községben, 15 tag 1000-20,000 lakosú községben, 25 tag ezenfelül: akkor meg fogjuk érteni, hogy némelyek méltán sokalták az egyháznak tett ezen engedményeket.

A leghesebb küzdelem azonban mégis egy más rendelkezés, a javaslat 4-ik szakasza körül folyt, a melynek különösen a katolikus egyház fejlődésére lesz igen nagy befolyása. Ezen szakasz kimondja, hogy a törvény életbelépése utáni esztendő folyamán az egyházi épületeket, valamint a vallási célra szolgáló ingóságokat át kell adni azon, törvényes módon megalakult egyesületeknek, a melyek az illető vallás gyakorlására alakultak, Szükségképen felvetődött itt az a kérdés, mi történjék akkor, ha ugyanazon helyen több ilyen vallási egyesület alakul, vagy idő folytán két vagy több egyesületre bomlik a kezdetben egységes egyesület? Melyiket illesse a templom, tehát melyiknek jusson a megélhetés lehetősége s ki legyen s minő alapon ebben a bíró? Látnivaló, hogy a katolikus egyháznak egységét innen fenyegette igazán reális veszedelem, a szizma lehetősége volt adva ezen szakasz rendelkezésében. Viszont a szabadgondolkodók egy része, különösen a radikális pártok ki akarták ezt a pontot használni s éket verni az egyház egységébe; egészen a törvényszék belátására kívánták bízni, hogy vita esetén melyik egyesületnek ítéli oda a templom használatának jogát. Nyilván azon hitben, hogy annak az egyesületnek, a melynek nagyobb-számú híve van. Így például, ha egy dogmatikus dolgokban vagy más egyebekben szabadabb gondolkozású lelkész szállka a felsőbb egyházi hatóság szemében, az esetleg felszólíthatja a vallási egyesületet, hogy válasszon magának más lelkipásztort; a hívők egy része engedelmeskedik e parancsnak, másrésze kitar a pap mellett. Mindegyik fél jogot formál a templomra és egyéb egyházi

épületekre. Pörre kerül a dolog, és valószínűleg sokszor megtörténnék, hogy a bíróság nem az orthodox egyesületnek adna igazat. Mivel pedig számos ilyenfajta összeütközés látható előre, a katolikus egyház mai egységes szervezetének eltöredezését számos többé-kevésbé merész szekta keletkezését idézte volna elő az a rendelkezés, a mi a radikálisoknak nyilvánvaló, noha be nem vallott célja volt. Ezzel szemben az egyház védői és a szoczialisták azt hangoztatták, hogy ezen törvénynek nem lehet a jövőendő vallási fejlődést és az esetleg keletkező vallásokat előre számításba venni, hanem a tényleg létező vallási viszonyokat kell tekintetbe venni; mivel azonfelül senki sem akarja a vallásgyakorlat folytonosságát megszakítani, azért oly módon kell szabadossá tenni a törvény rendelkezését, hogy nyilván kiderüljön belőle, hogy például a katolikus egyházi épületek két érték versengő vallási egyesület közül annak jussanak, a melyik valóban katolikus; ennek megállapítására pedig a katolikus egyház mai szervezete mellett az egyházi főhatóság, a püspök, végső esetben a pápa a jogosult. Ezért hosszas küzdelem után olyan értelemben módosították a javaslatot, hogy azon törvényesen megalakult vallási egyesületnek kell átadni az egyházi célra szolgáló ingatlanokat és ingóságokat, a melyek alkalmazkodnak azon vallás általános szervezeti szabályzatához, a melynek gyakorlásáról akar az illető egyesület gondoskodni; (*en se conformant aux régles d'organisation generate du culte dont eile [l'association] se propose d'assurer l'exercice.*)

Bizonyára lesznek sokan, a kik ezen intézkedésben a mai egyházi viszonyoknak, de különösen a katolikus egyház egységének az állam hatalmi eszközeivel való állandósítását látják és a kik helyesebbnek tartották volna azon intézkedést, hogy az egyházi javakat szakadás esetén a tagok számának arányában osszák meg; a kik igaztalanságnak ítélik azt, a minek lehetősége egyáltalán nincs kizárva, hogy ha például egy ezer tagú vallási egyesület 990 tagja bármilyen okból elszakad az anyaegyesülettől, az egyházi célra szolgáló épületek használatának joga ne őket, hanem a visszamaradt 10 tagot illesse. De azon megfontolás vezette e politikusokat, hogy a részletekben való eltérés kedvéért nem szabad a nagy reform létrejöttét megakasztani.

Anyagi, de erkölcsi szempontból is fontos végül a törvény azon intézkedése, mely megengedi a vallási egyesületek szövet-

kezését, egy nagy, valamennyire kiterjeszkedő nemzeti egyesület létesítését, a mi lehetővé teszi majd, hogy a gazdagabb városi egyesületek a szegényebbeket segítsék és így a vallás gyakorlatát azok számára is lehetővé tegyék, a kiknek nincsen elegendő vagyoni erejük lelkész eltartására.

A vallás gyakorlására egyházközségenként megalakuló egyesületekre általában az 1901 július 1. egyesületi törvény intézkedései érvényesek; kivételes intézkedéseket itt-ott azonban szükségessé tett a vallási egyesületek kivételes jellege. E törvény például megköveteli, hogy minden egyesületi gyűlést bejelentsenek, elnököt és két jegyzőt válasszanak, a mi istentiszteleten pedig lehetetlenség; ezek alól tehát felmenti a törvény az egyházat. Ugyancsak eltérően a többi egyesületektől, megengedi a törvény a vallási egyesületeknek, hogy adományt és alamizsnát gyűjthessenek a vallásgyakorlat költségeinek fedezésére, és bizonyos mértékig alapítványokat és örökséget elfogadhassanak. Viszont megszorító értelemben is vannak kivételes intézkedések, így szigorúbban bünteti a törvény a papot a világi embernél, ha az a vallásgyakorlat helyiségében közhivatalnokot sérteget vagy rágalmaz, ha a törvények végrehajtásának megakadályozására hív fel, vagy a polgárok egyik részét a másik ellen izgatja.

Nagyjából ezek a francia egyház új helyzetét szabályozó törvényjavaslatnak főbb intézkedései s belőlük már ma meg lehet látni az új alakulás körvonalait. Franciaországban az 1906. év folyamán minden helységben egy, némelyikben több vallási egyesület fog keletkezni, számszerint körülbelül negyvenezer. Ezen egyesületek megalapítói és vezetői mindenütt a hitükben legbuzgóbb katolikusok lesznek, a kik egyúttal a mai demokratikus Franciaországnak ellenségei is. Ez egyesületek szövetkezni fognak és egységes, középponti vezetés alatt állanak majd. Tagképen benne lesz ezen egyesületekben a francia katolikusok túlnyomó része s így egy hatalmas, az egész országot behálózó szervezet, a mely most már nemcsak egyházi, hanem világi tagokat is foglal magában, áll majd elő. Bizonyos, hogy a reakzionárius pártok, a melyeknek politikáját eddig is támogatta az egyház, mindent megkísérélnek majd, hogy az egyházi egyesületek hatalmas szervezetét politikai gépezetté alakítsák át, és segítségével a francia politika mai irányát, sőt esetleg a kormányformát is átalakítsák. Ezen vállalkozás azonban csakis úgy sikerülhet, ha a francia lakosságban

a vallási összetartozás érzése — tehát az ideológus tényező — erősebb, mint a gazdasági és politikai osztályellentétek szétválasztó éke. Minél inkább halad előre s terjeszkedik ki az ország egész lakosságára az osztályfejlődés és differenciálódás, annál inkább megcsökken azon veszedelem, a mely a katolikusoknak egységes pártként való szereplésében és tevékenységében nyílik. Mivel pedig az osztályfejlődés ütemének meggyorsulása a francia társadalom mai fejlettsége mellett fölöttébb valószínű, ezen Franciaország, de az emberiség fejlődésére is oly veszélyes alakulat aligha fog létrejönni.

De ettől eltekintve is, kérdéses az, vajjon sikerül-e majd a harczoló egyháznak saját szellemével megtölteni ezen egyesületeket s vajjon nem kell e inkább azon eshetőségre gondolni, hogy a mégis csak szabadabb szellemű, felvilágosultabb világi elem nem visz-e be igen lényeges erjesztőket magával ezen egyesületekbe vagy az egyházba is? Bizonyosra vehető ugyanis, hogy ezen vallási egyesületek uralkodó szellemét a papság nem fogja olyan abszolutisztikus módon, mint eddig az egyházi életet meghatározni, hanem mint fontos tényező lép majd be a hívők egyetemének gondolkodása is, s nem kell-e majd, hogy hívőivel kibékülhessen, kibékülnie az egyháznak az elátkozott és visszautasított modern műveltséggel is? Továbbá: számításba véve azt, hogy a francia egyház megélhetését ezentúl a szegényebb és tanulatlanabb néposztály, első sorban a parasztság teszi majd lehetővé, nem lesz-e kénytelen a francia egyház szakítani a burzsoáziával s megtelni demokratikusabb, galileai szellemmel s így akarata ellen rálépni arra az útra, a melyet Lamennais jelölt ki számára? Mindmegannyi érdekes lehetőség, a melyeknek megoldását csak a jövő hozhatja meg.

A reformáció a vallási individualizmus hirdetésével hódította meg a germán népeket. Politikai eszközökkel gátolták meg ezen elv érvényesülését Franciaországban; most politikai eszközökkel próbálnak érvényt szerezni neki. Senki sem tudhatja, sikerül-e majd a vallási tekintély helyére beiktatni a vallási szabadságot, az engedelmesség helyére a gondolkodást, az egység helyére a sokféleséget. De talán nem egészen illetéktelen és önkényes dolog, ha olyan ember ad erre feleletet, a ki jól ismerte a kereszténység múltját és Franciaország jelenét: Renan. Ő ezeket írta *La crise religieuse en Europe* tanulmányában: A katolikus egység az állami védelmen alapszik ... A nagy vallási közösségek közös sorsa, hogy megoszlanak,

mihelyt nincs valamely külső erő, a mely összetartja őket. Ép oly kevésbé lehet elképzelni valamely nagy Egyházat világi hatalom nélkül, a melyik közigazgatásával, közhatalmával épségben tartja» mint a hogy nem képzelhető el a római birodalom hadsereg nélkül. A szabadgondolkodók támadásai és papjai viszálykodása következtében minden nagy Egyház szükségképen széttöredezik a melyiktől az állam megvonta oltalmát.¹ Ha lehet bízni Renan ítéletében, akkor Szent Péter hajóját a szabadság szele viharos nagy vizekre hajtja ki. Kibírja e nagy, de régi szerkezetű hajó a reá váró rázkódtatásokat, azt az ostromot, a melylyel a tudománynak szabadságtól felkorbácsolt hullámai döngetik oldalait? Útját és az elemekkel való küzdelmét érdeklődéssel de nagyobb aggodalom nélkül fogja szemlélni a haladás szelleme. Érdeklődéssel: mivel még a viszontagságoktól zordul megviselt alakjában is nagy dolog pusztulna el szeme előtt; de aggodalom nélkül: mivel az emberi történet nagy értéke: a kultúra nincs már e hajón.

Kúnfi Zsigmond.

¹ Melanges religieux et historiques par E. Renan. Paris, 1904. 58. lap.

SZEMLEK.

Értékelmélet.

(*Christian Cornélissen: Theorie de la valeur. Refutation des theories de Rodbertus, Karl Marx, Stanley Jevons et Boehm Bawerk. (Bibliothèque l'histoire et de sodologie I.) Paris, Librairie C. Reinwald, Schleicher frères et Comp. éditeurs. 1903. XVII. és 409. l.*)

Az alábbiakban egy oly műre kívánom a figyelmet felhívni, mely elméleti értékénél és a gyakorlati étellel való szoros összefüggésénél fogva egyaránt a legnagyobb mértékben megérdemli érdeklődésünket. Hogy a kritika eddig még sem méltatta figyelemre *Cornélissen* munkáját, az főképp abban birja okát, hogy a mű szerzője előszavában kommunistának vallja magát és oly eredményekre jut, melyeket a tudomány nem kíván szellőztetni, ezzel is bizonyosságát adván annak, hogy művelőinek nagy része még ma sem képes az igazi tudós magaslataira emelkedni, kit az igazság felkutatásának vágya kell, hogy vezéreljen minden kicsinyes melléktekintetek nélkül és ki ép ezért nem rettenhet vissza a megállapított igazságokból folyó következtetések elől sem.

Cornélissen műve, mely egy igen sokat ígérő új vállalat (a Bibliothèque d'histoire et de sociologie) első köteteként jelent meg, nemcsak a szaktudós érdeklődésére számíthat; mindenki, a kit a szociális kérdések igazán érdekelnek, nagy élvezettel forgathatja azt annál is inkább, mert világos és keresetlen előadási modora és minden felesleges irodalmi vonatkozás kerülése által szerző művét elvont tárgya daczára is szinte könnyű olvasmánynya tudja tenni.

A tárgynak általános érdekekkel bírását e helyen alig kell kiemelnem. Hiszen gazdasági szervezetünk bírálatának egyik alapja épen az értékelméletben van és az értékelmélet ez irányban kezdettől fogva elsőrangú szerepet játszott. *Marx* híres értékelméletében az uralkodó gazdasági rendszer kritikáját arra építi, hogy értéket csak az emberi munka teremt. A szocialista értékelmélet egyedül az ember számára; látja minden érték forrását és az érték magasságát a javak előállításához szükséges munkamennyiséggel méri. A mai gazdasági rendszert és társadalmi berendezéseket helyteleneknek bélyegzi, mert nem engedik érvényesülni ezt az elvet, midőn a munkásnak az általa előállított értéknek csak elenyésző csekély részét juttatják, az oroszán-részt pedig a vállalkozó, tőkés és földbirtokos zsákmányává teszik.

A szocziálista értékelmélet eme nézeteivel szemben lépett fel két-három évtized előtt a bourgeois-nemzetgazdaságtan új értékelmélete, a határhaszonelmélet, mely az érték forrását nem az emberi munkában, hanem abban a tényben keresi, hogy minden jószág az ember szükségletkielégítésének szolgálva bizonyos hasznot képvisel számunkra, az emberek a határhaszonelmélet szerint azért tulajdonítanak a javaknak értéket, mert azok természetesen csak a korlátozott mennyiségben levő, vagyis az úgynevezett gazdasági javak bírásától egy-egy haszon függ és minden ilyen jószág egy-egy részmennyiségének elvesztése esetén kénytelenek vagyunk egy, a rendelkezésre álló jószág-mennyiség szerint változó haszonról lemondani. Ezzel a bourgeois nemzetgazdaságtan az érték alapját arra a tényre helyezvén át, hogy minden jószág ránk nézve egy-egy hasznot képvisel és hogy a javak korlátozott mennyisége folytán minden jószág elvesztése egy bizonyos haszonvesztést okoz, a munkát egyedüli értékteremtő szerepéből kivetkőztette és azt igyekezett igazolni, hogy nemcsak a munkától, hanem a földtől és a földtől is függvén haszon, nincsen annak a követelésnek alapja, hogy a munkásé legyen az egész munkatermek. A határhaszonelméletet tehát, bár inkább csak a sorok között, arra használták fel, hogy bebizonyítsák a szocziálista követelések alaptalanságát és jogtalanságát és többé-kevésbé igazolják a termék értékén ma végbemenő osztozást. Hogy e törekvés mennyire állja ki a bírálatot, azzal más alkalommal kívánok foglalkozni.

Mindezeket azért kellett emlékezetbe hívni, mert *Cornélissen* műve csak a jellemzett két értékelmélet alapelveinek szem előtt tartásával érthető meg. Ő ugyanis egyik értékelméletben sem látja az érték-probléma elfogadható megoldását és első sóiban a két elmélet bírálatát tűzi magának feladatul.

Nézete szerint a határhaszonelmélet nem tekinthető kielégítő magyarázatnak, mert az elmélet, képviselőinek ellenkező kijelentései dacára is voltaképp csak a használati értékkel foglalkozik. Midőn a csereértéket és az árat is az egyéneknek -arra vonatkozó megfontolásaiból kívánja megmagyarázni, hogy egy-egy jószág szükségletkielégítésük szempontjából mily jelentőséggel bír, akkor *Cornélissen* szerint a csereértéket összezavarja, azaz azonosítja a használati értékkel. A javaknak egyéni szükségletkielégítésünkhöz való viszonya csakis a használati értéket határozhatja meg. A csereértéket pedig kapitalisztikus termelés mellett már csak azért sem lehet csupán használati értékek egymásrahatásából levezetni, mert a termelő legtöbb esetben egyenesen a piac számára termel; az áruit kezdettől fogva azzal a ezéizattal állítja elő, hogy azokat eladja és így azoknak a saját szükségletkielégítése szempontjából való haszna őt nem is érdekli. Ha tehát abban igazat ad is *Cornélissen* a határhaszonelméletnek, hogy a vevő, a fogyasztó oldalán főképp a javaknak a szükségletkielégítés szempontjából jutó jelentőség irányítja a csereértéket, az eladó, a termelő oldalán e tényező hatását kétségbe vonja. Ha a vevő részén tényleg a jószágtól függő haszonra vonatkozó megfontolások irányítják is az értékképződést, az eladónál ezek legfeljebb nagyon is másodrangú szerepet játszhatnak, úgy, hogy csak ezekből a csereérték keletkezését nem lehet megmagyarázni.

A határhaszonelmélet ellenben *Cornélissen* nézete szerint nemcsak az objektív csereérték-képződésének megfejtésére képtelen, hanem a szubjektív használati érték kérdését is tévesen oldja meg. Téves ugyanis *Cornélissen* felfogása szerint az a tétel, hogy egy készlet értéke a legkevésbé sürgős szükséglet kielégítésére szánt jószág hasz-

nától, vagyis a készlet határhasznától függ. Ha igaz is az, hogy egy három egyenlő darabból álló készletnél nem tudjuk előre, hogy az A., a B. vagy C. darabbal fogjuk-e az e három részmennyiségnek megfelelő legsürgösebb, középsürgösségű vagy pedig a legkevesébbé sürgős szükségletet kielégíteni, mely ezeknek a jószágoknak megfelel, annyi mégis bizonyos, hogy egyet a legsürgösebb, egyet a kevésbé sürgős és egyet a legkevesébbé sürgős szükséglet kielégítésére fogunk fordítani, úgy, hogy az egész készlet nem képviselhet ráak nézve csupán a legkevesébbé sürgős szükséglet háromszorosának megfelelő jelentőséget, a mint a határhaszonelmélet állítja., hanem ennél nagyobb és pedig a három különböző fokú szükséglet összegének megfelelő jelentőséggel bír gazdálkodásunk szempontjából. A határhaszonelmélet alaptétele *Cornélisten* szerint azon a pszichológiai tévedésen nyugszik, hogy a készlet darabjainak egyenlősége folytán alaposabb meggondolás nélkül az azokkal kielégítendő szükségleteket is egyenlőknek fogadjuk el, egy olyan tévedés, melyet a gyakorlati életben könnyen elkövet-hetünk és meg is bocsáthatunk, a dolgok lényegét kutató tudósnak azonban el nem nézhetünk. Azt is kétségbevonja továbbá *Cornélisten*, hogy a szükségletek egyes fokozatai oly aprólékosan és pontosan megkülönböztethetők és a készletek minden egyes részétől függő rész-szükségletek oly élesen szétválaszthatók volnának, hogy e megkülönböztetés az értékképződés megbízható alapjául szolgálhatna, mint a hogy azt a határhaszonelmélet feltételezi. Ez utóbbi tehát részint egy pszichológiai tévedésre, részint pedig egy a valóságban be nem teljesülő feltevésre alapítja tételeit és így még az elmélet tulajdonképeni tárgyát alkotó használati érték törvényeit sem képes helyesen levezetni.

Azt hinnők, hogy *Marx* elmélete több kiméltre talál *Cornélisten* előtt. Tényleg azonban ezt ő ép oly erősen vagy még élesebben elítéli, mint a határhaszonelméletet, mert ugyancsak egyoldalúnak és téves feltevéseken alapulónak tartja. Míg a határhaszonelmélet a használati értéket azonosítja a cseréértékkel, addig *Marx* az ellenkező végletbe megy és a javak „termelési értéket téveszti össze a cseréértékkel, midőn azt tanítja, hogy a jószágok értékére nézve csakis a bennük foglalt munka mennyisége irányadó. A mily téves azt hinni, hogy a piacon az árukat egyedül az azok által képviselt haszon arányában cseréljük ki, ép oly hibás az a felfogás, hogy egyedül az azokban foglalt munkamennyiség határozza meg az arányt, melyben azok a piacon adásvétel tárgyát képezik. — De ha legalább a termelési érték teljes magyarázatát nyújtaná *Marx* elmélete. A mint azonban a határhaszonelmélet nem fejt meg helyesen a használati érték problémáját, ép oly hiányosan oldja meg *Cornélisten* szerint *Marx* a termelési érték kérdését. A termelési érték ugyanis nemcsak a jószág előállításához szükséges munkában áll, a hogy azt *Marx* képzelte. Kivált ma, a kifejlett kapitalizmus mellett a gépek, a természeti erők és a természetadta nyersanyagok is elsőrendű szerepet játszanak a termelés folyamatában és az értékképződésnek fontos tényezői. A munka tökéttől támogatva sokkal magasabb értéket termel, mint magában, miből kétségtelenül kitűnik, hogy a természeti erőkben és anyagokban képviselt tőke is belép a termék értékébe.

Marx amaz egyoldalúsága, hogy csak a munkát fogadja el az érték alkotóelemének, *Cornélisten* felfogása szerint az értékelmélet tételeiből vonható gyakorlati következtetésekre nézve végzetes lesz. Addig ugyanis, a míg csak a munkában látunk értékforrást, a kapitalista termelőben csakis a munkások kizsákmányolóját látjuk, ki azon nyeresz-kedik és gazdagszik meg, hogy munkásainak az általuk termelt értéknek

csak egy kis hányadát engedi át, míg a többit magának tartja. Tehát úgy tűnik fel a dolog ily magyarázat mellett, mintha a vállalkozó csakis a munkán nyerne. *Cornélissen* nézete szerint ez legfeljebb a kézműipar korát illetőleg tekinthető helyes felfogásnak, t. i. addig, míg a tőke a termelésnél nagyobb szerepet nem játszik. A mint azonban a tőke szerepe növekszik, a termelés a természeti erők és anyagok nagymérvű kihasználásával párosul és ezzel a vállalkozó szerepe is megváltozik. Ezentúl a munkások kizsákmányolása már csak egyik eleme lesz a vállalkozó rendkívül megnövekedett nyereségének; a természeti erők és anyagok kihasználása most már ép oly fontos nyereségforrása lesz a vállalkozónak, annyira, hogy *Cornélissen* nézete szerint a vállalkozó még akkor is jelentékeny profithoz juthatna ennek az alapján, ha az árukat azok munkaértékén alul árusítaná. Ep ezért a kapitalista termelőben nemcsak a munkások kizsákmányolóját kívánja látni, hanem ennél sokkal többet: a mindenkit egyenlően megillető természeti erők és anyagok kisajátítóját is, a ki ép oly joggal tartja vissza a lefoglalt termelési erők értékének legnagyobb részét, mint a milyen joggal állította meg a középkori rablólovag a vára alatt elvonuló kereskedőket, hogy azok áruit megdézsmálja. És minél inkább fejlődik a kapitalizmus, minél jobban tanulja meg az ember a természet erőit és anyagait céljaira felhasználni, annál nagyobb mértékben zsákmányolják ki az ezeket kisajátító termelők a birtoktalanokat.

Ennek a körülménynek az elhanyagolása az, a miben *Cornélissen* a munkaelmélet, *Marx* értékelméletének legnagyobb hibáját látja.

Lássuk már most a megoldást, melyet a ma uralkodó érték-elméletek visszautasítása után *Cornélissen* az értékproblémának ad. Elmélete igen tetszetős, mert úgy az egyik, mint a másik egészében visszautasított értékelméletből az igazság magvát kihámozva sikerrel olvasztja a haszon és a költségelméletet szerves egészszé. Nézete szerint a használati és a termelési érték magukban tulajdonkép inkább csak szubjektív, egyéni jelentőséggel bírnak. Bár a javak használhatósága és mennyisége közötti viszony némi állandósága folytán egy bizonyos általánosabb érvényű használati érték képződik, a verseny kifejlődésével pedig az által, hogy többé-kevésbé csak az érvényesülhet, a ki a technika magaslatán állva, annak megfelelő eljárás mellett termel, a termelési értéknek is bizonyos társadalmi alakja keletkezik, mégis ezek az értékbecslések a piacon, hol a vevők és eladók találkoznak, nem jutnak külön-külön érvényre. Sem a használati, sem a termelési érték magában nem határozza meg a csereértéket. Míg a használati érték a javak és a fogyasztó közti, a termelési érték pedig a javak és a termelő közti viszonyt fejezi ki, addig a csereérték a javaknak a fogyasztóhoz és a termelőhöz való viszonyára egyaránt tekintettel van és azoknak egymáshoz való viszonyát jelzi. Ep azért a csereérték csak mindkettő befolyása alatt képződhetik.

Hogy melyik jut inkább érvényre és melyik gyakorol az objektív csereérték kialakulására döntő befolyást, az a javak természetétől függ. A ritka és általában nem pótolható javaknál (régí kéziratok, egyéb ritka régiségek) a használati érték befolyása áll egészen előtérben, míg az oly javaknál, melyeknek előállítására egyes, csekély számban lévő helyekhez van kötve (mint pl. ritka borok termelése) és a termelés általában csak igen korlátolt mennyiségben történhetik, a használati érték még mindig a főtényező, ellenben itt már a termelési költségek is lényeges alkatelemét teszik az értékképződésnek. Az áruk legnagyobb része u. sz. tetszés szerinti mennyiségben szaporítható; ezeknél az ellenkező eset áll be, mint az előbb jelzett

csoportnál, mert itt u. sz. egyedül a termelési költségek irányítják a csereértéket, bár a használati érték befolyása is egyes esetekben elég érezhető. A föld termékei és egyéb bár korlátolt mértékben, de mégis jelentékeny mennyiségben szaporítható javak értéke végül *Cornélissen* felfogása szerint a használati érték és a termelési költségek befolyásának nagyjában egyenlő tért enged.

A mi *Cornélissenek*, mint az értékelmélettel foglalkozó írók túlnyomó részének némi nehézséget okoz, az a szubjektív csereérték. A csereérték ugyanis szerinte mindenkép objektív fogalom és a vevők és eladók — fogyasztók és termelők — értékbecsléseim egyaránt alapul. Mégis *Cornélissen* szerint a szubjektív csereérték a termelőre és a fogyasztóra nézve különböző. Emez ellentmondást úgy igyekszik eloszlatni, hogy a szubjektív csereértéket egyéni szempontból tekintett objektív értéknek fogja fel, az objektív csereértéket pedig ugyanez objektív értéknek társadalmi szempontból való jelentőségének tekinti.

Mindaddig, a míg be nem látjuk, hogy a termelő értékbecslése a piacon egyáltalában nem originär, nem eredeti, hanem származékos, mert azt a határhasznót bírja alapul, melyet a vevő a jószágnak előreláthatólag tulajdonít, a szubjektív csereérték kérdését meg nem oldadjuk. Ha kétségen kívül áll is az, hogy a termelőnek arra vonatkozó elhatározása, mennyit termeljen és meddig folytassa a termelést, attól függ, hogy az ár fedezi-e költségeit, azért ezt nem szabad összevetészenünk a szubjektív csereértékkel, vagyis azzal, hogy a termelő mily jelentőséget tulajdonít termékének; pedig nyilván ez határozza meg, hogy a piacon mennyire tartja áruját. A termelő az árut annyira becsüli, a mily jelentőséggel az reája nézve bír, ez pedig, minthogy az árut csak cserélés végett termeli, csakis annyi lehet, a mennyit érte cserébe kapnia kilátása van. A piacon tehát az eme kilátások által meghatározott becsléssel fog a termelő megjelenni. Ez képezi a piacon az objektív érték alakulásának sarkpontját oly képen, hogy a termelő útján az előbbi árak képezik a későbbiek keletkezésének alapját, a mint ezt a gazdasági élet igazolja.

Magának annak a megfontolásnak, hogy a termelést a vállalkozó meddig folytatja, az értékalakulásra csak annyiban van befolyása, a mennyiben a piacra kerülő mennyiséget szabályozza. A termelési költségek és az ár összehasonlítása a termelőt mindannyiszor a termelés kiterjesztésére indítja, a hányszor a kettő közötti különbség, mely nyereségét képezi, növekszik. Ha így egyrészt a csereérték befolyásolja a termelést, úgy másrészt a termelés is befolyásolja a csereértéket, de nem a szubjektív csereértéket és távolról sem döntő a szubjektív csereérték képződésére nézve. A termelési költségek befolyása ugyanis az objektív csereértékre vonatkozik és a piacon megjelenő mennyiség alakjában van képviselve, tehát objektív tényben és nem az eladó szubjektív értékbecslésének meghatározásában áll.

Ez az, a mit *Cornélissen* az értékelmélettel foglalkozó írók legnagyobb részével együttesen tekinteten kívül hagy. Ezért nem látja helyesen a termelési költségeknek a csereértékre gyakorolt befolyását és ezért cseréli össze a vállalkozónak a termelés kilátásaira vonatkozó megfontolását a szubjektív csereértékkel.

Cornélissen első pillanatra oly tetszetős értékelmélete azonban más tekintetben is ki nem elégítő. *Cornélissen* ugyanis gondos vizsgálat alá veszi a termelő és a fogyasztó értékbecslését, ellenben az érték-képződésnek úgy az egyikre, mint a másakra nézve fontossággal bíró közös vonásait, melyek azután az érték tulajdonképeni lényegét kiteszik, nem emeli ki. Pedig csak oly értékelmélet elégíthet ki, mely az érték-

képződésnek mindenki számára, a fogyasztó és termelő részére egyenlőképp mérvadó alapjait körvonalozza, mert az emberi elme az összes emberek értékbecslésében nyilvánuló közös vonások megállapítására vágyódik. Habár teljesen helyes az az álláspont, hogy a fogyasztó és a termelő egészen különböző szempontokból ítélik meg a javak jelentőségét, mégis csak mindkét esetben a javak jelentőségének megállapításáról van szó, miért is e proceszusznak a fogyasztóra és termelőre nézve közös vonásai kell, hogy legyenek. Hiszen úgy az egyik, mint a másik esetben az embernek a javakhoz való viszonya eredményezi azt, hogy az ember azoknak jelentőséget tulajdonít, úgy hogy minden érték-elméletnek eme viszony elemzésén kell alapulnia, mi azután az értéknek a termelői és fogyasztói szempontot háttérbe szorító általános alapot ad. Ennek a tekintetbe vételét nélkülözzük *Cornélissen* értékelméletében.

Nem hagyhatom szó nélkül *Cornélissennek* a ma uralkodó két értékelméletre vonatkozó bírálatát sem. A munkaelmélet bírálata igen sikerült. A munkaelméletnek már úgyis annyi rést felmutató várán *Cornélissen* egy újabb nagy rést ütött, midőn rámutatott arra a leglényegesebb hibájára, hogy a természeti erők és a termelésnél felhasznált anyagok költségminőségét mellőzi és így ezeknek az értékre való befolyását is tagadja. Igen figyelemre méltó továbbá az a gyakorlati következmény is, melyet az elmélet eme tévedéséből levon, mert ha a vállalkozót a munkás kizsákmányolásával és azzal vádolja *Marx*, hogy a munka értékének csak kis hányadát engedti át a munkásnak, akkor tényleg úgy tűnik fel a dolog, mintha a vállalkozó csakis a munkán nyerne mások hátrányára, holott világos, hogy a természeti erőknek és anyagoknak lefoglalása és céljaira való felhasználása által ugyancsak legalább annyit nyer, mint a munkaerőnek szolgálatába hajtásával. Egyik mint a másik esetben a kezében összpontosuló gazdasági hatalom az, mely neki lehetségessé teszi, hogy a vállalatában termelt értékek legnagyobb részét a maga számára foglalja le és mindkét esetben egyenlőképp birtoktalanok megrövidítésével történik az.

Kevésbé igazságosan bánik el *Cornélissen* a határhaszonelmélettel, melynek pedig egész gondolatmenetében igen sokat köszönhet, sőt melynek szelleméből ép a munkaelmélet bírálatánál annyit vett át, hogy munkájának létrejövetelét csakis a határhaszonelmélet által kifejtett gondolatok tették lehetségessé. Nem volna helyén itt részletes polémiába bocsátkozni *Cornélissen* ellenvetéseivel; legyen szabad azonban egész röviden ezek egyikét példaként megvilágítani. *Cornélissen* főképp azt veti szemére a határhaszonelméletnek, hogy az élet bonyolult körülményeit mellőzve, túlságos abstrakciókban vész el, kivált akkor, midőn azt állítja, hogy a határhaszon döntő a jószágkészletek értékére nézve. Az ugyanis, hogy a készlet egy részétől csakis a legutolsó még kielégíthető szükséglet függ, azért a valóságban létező feltételektől való abstrakció, mert de facto a készlettel a részmennyiségeknek megfelelő szükségletek összegét elégitjük ki, nem pedig x -szer (x a darabok számát jelzi) a határhaszonnak megfelelő legsürgősebb szükségletet. *Cornélissen* nem veszi észre, hogy az, a ki a nagyobb abstrakciókat elköveti, nem a határhaszonelmélet, hanem ő maga. Mert egy darab kenyérnek azért nem tulajdonítunk a vele kielégíthető igen sürgős szükségleteknek megfelelő, hanem ezeknél sokkal kisebb jelentőséget, mert feleslegesnek tartjuk elhatározásainkat mindig az ezzel járó nagy feszültséggel egybekötni és épen gyakorlati okokból csakis oly jelentőséget tulajdonítunk a javaknak, a milyent épen a szükségletek nyomása alatt azoknak okvetlen tulajdonítanunk kell, ha nem akarunk gazdaság-

ellenesen cselekedni és pazarolni. Ehhez pedig elegendő, ha a tőlük függő legkisebb szükségletnek megfelelő jelentőséget tulajdonítunk nekik. Ha tehát, a mint különben *Cornélissen* maga is elismeri, tényleg a gyakorlatban így járunk el, akkor ő az, a ki a való élettől abstrahál és még tovább megy az abstrakciókban, mint a határhaszonelmélet, mely csak azt világítja meg, hogy a gyakorlati életben czélszerűségi szempontból mikép járunk el.

Sajnos, a rendelkezésemre álló hely szűke nem engedi, hogy az önálló gondolatokban oly dús munka egyéb részeire is kiterjeszkedjem, pedig a műnek u. sz. minden fejezete tartalmaz érdeklődésünket a legnagyobb fokban megérdemlő fejtegetéseket. Kiváltképen a társadalmi értékről szóló fejezetre nézve áll ez, melyben *Cornélissen* azt igyekszik bebizonyítani, hogy az érték ép úgy társadalmi jelenség, mint a közgazdaság egyéb tüneményei és hogy a javaknak a társadalom szempontjából jutó jelentőség sem a tudományban, sem pedig a gyakorlati életben nem részesül elég figyelemben. A társadalmi és egyéni érték között *Cornélissen* fejtegetései szerint a társadalmi berendezések hiányos volta folytán erős ellentétek fejlődnek ki gyakran, különben nem volna lehetséges, hogy pl. bő termés esetén egyes javaknál az egyéni érték annyira leszáll, hogy arra is számtalan eset van, miszerint ily esetekben a termelő jobb ár elérhetése végett termékének egy részét megsemmisíti, holott az emberek milliói sürgősen szükséglik az illető czikket.

A mint ebből is láthatjuk, *Cornélissent* főképp a dolgok lényege és a társadalmi berendezések által okozott helyzet közti ellentétek iránti éles tekintet jellemzi, melylyel nagy elméleti tudást és mélységet párosít, mely két tehetség pedig vajmi ritkán szokott egy személyben találkozni.

H.

Magyar történetírás.

Báró Eötvös József. Írta Ferenczi Zoltán. Budapest. Athenaeum irodalmi és nyomdai r. társulat. 1904. Ára 6 K. 40 f.

Valahányszor történeti életrajzot olvasok, eszembe jut Macaulay. Eszembe jutnak az ő apró munkái, melyek oly kicsik és rövidek — s a mellett mégis oly csodálatos módon élethűen és igazán élénk állítják a maguk embereit. Az ismeretlenektől mint régi, jó barátok válunk el, rövid, két-három órai olvasgatás után s ne gondolja senki, hogy ezzel Byron Milton, Nagy Frigyes stb. értéke devalválódott szemeink előtt.

Mert úgy tűnik fel előttem, hogy a mi íróink *ettől* félnek. Úgy tűnik fel előttem, hogy a mi íróink azt hiszik, hogy egy történelmi életrajzunk terjedelme ívek — s nem legföljebb oldalak — szerint kell, hogy arányban álljon a szereplő egyéniség nagyságával és működésével. Úgy tűnik fel előttem, attól félnek, hogy ha 50 oldalon írják meg egy író munkásságát s nem 300-on, — az az író vagy államférfi lekicsinylésének és lebecsülésének látszatát kelti ... Es írják, írják a hatalmas íveket, (gyakran köteteket) — az olvasó pedig kifárad, atakozik, élesen megvilágított kép helyett ködös, elmosódott alakot kap, — de vigasztalhatja magát: micsoda nagy embert ismerhetett meg, hogy *ennyit* olvasott róla! S milyen jól megértette! ...

El kellett ezt mondanunk, mert íme, Ferenczy Zoltánnak fent-nevezett, egyébiránt rokonszenves munkája is ebben a hibában leledzik. És ez nagy kár. Ő tényleg törekszik Eötvös lelkének és működésének megértésére, a gondolatok és cselekvések belső rugóinak kikutatására — s legyen szabad itt a szerzővel szemben megjegyezmem, hogy ez bizony életrajz is, nemcsak irodalmi méltatás, sőt *csakis ez* az életrajz — de sajnos, e könyv nagy terjengőssége miatt a kontúrok elmosódtak, az egyéni fejlődés nem áll elég élesen és tisztán előttünk. Ez a nagy terjengősség jogosult egy filozófus méltatásánál, a hol a gondolatok kifejtése, egymáshoz s más gondolathoz való viszonyok bonczolgatása éppen a főfeladata a könyv megírójának, — de azt hiszem Ferenczi is a filozófia terén tartja Eötvöst a leggyöngébbnek. Egyébiránt a mű terjengőssége nem is itt nyilvánul, hanem főleg abban, hogy Eötvös politikai nézeteit, a melyek javarészt csak taktikailag térnek el kortársai politikai nézeteitől: e taktikát s a rávonatkozó irodalmi tevékenységét ismerteti túlságosan bőven. E taktika pedig egyrészt nem is volt oly életbevágó és fontos különbség, mint például a Széchenyi-Kossuth féle ellentét, másrészt pedig Eötvös par excellence szépíró és gondolkozó, a kinek ez állásfoglalása érdekel bennünket, de csak annyira, hogy tájékozódva legyünk felfogásáról a napi politika eseményei iránt, — de nem annyira, hogy ezáltal megzavartassuk magunkat sokkal fontosabb irodalmi fejlődésének megismerésében. Nemcsak nekünk kellemetlen azonban ez, — de Ferenczi is, illetőleg műve is megéri ennek káros hatását. Legalább Ferenczi aggodó pontosságú és lelkiismeretes munkájának ez egy hiányát csak ennek tudhatom be: a miről éppen bővebben kellett volna szólnia, a mit élesen meg kellett volna világítania, meglehetősen kurtán és gyöngén sikerült. Értem Eötvösnek azt a pszichikai fejlődését, a mely lejátszódott a Karthausi megírása után és az „Éljen az egyenlőség!” és „A falu jegyzője” megírása között, — a szubjektív lírikusnak az objektív történeti vagy szocialis regény írójává való átváltozását. Ferenczi ugyan azt felelhetné, hogy mindkét eszmekör *együtt* volt meg Eötvösben, nem fejlődött egyik a másik után s erre példákat is hozhatna fel, — de még mindig igen érdekes kérdés maradna az egyes korokban Eötvösnek egészen egyoldalú működése.

Egyébiránt maga Eötvös s egész működése esetről esetre igen szépen van „beállítva” és megmagyarázva. Az alaptónust persze Ferenczi — ideológus lévén — a kor eszméiben adja meg, — de Eötvös szépíró lévén, ez egyrészt nem oly nagy baj, megértjük úgy is, — másrészt pedig Eötvös azok közé a belletrisztikusok közé tartozik, a kiknek a magyarázásánál a materializmus, ha tudattalanul is, de mindenesetre érvényesül.

Jegyezzük fel végre még egy hibáját és egy nagy, igen nagy erényét Ferenczinek. Hibája gyöngé stílusa, a mely furcsa keveréke a 48 előtti és mai magyar nyelvnek, — erénye, hogy távol áll tőle minden sovinizmus, a mi magában is érdem, hát még ha a 48-as idők egyik főalakjáról van szó. Egyformán látja Eötvös hibáit és erényeit, nyugodtan és tárgyilagosan ítéli meg minden hazafias frázistól és elfogultságtól menten. Egyszóval: valami különös, új perspektívát Ferenczi nem nyújtott, aminthogy az anyag miatt nem is nyújthatott, de egy némely hibától eltekintve becsületesen megírt, alapos munkát nyújtott nekünk, melyet haszonnal olvashat, forgathat mindenki.

Képes Ernő.

Benedetto Croce Vico-bibliográfiája.

B. Croce: Bibliografia Vicoiana. Saggio presentato all'Accademia Pontaniana neue tornate del 1, 7 e 15 Novembre 1903. Napoli, 1904. (I—IX és 127 oldal.)

Benedetto Croce ritka szorgalma és finom átlátása hosszabb idő óta derítgeti fel Giambattista Vico egyéniségének és szellemének rejtettebb vonásait. Előtte néha mások is megakadtak a félreeső gondolatkolosszuson; megcsodálták Goethe, Herder, Michelet, mindig inkább az ösztönös teremtés emberei, a kiket az intuíció segített tudományos eredményekhez. Mindezek azonban — még legkevésbé Michelet — ötletszerűen foglalkoztak Vicóval és épen hazájában alig érte egyéb egy-egy elkésett bóknál, egy-egy utószülött elismerésnél, kevés epigon lármás sütkérezésénél. Helylyel-közzel a filozófia Dantéjének nevezik, a kik nehezen átfogható, komor mélységű szellemét minden áron el akarják könyvelni.

Egészében ritka mostoha sors jutott emlékének jó másfél századon át. J. Stuart Mill és A. Comte is csak akkor olvassák úttörőjüket, midőn ők maguk már kiforrtak. Ezért nem mondhatjuk, hogy hatása közvetlenül kimutatható volna s ha itt-ott lappang is: faj súlyához képest terjedelme aránytalanul kicsiny. Erre czéloz Savigny, mikor Vico bölcséletét éjszakában cikázó villámoknak mondja, melyek a helyett, hogy világitának, még jobban megzavarják a tévelygő vándort.

Az elmúlt század utolsó negyedében hangosodik Vico emlékezete. Ha helyesen számítjuk: ez szellemének harmadvirágzása. Már nem elégszenek meg az összbenyomás értékelésével: részlet-szépségeket hoznak napfényre michelangelói perspektíváiból. Kihámozzák F. A. Wolf elfogódott meglepődését, mikor a homerosi kérdésben Vico *ösztön-sikerét* megállapítja. Túlozzák Danteről szóló ítéletének jelentőségét.

Főképen pedig egyre jobban átlátják, hogy az elfeledtetés hamuja alatt a modern esztétika és kivált a mai értelemben vett társadalomtudomány fundamentumai rejtöztek. Jól mondja Kellés-Krauz, hogy ma már nem tarthatjuk Comte-ot a szociológia atyjának. A „*Scienza Nuova*” immár el nem hanyagolható s a „fiatal” társadalomtudományra ez ódon kötetek betűi százados patinát raknak.

Ma már őrt áll mellette congenialitása hűségével, Benedetto Croce, ki egész kis könyvtárt írt össze róla. Többé nem engedi át a felejtésnek. Most is azzal vezeti be pompás bibliográfiáját, hogy „ha úgy fordul a dolog és más nem teszi meg, kedves, kollégáit arra kéri, kívánjanak neki hosszú évekig tartó életet, nyugalmat és egészséget, mert minderre szüksége van ahhoz, hogy — elkészíthesse Vico összes műveinek új kiadását ...” Pedig ez a Benedetto Croce nem holmi Közli János. Nem tűnt századok parazitája. Ízig-vérig önálló s a maga csapásán daczosan járó modern gondolkodó. Mégse tartotta magához méltatlannak, hogy elmerüljön egy régi lélek rejtelmibe, hogy egy

grandiózus úttörés méltatására hívja fel az odébb siető utókort. Érzi, hogy napjainkban a *tegnap még mindig tartó uralma* túlságos reakciót keltett, a mi helylyel-közzel a *tegnap megvetésévé és lebecsülésévé* torzult.

Groce, a szocialista, a tegnapot illető ítékezés revízióját az előkelő szellem nobiles igazságérzetével kezdte meg. Az ő becsületes munkája után immár nem kétséges, hogy a később Comte által meghatározott társadalomtudomány első összefoglalása a *Scienza Nuova*; a legrégebb könyv, melyet tudományunk produkált; az egyén mindenhatóságának nagy elméleti visszaszorítása a tömegélet törvényszerű folyamába; a társadalom organikus értékelése az individuális racionalizmus elbizakodásával szemben.

Hogy általa filozofált a katholicizmus hatalmas reakciója a XVIII. század egyenes szabadelvűségével szemben, hogy a társadalmi determinizmus hangsúlyozásával a felkerekedő individualizmusra akartak nyomást gyakorolni: előttünk közömbös. Nem azért közömbös, mintha azokat a lezajlott küzdelmeket tárgyaltanoknak tekintenők, hanem: mert a szubjektív indító ok nem játszhatik közre, a mikor elméleti tanítást tudományosnak vagy tudománytalannak ítélünk. Különb is: változott feltételek mellett és más szempontból a történelmi materializmus, melyet ugyancsak kevés vatikáni inspiráció leng át, ugyané reakció közremunkálója. A keresztény-szocialista elméletek pionierjei ezen a ponton verhettek össze legkönnyebben hidat katholicizmus és demokrácia között.

Ám nemcsak ők ismerték fel Vicóban atyamesterüket, a szociológia a maga egészében legrégebb úttörőjének s egyik legjobb tanítójának tarthatja. Croce részletes bibliográfiája gondoskodik a tanulmányozás megkönnyítéséről. Pontos jegyzékét adja Vico összes művei minden kiadásának, fordításának és az olasz, francia, spanyol, német, angol és néhány szláv nyelven valaha is megjelent kritikáknak és méltatásoknak Vico halálától 1904-ig. A függelék a mester néhány kiadatlan levelét és az ikonográfiát tartalmazza. Kedvesen vegyül el Vico méltatásában a nápolyi tudós büszke lokálpatriotizmusa. A könyvet Vico arcképe s Vico-kultuszt jellemző következő ajánlás vezetik be: *All'amico Giovanni Gentile come a un di coloro ehe con Vico sentono non doversi altrove il fine degli studi riporre ehe nel coltivare una specie di divinità nell'animo nostro.* *Ifj. I. I.*

Két amerikai szociálpolitikus.

Nicholas Paine Gilman, *Methods of Industrial Peace*. Boston and New-York, 1904. Houghton Mifflin and Company. London, Macmillan and Company Ltd. 496 l.

John Mitchell, Vorsitzender der Vereinigten Bergarbeiter, *Organisierte Arbeit. Ihre Aufgaben und Ideale unter Berücksichtigung der gegenwärtigen und zukünftigen Lage der amerikanischen Lohnarbeiterschaft*. Deutsche Übersetzung von Dr. Hermann Hasse. Dresden, 1904. O. W. Böhmert. (X. 206 l.)

Szándékos szembeállítás. Egyfelől egy társadalom-erkölcsi szociálpolitikus, a munkásosztalékról irt legkitűnőbb munkának, a „*Profit Sharing Between Employer and Employee*” hírneves szerzője, afajta amerikai Schmoller, másfelől egyike a legbefolyásosabb amerikai trade-unió-vezéreknek, az egyesült bányamunkások hatalmas szövetségének elnöke és az *American Federation of Labor*-nek Gompers Sámuel mellett legfőbb irányítója. Munkáiknak egybevetése önkényt felvetődik mindenkiben, a ki azokat tanulmányozta. Nemcsak mivel érdekes adataikkal kölcsönösen kiegészítik hazájuk szakszervezeti mozgalmának képét; hanem mivel íróik személyiségénél fogva hű tükrül szolgálnak egyfelől az amerikai „polgári” közvéleményének, nevezetesen — hogy úgy mondjuk — a hivatalos tudományának, másfelől az amerikai (mindig az Egyesült-Államokat értve) munkásságnak vagy legalább annak túlnyomó és épen a legszervezettebb részének. Csodálkozással kell az elfogulatlan olvasónak e kettős tükröből kivennie, hogy ott az elvi kérdésekben az álláspont lényegileg egy s csak legfeljebb a szemüveg dioptriája más, a melylyel a jeles polgári szociálpolitikus és az elsőrendű munkásvezér a szervezett munka és szervezett tőke érdekesbnél érdekesebb problémáit, még ezek neme és hordereje tekintetében is megegyezve, maguk előtt színpompás egymásutánban elvonultatva szemlélik és elbírálják.

A mi a két íróat annyira rokonná teszi, gondolkodásban, érzésben és törekvéseikben az az a körülmény, hogy mindketten elvileg a *mai* társadalmi rend alapjára helyezkednek. A mily erélyesen elutasítja ugyanis Mitchell, hogy az u. n. munkásjóléti intézményekben „a munkás bármely gazdasági eredményt avagy pláne a munkáskérdés megoldását vagy enyhítését lássa”, ép oly meggyőződéssel utasítja el a marxizmus Szociálpolitikai pesszimizmusát, összeroskadási elméletét is. „A szakszervezeti mozgalom alapvonása — mondja — optimisztikus. A két egyenlően hatalmas szerződési fél közötti szerződési szabadság csak egy fokozat a magasabb cél felé. Hogy a viszonyok a múlttal szemben megjavultak bizonyíték ugyan, hogy a jövőben is jobbakká válhatnak, de nem ok, hogy az elértekkel megelégedjünk és *nem is megokolása a szociálistikus elméletnek, mely szerint előbb rosszabbakká kell a viszonyoknak válniok, mielőtt ismét jobbra fordulhatnának.* Ha legközelebb a viszonyok tényleg rosszabbakká válnának, úgy az a munkásság gazdasági erejét annyira meggyengítené, hogy épen nehezen küzdhetné magát előre. Egy kis lépés előre kezdete egy további előnyomulásnak és új erőt és bátorságot nyújt hozzá. A szakszervezeti gondolat nem áll szükségképeni ellentétben az u. n. „bérabszolgaság” rendszerével. Ezzel a szóval a gazdasági rabszolgaságot értik a törvényes helyében, az éhséget mint kényszereszközt az ostor helyett. A szervezett munkás elismeri, hogy az ország egyes részeiben és egyes iparágakban, különösen nők és gyermekekkel szemben, létezik ily gyakorlati rabszolgaság, de ekkor a bérrendszer e kinövései ellen, nem pedig maga a bérrendszer ellen harcol. De ép oly kevésbé fűződik a szakszervezeti gondolat a bérrendszerhez. Az a munkás emelésére törekszik a létező állapotok között, és a hol az nem lehetséges, ezek eltörlésére”. (196. 1.) S ha már most egybevetjük a jeles munkásvezér e hitvallomását a polgári osztályt képviselő Gilman alapnézetével, úgy egyfelől a hasonló „statesmanlike” — mint ő nevezi — angolszász opportunistmust és teljesen azonos elismerését találjuk egyfelől a szakszervezeti mozgalom jogosultságának és jelentőségének, másfelől a társadalmi érdek követelte szociálpolitikának, tekintet nélkül arra, hogy egyoldalú érdekek szocializmusnak átkozzák-e ki vagy nem. Gilman valósággal vallásos magasztaltságban látja a tradeunizmust, az „*a real religion of humanity*”;

s „bármilyen alkosson is egy emberiségi vallást embertársaink százai és ezrei számára, az nem fogható úgy fel, mintha tisztán gazdasági elvekről volna szó . . . Ez embereket igaz morális lelkesedés tölti el. Én nem kívánok egy mozgalom pusztá bírálói közé tartozni, mely oly hatalmas és inspirációteljes. En eszményeinek igaz barátai közé szeretnék számíttatni, alapvető tanának, a munkálkodó osztályok emelkedésének szilárd hívői közé”. E hitének megfelelnek nagyjában gyakorlati követelményei is. Gilman épúgy mint Mitchell teljes meggyőződéssel vallja, hogy a tőkés és munkásosztály közötti békés együttműködés a kétoldalú erős szervezetek képviselői között létrejövő, nagy területekre kiterjedő csoportos munkaszerződések (collectiv agreements), illetve a „collectiv bargaining” mechanizmusától várható. De mindketten átlátják, hogy a két osztály érdekellentétei annyira kiélesülhetnek, a szenvedélyek hatalma oly mértékben felülkerekedhetik a higgadtan mérlegelő számításon, az egyoldalú osztály és rendi érdek a szociális tekinteteken, hogy a mégoly alkotmányos munkaviszony mellett is, bekövetkezhetik a termelés folytonosságának megszakítása és az összességre mérhetetlen károkat és meg nem érdemelt szenvedéseket háríthat. A gigantikus sztrájkok az Egyesült-Államok magánvasutain és trustözött közsén és egyéb tömeges fogyasztási áru-iparaiban keserű tapasztalatokkal gazdagították az amerikai közvéleményt és élenkebb óhajt keltett, mint bárhol az ipari viszályok e legprimitívebb kiviteli módját abszolút módon helyettesítő magasabbrendű társadalmi intézmények iránt. Új-Seeland, majd Ausztrália egynéhány gyarmatának fényes sikere a sztrájkok és lockoutok abszolút tilalmával kapcsolatosan létesített állami döntő bíróságok (compulsory arbitration mint az angol helytelenül nevezi) útján, épen Gilman tölti el nagyobb entuziazmussal mint Mitchell. Jellemző, hogy a különben lelkesen individualisztikus Gilman, ma már nyíltan hirdeti az ő praktikus felfogásával társadalmi érdeként, hogy az esetben, ha a szervezett tőke és szervezett munka a magánharczaikat békés úton maguk között elintézni képtelenek, az államnak lesz nobile officiuma mindenütt az összesség érdekében kívánatos kiegyenlítést az ausztráliai példára kezébe venni. S ha ma egyelőre csak a legfontosabb, a társadalom létalapjait tevő iparágakra követeli e rendszert, egyébként pedig az ausztráliai tapasztalatok nagyobb gazdagságának és a nemzeti közmeggyőződésbe való beoltódásának elvárásával a jövő nyílt kérdésének tekinti; még sem átálja őszintén elismerni meleg rokonérzését e mindenesetre erősen államszociálisztikus, bár homlokegyenest antimarxisztikus intézmény iránt, mondván: „Az ipari viszályok törvényes szabályozása fél út lehet a szociálizmus felé. Ha ez áll, úgy csak nevezzék bátran ily iránynak mindaddig, míg az emberiség hosszú időre, ha nem állandóan ez utón óhajt haladni. A szociálizmust nem szabad madáríjlesztőnek felállítani érzékeny lelkeknek attól való elrettentésére, hogy megragadják ama fogható mentőeszközöket, melyek túrheterlen helyzetekkel szemben kínálkoznak. Mivel félig elmegyek a Csendes-Óceán felé, még nem szükséges, hogy az egész utat megtegyem mindaddig, míg belé nem fuladok.”

Gilman munkáját az „Ipari béke módszerei”-nek, Mitchell » Szervezett munká”-nak nevezi; de a kettő tárgymutatója mindenkit meggyőzhet, hogy egy kérdésről van bennük szó, tanulmányuk pedig, hogy egy az az eszmény is, quod erat demonstrandum. Az előbbi mindenütt arra lyukad ki, hogy a merev individualisztikus-liberális felfogás virágjának, az egyéni egyezkedésnek kiküszöbölése és a kollektív szerződések rendje nélkül nincs kilátás helyes értelemben vett ipari békére; a másik pedig oda tendál, hogy a szervezett munkának nem a munkaadó

szervezetek ellenséges mellőzésében, s a tőkével való folytonos barbárharcokban kell a munkásosztálynak nemcsak gazdasági, de szellemi és erkölcsi emelkedését is keresnie, hanem a szakszervezeti diplomácia békés eszközeiben (93. l.). Az előbbi szerint „a munkaadónak őszintén alkalmazkodnia kell a legutóbb száz esztendő ipari fejlődéséhez . . . A munkások egyesülése egyike az elemi tényeknek, melyek szerint be kell rendezkednie és el kell készülnie, hogy habozás nélkül elfogadja az ily egyesülés természetes következményeit. Nevezetesen késznek kell lennie a munkásszervezetek képviselőivel való tárgyalásra, nevezzzék azokat „vándorbiztosok”-nak (*valking delegates*) vagy „üzleti ügynökök”-nek (*business agents*). (408. l. és köv.)

Mitchell szerint „miként a szakszervezeti mozgalom a munkásosztály gazdasági jólétét fillérenként növelte, azonképen kellett minden tapodtat földet a régi felfogástól elhódítania és néhány év múlva azon férfiak, a kik ma még a kínálat és kereslet megváltozhatatlan törvényére hivatkoznak, az embernek a munkára való tagadhatatlan jogát vagy az ember azon jogát hirdetik, hogy üzletét saját feje szerint vezethesse, oly férfiaknak fogják tekintetni, a kik bár *korukban*, de nem *korukkal* élnek.” (200 l.) Már a bevezetésben kifejti reményét, hogy ily alapon bizton hiszi, hogy „az ipari háború mai korszakát a béke kora fogja követni, mely mindkét félnek becsületére fog válni”, a kölcsönös elismerése a szervezetek hatalmának és kölcsönös tárgyalásaik „oldhatatlan baráti kötelekkel” fogják a munkaadót és munkásokat összefűzni „az egész amerikai” nép javára és könyvét is „a munka és tőke jogai és kötelességeinek jobb megértésére és a két nagy termelő tényező jobb egyetértésének szenteli.” (XIV.l.)

Látjuk tehát, hogy itt az osztályharcz álláspontjáról ép oly kevésbé van szó, mint a „polgári” Gilmanné; egyaránt ellenzik az osztályellentéteknek a szocziáldemokráciától hirdetett szükséges kiélezését és a szakszervezeti mozgalommal elérhető emelését a munkásosztálynak ép oly kevésbé találják oly korlátoltnak, mint a tanulatlan munkásokkal szemben kilátástalannak. Mindkettő az osztályérdek fölé helyezkedő, a szó egyedül helyes értelmében vett társadalmi álláspontot foglalja el. Mitchell büszkén vallja: „Mi nem várhatjuk, hogy bármely más társadalmi osztály alávesse magát az összesség érdekeinek, ha *mi* nem helyezzük jólétét még a munkásosztályé fölé is.” Gilman ellenben még szükségesnek tartja, hogy „az első alapvető igazsága a morálnak — hogy minden csak része egy nagy egész testnek — még világosabb legyen a trade-unióbeliek, valamint más reformerek előtt”. „A trade-unionizmust elismerik a társadalom hatalmas élete egy tényezőjének. Legyen tehát felvilágosodott, bölcs és ésszerű”. Az Egyesült-Államokban alig van szorosan vett politikai munkásmozgalom, ehhez képest Gilman nem is tartja szükségesnek, hogy ez elemnek a két osztály küzdelmeiben való hatását mérlegelje. Mitchell pedig szemben a két hatalmas politikai párttal, a republikánusokkal és demokratákkal „egy harmadik nagy munkáspártot nem is tart a munkásság érdekében hasznosnak”. De én — mondja alább — ez állásfoglalásban kifejezetten csak a pillanatnyi helyzetre szeretnék szorítkozni; mi nem láthatjuk előre politikai fejlődésünk jövőjét és ha valamikor a két nagy párt a munkás törvényhozással szembeszegődne, a minthogy ma kedveznek neki, úgy egy harmadik párt alapítása nyomban kényszerű szükségé válnék.” (102. l.). Mindkettő kiemeli egyrészt a szakszervezkedésnek kitűnő hatását a munkásság politikai érettségének a nagy nemzeti és állami feladatok iránti fogékonyságának emelésére, másrészt az *általános választó jog* mérsékelő hatását az osztályellentétek csökkentésére.

A munkásság egyes gyakorlati követeléséi tekintetében is alig térnek el egymástól, a 8 órás munkaidőnek kevés lelkesebb és meggyőződtebb híve van Gilmannél. A mit e tekintetben felhoz nagy mértékben figyelemre méltó (223. és köv. I.). Mindkét munka különös bece, hogy a szakszervezkedésnek kérdéseit az ipari háborúnak, különösen az új világban, sok irányban gazdag hadi készségeit (sztrájk, lockout, label,¹ bojkott különböző fajait), a békéltetésnek különböző módszereit a műhelyi, ipari, önkormányzati, állami békéltető hivatalok különböző problémáit az amerikai felfogás világában és hazájuk sajátos gazdag példatárával illusztrálva kimerítő módon fejtik ki. S ha Mitchell eredetibb és nemcsak sztratégiai helyzeténél, hanem lelkes, élénk, tömör előadásánál fogva is érdekesebb; Gilman a nélkül hogy mélyebb volna, tudományosabb, olvasottabb és jóval részletezőbb. Újat egyik sem nyújt elvi, doktrinaer tekintetben; elméleti tekintetben, ama lapos közepességet alig haladják túl, mely az újabb angol irodalmat a munkáskérdés terén általában jellemzi. Angolszász fölényérzetükben nemcsak a nyelv birodalmainak viszonyaira szorítkoznak, de idegen, nevezetesen a német irodalom alig is létezik rájuk nézve. A marxizmus gondolkörével való alkalmi komoly diskusszió, melyet enémű munkákban nehezen nélkülöz ma az európai kontinentális olvasó — bármily szociálpolitikai felfogás híve legyen különben — ez íróktól is teljesen idegen. Ők mindenképp gyakorlatiakt akarnak maradni és nemzetük sajátos viszonyait és talán igényeit illetőleg helyesen is járnak el.

Mindazonáltal bizonyos lényeges kérdésekben mégis megnyilvánul a két író különböző osztály—álláspontja és nem tagadható, „hogy Mitchell a magáé mellett inkább dolgozik a gazdasági és gyakorlati érvekkel; míg Gilman inkább csak morális és etnikai tekintetű érveléssel, óhajokkal, rábeszéléssel. Az előbbi erélyesen ellenzi a szak-egyesületek törvényesítését és vagyoni felelősségük megállapítását, „melynek előnyei kétesek, veszélyei nyilvánvalók a munkásokra” (116.1.); ellenben Gilman fejtegetéseinek sarkpontja, hogy a szakszervezetek magatartása „illogikus és amorális”, a melyről, ha letérnek és elfoglalják a „collectiv bargaining”-ben, a mely a jövő mind nagyobb teret elfoglaló szokása lesz, megfelelő helyüket mint testületek, az ipari békére való kilátás sokkal nagyobb lesz, mint ma. (197.1.) S ha, az előbbi téved, midőn oly abszolút vetőt szegez e szükséges reform ellen, addig az utóbbi igen gyengén védi nézetét, midőn nem jelöli ki ama szűk határokat, a melyekig e felelősségnek észszerűen kiterjednie szabad. Ugyanily elvi eltérés mutatkozik a két író között a szervezett munkásoknak a sztrájk-törőkkel szemben való helyes magatartására, a gazdasági bojkott és label jogos határaitra. A mely éleseszűek és ritkán meggyőzőek Mitchell fejtegetései az előbbi kérdésben, (131—137. 1.), oly nehéz az utóbbi tekintetben nem Gilman nézetét osztani, a ki csak az egyszerű bojkottot ismeri el méltányosnak és az összetett (compound) bojkottot, mely nemcsak bizonyos árai termelőjére, hanem fogyasztóira is kiterjed, csak a fekete listák jogosságának mértékével tartja elbírálatónak. További nézeteltérés a két szociálpolitikus között, hogy Mitchell meggyőződése szerint a kollektív munkaszerződés annyira tért fog foglalni hazája iparában, hogy az ausztráliai kísérlet utánzására, melyről szintén igen magas véleménynyel van, aligha lesz szükség a sztrájkok

¹ A label, a bojkottnak másik oldala, — mint Mitchell helyesen mondja — az etikette-nek angol neve, melyet azon árukra ragasztanak, melyet a szervezett munkásság kizárólagos használatra ajánl.

és lockoutok elkerülésére, még ott sem, a hol Gilman már most elérkezettnek látja idejüket az egyedárusági iparágakban. (166. 1.)

Gilman és Mitchell munkái minden jelességük és gazdag tartalmuk mellett némileg szubjektív iránymunkák. Nem az igazság kutatása és leplezetlen feltárása céljuk, hanem eszményük szolgálata, a munka és tőke közötti teljes összhangnak létesítése. De míg Mitchell helyesen tünteti fel az egyes problémákat nyílt kérdésekként. Gilmannél különösen erős a törekvés minden kérdést kikerekíteni, a felfogásával meg nem egyező tényeket a takaró alatt elbújtatni avagy nemes és morális optimizmusával szépíteni. Ugy fogják fel mindketten hivatásait, mint a karmesterét, akinek a társadalom zenéjének összhangját úgy kell megteremtenie, hogy minden közreműködőt szelíden megfedne, alkalmasint de túlnyomólag a minden oldal felé való bókolással kell a harmóniára ösztökélni. De hogy az Egyesült-Államokban ma két oly széles és ellentétes érdekű népréteg jellegzetes és elismert képviselői e törekvésben együtt működnek, az magában véve figyelemre méltó, mondjuk, hogy ideologikus tünete kell hogy legyen, még a gazdasági materializmus elméletének szemüvegen keresztül is — egy tárgyilagos ténynek, a gazdasági osztályok növekedő összhangjának, a munkásosztálynak mindkét írótól érdekes statisztikai adatokkal megvilágított gazdasági és kulturális emelkedések folytán, az Egyesült-Államokban. Az adatok és ismertetések rendkívüli bősége mellett már ezen szempontból is nehezen nélkülözhető forrásai lesznek, e munkák egyidőre a modern szfinx-szel foglalkozó kutatóknak, noha az Egyesült-Államok szociális történetének, nevezetesen a szakszervezeti mozgalom múltjának feltüntetésében igen szegényesek.

Ferenczi Imre.